

ONA TILI

**Umumiy o'рта ta'lim maktablarining
4- sinfi uchun darslik**

Sakkizinchi nashri

*O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi
vazirligi tasdiqlagan*

„O‘QITUVCHI“ NASHRIYOT-MATBAA IJODIY UYI
TOSHKENT — 2017

UO'K: 811.512.133(075)
КБК 81.20'zb (ya71)
O-58

Mualliflar:

**R. IKROMOVA, X. G'ULOMOVA,
SH. YO'LDOSHEVA, D. SHODMONQULOVA**

Taqrizchilar:

R. Yunusov — TDPU dotsenti, filologiya fanlari nomzodi;
N. Ahmedova — RTM boshlang'ich ta'lim bo'limi boshlig'i;
R. Anorboyeva — Angren shahar 43-maktab boshlang'ich
sinf o'qituvchisi.

SHARTLI BELGILAR

— Bilimingizni tekshiring.

— Shu so'zlarning ma'nosini bilasizmi?

— Topishmoqlar.

— O'ylang!

— Uyga vazifa.

— Darsning tugashi.

**Respublika maqsadli kitob jamg'armasi
mablag'lari hisobidan chop etildi.**

ISBN 978-9943-22-049-2

© R. Ikromova va b.
© „O'qituvchi“ nashriyoti, 2003

TAKRORLASH

GAP

1- mashq. O‘qing. Matn nima haqida ekanini ayting.

O‘zbekiston taraqqiyot yo‘liga chiqdi. U o‘z bayrog‘iga ega bo‘ldi. O‘z tug‘rosini tasdiqladi. Birinchi Bosh qonunini yaratdi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti peshtoqida mustaqil davlatlar qatori uning bayrog‘i ham hilpiradi. Osmon darvozalari-dan, temiryo‘l qopqalaridan yetti iqlim elchilari yurtimizga kirib kelmoqda.

O‘zbekiston qadimiy va hamisha navqiron diyordir. (*Oydin Hojiyevadan*)

Matnda nechta gap bor? Har bir gap qanday ohang bilan o‘qiladi?

Gaplar qanday mazmun bildiriyapti?

Oxirgi gapni ko‘chiring. Yozganingizni tekshiring.

tug‘ro — gerb

qopqa — darvoza

2- mashq. She’rni ifodali o‘qing. She’rga sarlavha toping va husnixat bilan ko‘chiring.

Sahrolar gul ochar senda,
 Samolar nur sochar senda.
 Yulduzlaring so‘nmasin hech,
 Bag‘ringga g‘am qo‘nmasin hech.
 Mening uchun aziz bo‘ston,
 O‘zbekiston, O‘zbekiston! (*Mirpo‘lat Mirzo*)

Tinish belgilarining qo‘llanishiga e‘tibor bering.

She’rda nechta gap borligini ayting.

Samo so‘ziga ma‘nodosh so‘zlar toping.

3- mashq. Matnni o‘qing va gaplarning chegarasini aniqlang. Tinish belgisini qo‘yib, matnni ko‘chiring.

Kuz erta tushdi qovun palagi qurimasdan havoda mezon uchdi kechalari osmonda turnalarning horg‘in nolasi eshitildi bu yil qish qattiq keladiganga o‘xshaydi teraklar bargini erta to‘kdi. (*O‘tkir Hoshimov*)

Gaplar qanday mazmun bildiriyapti?

Horg‘in so‘ziga ma‘nodosh so‘z topib ayting.

Gaplarning oxiriga qanday tinish belgilari qo‘yiladi? Gapni qanday harf bilan boshlaysiz?

mezon — kuz faslida havoda uchib yuradigan to‘rsimon ip

4- mashq. Gaplarni tinish belgilariga mos ohangda o‘qing. Nechta gap borligini ayting.

TINCHLIK

Tinchlik bo‘lsin doimo.

Osmon bo‘lsin musaffo.

Quyoshdek kulsin dunyo.

Urush bo‘lmasin aslo.

Ko‘chiring. Ajratilgan gapning ma‘nosini izohlang.

Kulsin so‘zi qaysi ma‘noda qo‘llangan?

Gaplar nimalardan tuzilgan?

5- mashq. She‘rni ifodali o‘qing, husnixat bilan ko‘chiring.

*Köring hamma harfimni,
Qiziqtirar har kimni.*

*Harfim aniq, gōzal, xush,
Qiyalmay mumkin oqish.*

Yozuvingizdagi kamchiliklarni aniqlang.

6- mashq. „Alpomish“ dostonidan olingan gaplarni ohangiga rioya qilib o‘qing.

Boybo‘ri o‘g‘lining otini Hakimbek qo‘ydi. Hakimbek olti yoshga to‘ldi. U Alpinbiy bobosidan qolgan yoyni ko‘tarib tortdi. Yoy Asqar tog‘ining katta cho‘qqisini yulib ketdi.

Dunyodan bir kam to‘qson alp o‘tdi. Alplarning boshlig‘i Rustami doston edi. Oxiri Alpomish alp bo‘ldi.

Matn qanday mazmundagi gaplardan tuzilgan?

Gaplarni so‘roq gaplarga aylantirib yozing.

Namuna: *Boybo‘ri kimning otini Hakimbek qo‘ydi?*

alp — bahodir, pahlavon

7- mashq. O‘qing. Matnda nechta gap bor? Har bir gap qanday mazmun bildiryapti? Matnga sarlavha qo‘ying.

Siz kim kimga salom berishi kerakligini bilasizmi? Kim oldin salom berishi lozim?

Ko‘pchilikka yolg‘iz kishi salom beradi. Otlig yoki mashinadagi kishi piyodaga salom berishi kerak. Yurgan kishi o‘tirganga, o‘tirgan yotgan kishiga salom beradi. O‘zingizdan kattaga salom berishni unutmang! (*Mahmud Sattor*)

Gaplarning oxiriga qaysi tinish belgilari qo'yilgan? Nima uchun?

Piyoda so'zini qaysi so'z bilan almashtirish mumkin?

8- mashq. Topishmoqni har bir misra oxiriga qo'yilgan tinish belgisiga e'tibor berib o'qing. Javobini toping.

To'ni silliq, tuki yo'q.
 Hammasi to'q, po'ki yo'q.
 Ichi qizil, ko'ki yo'q.
 Uni cho'qolmas chumchuq.
 — Bu nima, qizim Qunduz?
 — Bumi, dadajon, ! (*G'afur G'ulom*)

Ko'chiring. She'riy topishmoqda nechta gap borligini ayting.

9- mashq. Gaplarni tinch ohang bilan o'qing, chegarasini aniqlang. Ibn Sino haqidagi gaplarni ko'chiring.

Qadim zamonda bir g'or bo'lgan ekan g'orda dunyoning turli bilimlari yashiringan ekan g'orning og'zi bir yilda bir marta ochilib, yana bekilarkan ilmga tashna odamlar g'or ochilishi bilan kirib ulgurganlaricha bilim olib chiqishar ekan buni eshitgan Ibn Sino g'orga kelibdi g'or ochilishi bilan ichkariga kiribdi u bilan kirganlar g'or yopilmay chiqib ketishibdi Ibn Sino g'orda bir yil qolibdi va jamiki ilmlarni egallab olibdi. (*Abdusaid Ko'chimovdan*)

Matndagi *og'zi* so'zi qaysi ma'noda qo'llangan?

So'zlar qanday ma'nolarda qo'llanar ekan?

10- mashq. Berilgan soʻzlardan uchta gap tuzib yozing. Gaplarni ajratib koʻrsatilgan soʻz bilan boshlang.

baxt

keltiradi

mehnat

yoʻq

aqldan

boylik

ortiq

tashqi

aqlning

odob

suratidir

Har bir gapning maʼnosini tushuntiring. Ularning ifoda maqsadiga koʻra turini ayting.

Aql, baxt, mehnat soʻzlarining yozilishini yodingizda tuting.

11- mashq. Rasmni kuzating. Rasm mazmunini toʻrt-beshta gap bilan ifoda eting.

Tuzgan gaplaringiz qanday mazmun bildiriyapti?

12- mashq. Oʻqing. Gaplarni tugallangan shaklga keltirib yozing.

Bilagi zo‘r birni yiqar, ...
Bulbul chamanni sevar, ...
Suvsiz hayot bo‘lmas, ...

Ular qanday ohang bilan o‘qiladi?

Bulbul, hayot so‘zlarining yozilishini yodingizda tuting.

13- mashq. Gaplarni tinish belgilariga rioya qilib o‘qing.

Oqtovdagi yashil pista va bodomzorlar qanday paydo bo‘lganini bilasizmi?

Sayroqi qushlar daraxt ostiga to‘kilgan danaklarni olib, xarsang qoyaga qo‘nishadi. Tumshuqlaridagi pista va bodomlarni kovaklarga qo‘yishadi. Ancha vaqt danak tashish musobaqasi shu tarzda davom etadi.

Bir kun kelib, qoyaning yon bag‘rida pista va bodom nihollari unadi. (*G‘ulomjon Qodirovdan*)

Har bir gapning maqsadga ko‘ra turini ayting. Xato yozishingiz mumkin bo‘lgan so‘zlarni ko‘chiring.

xarsang — katta tosh

14- mashq. So‘zlarni o‘qing. Qovun nomlarini ko‘chiring.

Bo‘rikalla, gurvak, husayni, oqurug‘, **qizilurug‘**, kishmish, ko‘kcha, **obinovvot**, charos, **bosvoldi**, shakarpalak, asati.

Ajratib ko‘rsatilgan so‘zlar ishtirokida maqsadga ko‘ra uch turdagi gap tuzib yozing.

15- mashq. Gaplarni o‘qing.

Bir daraxtning ikki xil meva berganini eshitganmisiz?

Braziliya oʻrmonlarida ajoyib daraxt oʻsadi. Unda bir vaqtning oʻzida ham olma, ham yongʻoq hosili pishib yetiladi. Mahalliy aholi uning bargi bilan tishlarini tozalaydi. („Gulxan“dan)

Koʻchiring. Gaplarning maqsadga koʻra turini qavs ichida yozing.

mahalliy aholi — oʻsha joyda yashaydigan xalq

16- mashq. Oʻqing. Gaplarning oxiriga nuqta, soʻroq va undov belgilarining qoʻyilish sababini tushuntiring.

1. Biz barcha fanlarni qunt bilan oʻrganmoqdamiz.
2. Siz qanday badiiy adabiyotlarni oʻqiyapsiz?
3. Gulla, yashna, hur Oʻzbekiston!
4. Bepoyon Vatanimiz qanday goʻzal!

Oxiriga undov belgisi qoʻyilgan gaplarni koʻchiring va his-hayajon bilan qayta oʻqing.

17- mashq. Darak gap, soʻroq gap va buyruq gaplarni ohangiga rioya qilib oʻqing.

Sulton ismli bola oʻz oʻrtogʻi Yusufjonga dedi:

— Yusufjon, Ali akamning yongʻoqlarini koʻrdingmi? Qanday yaxshi, shirin yongʻoqlar! Yur, shu yongʻoqlardan choʻntagimizni toʻldirib olaylik. Men daraxtga chiqib, yongʻoq qoqaman. Sen yongʻoqlarni terib olasan. Bizni hech kim koʻrmaydi.

— Hech kim koʻrmasa koʻrmasin, lekin vijdonimiz koʻrib turadi-ku! — dedi Yusufjon.

Siz Yusufjonning oʻrnida boʻlganingizda nima qildingiz?

18- mashq. Oʻqing. Matn nima haqida? Matn maqsadga koʻra qanday gaplardan tuzilgan? Buni qanday aniqladingiz?

Siz it bilan ilonning doʻst boʻlishiga ishonasizmi?

Men ham ishonmasdim. Choʻponning hikoyasi meni hayron qoldirdi.

Ali boboning iti har kuni bir vaqtda gʻoyib boʻlib qolarkan.

Kunlarning birida bobo itini kuzatibdi. U gʻalati voqeaning ustidan chiqibdi.

It yoʻgʻonligi bilakdek keladigan ilon bilan oʻynayotgan ekan. **It oyoqlari bilan ilonni goh yerga bosar, goh koʻtarar edi. Ilon ham itga erkalanib suykalardi.** (*Abdusaid Koʻchimovdan*)

Ajratilgan gaplarni koʻchiring, ifoda maqsadiga koʻra turini qavs ichida yozing.

GAP BOʻLAKLARI

19- mashq. Sheʼrni ifodali oʻqing. Uning qaysi diyor haqida ekanini ayting. Sheʼrni yoddan yozing.

Bunda bulbul kitob **oʻqiydi**,
Bunda qurtlar ipak **toʻqiydi**.
Bunda ari **keltiradi** bol,
Bunda qushlar **topadi** iqbol.

Bunda qorning taglarida qish
Bahor uchun **so'ylaydi** olqish. (*Hamid Olimjon*)

Ajratib ko'rsatilgan so'zlarga so'roq bering. Ularning qaysi gap bo'lagi ekanini aniqlang. Kesim orqali so'roq berib, egani toping.

O'qiydi, keltiradi, topadi, so'ylaydi so'zlari qanday ma'noda qo'llangan?

Taqqoslang: *o'quvchi o'qiydi — bulbul o'qiydi.*
So'zlar gapda qanday ma'nolarda qo'llanadi?

iqbol — baxtli taqdir, baxt, omad
olqish — maqtash, ulug'lash

20- mashq. O'qing. Karimjon to'g'ri ish qildimi?

Bog'da chiroyli kapalak guldan gulga qo'nardi. Karimjon do'ppisini uning ustiga otib tutib oldi. Kapalak Karimjonning barmoqlari orasida tinmay pitirlardi.

So'roqlar yordamida gaplarning kesimini aniqlang. Matnni ko'chirib, kesimlarning tagiga chizing.

Gaplarning kesimini tushirib o'qing. Qolgan bo'laklar gap hosil qiladimi? Xulosa chiqaring.

Qaysi bo'lak gap hosil qila oladi?

Kesim gapning markazi hisoblanadi. Kesim va ega gapning asosini tashkil etadi.

21- mashq. She'ni ifodali o'qing. Gaplarning maqsadga ko'ra turini ayting. Oxiriga undov belgisi qo'yilgan gaplarni qanday ohang bilan o'qidingiz?

YAXSHI NIYAT

— Sening jajji yuragingda
Olam orzu ovozi.

Yaxshi niyat o'lmaydi hech,
Yuksak bo'lur parvozi.

O'g'lim xursand. So'zlar shodon:

— **Yaxshi niyat o'lmaydi!**

Yashasin-ay,

Yashasin-ay,

Endi urush bo'lmaydi! (*Habib Rahmat*)

Ajratib ko'rsatilgan gaplarni ko'chiring. Kesim va unga bog'lanib kelgan bo'laklarning tagiga chizing.

22- mashq. She'rnı ifodali o'qing. Bolalar paxtani nimalarga o'xshatishgan?

INSHOLARDAN KO'CHIRMALAR

Barno debdi: „Paxtamiz
Momiq parga o'xshaydi“.

Ra'no debdi: „Paxtamiz
Xuddi zarga o'xshaydi“.

Uni oppoq bulutga

Qiyos qilibdi Davron,

„Muzqaymoqning o'zi u“, —

Debdi hazilkash Omon...

Inshosini shundayin

Tugatibdi Shouzoq:

„Asli paxta qordekmas,

Dadamning sochidek oq“.

(*Abdurahmon Akbar*)

Barnoning gapini ko'chiring. So'roqlar yordamida kesimni aniqlang. Tagiga tegishlicha chizing.

Siz paxtani nimaga o'xshatgingiz keladi?

Fikringizni bitta gap bilan ifodalang va yozing. Yozgan gapingizdagi kesimning tagiga chizing.

23- mashq. Hikmatlarni o'qing. Gaplar qanday mazmun bildiriyapti?

Siz ilimli kishilarni ulug'lang.

Siz rostgo'y bo'ling va noma'qul so'zni so'zlamang. (*Husayn Hofiziy*)

Ko'chiring. So'roqlar yordamida gapning kesimi, egasi va ikkinchi darajali bo'laklarini aniqlab, tagiga chizing.

24- mashq. Shartli belgilarga mos keladigan gaplarni o'rniga qo'yib o'qing.

_____ ~~~~~ ~~~~~ = = = ?

_____ ~~~~~ ~~~~~ = = = .

~~~~~ ~~~~~ _____ , _____ = = = .

Qo'yish uchun gaplar:

Men o'zimning fikrimni aytmoqchiman.

Kecha majlisda Akmal, Ikrom qatnashdi.

Konstitutsiyamiz necha bobdan iborat?

Gaplar qanday bo'laklardan tuzilgan? Buni qanday aniqladingiz?

Konstitutsiya — Davlatning asosiy qonuni

25- mashq. Gaplarni mazmuniga mos ohangda o'qing.

GULLAR KECHASI UXLAYDIMI?

Gullar kun bo‘yi quyoshning nurlaridan oziqlanadi. Gullar kechasi **ko‘zlarini** yummaydi. Gullar quyoshsiz o‘smaydi. Ular ham tunda **ishlamaydi**.

Ayting-chi, gullar tunda uxlaydimi yoki yo‘qmi?

(„Mo‘jiza kitobi“dan)

Ko‘chiring. Gaplardagi ikkinchi darajali bo‘laklarni tushirib, matnni qayta o‘qing. Gapning mazmunida qanday o‘zgarish yuz berdi?

Qaysi gapda mazmun to‘liq ifodalangan? Ajratilgan so‘zlar qanday ma‘noda qo‘llangan?

26- mashq. Ega va kesimdan tuzilgan gaplarga ikkinchi darajali bo‘lak qo‘shib yozing. Bunda berilgan so‘zlardan foydalaning.

_____ kuz _____ yoydi. Daraxtlar _____ to‘kdi. _____ suvlar tiniqlashdi. _____ mevasi qizardi.

Qo‘yish uchun so‘zlar: *na‘matakarning; barglarini; oltin, o‘zining sepini; ariqlarda.*

Qaysi gapning mazmuni to‘liq ifodalangan?

GAPDA SO‘ZLARNING BOG‘LANISHI

27- mashq. Matndagi gaplar qanday ohang bilan o‘qiladi? Nima uchun?

Tog‘lar **yozda garmselning** yo‘lini to‘sadi. Ular issiq **shamolni** o‘tkazmaydi. Bunday joylarda o‘simliklar **yaxshi** o‘sadi.

So'roqlar yordamida ajratilgan so'zlarning qaysi gap bo'lagi ekanini ayting. Ularni o'zi bog'langan so'z bilan birga ko'chiring.

Gapda so'zlar o'zaro nimalar vositasida bog'lanadi?

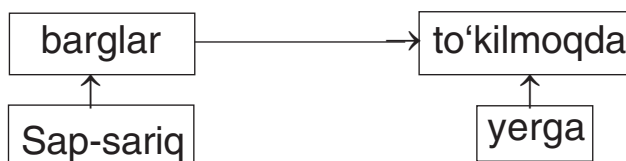
garmisel — issiq, yoqimsiz, zararli shamol

Gapda so'zlar o'zaro **-ni, -ning, -ga (-ka, -qa), -da, -dan** qo'shimchalari va ohang yordamida bog'lanadi.

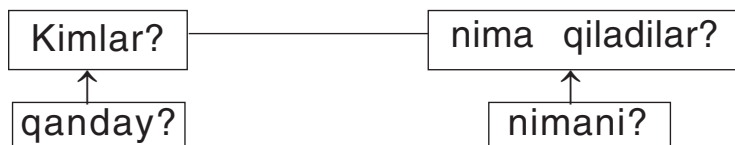
28- mashq. Gapni o'qing. So'roqlar yordamida gapdagi so'zlarning bog'lanishini aniqlang va chizmada tasvirlang.

Ra'no kichkinagina niholning unganini ko'ribdi.

Namuna:

Chizmani kuzating. So'roqlarga mos so'z topib, ikkita gap tuzing.

Gapda so'zlar o'zaro bog'lanadi.

- Ega kesimga bog'lanadi.
- Ikkinchi darajali bo'laklar kesimga yoki egaga bog'lanadi.

29- mashq. O'qing. So'roqlar yordamida gap bo'laklarini aniqlang. Ularning bog'lanishini chizmada tasvirlab yozing.

1. Men elimning yuragida yashayman. (*Hamid Olimjon*) 2. Biz qovunlarni, tarvuzlarni mashinalarga ortdik. (*Shukur Sa'dulla*)

30- mashq. Obid Rasul she'rlaridan berilgan parchalarni o'qing. Ma'no jihatdan noo'rin qo'llangan so'zlarni aniqlang va boshqa so'z bilan almashtirib yozing.

1. Osmon chamanida   2. Ishyoqmasni sevmayman,
Yig'lardi quyosh.   Elga undan ko'p foyda.

Gapda so'zlar qanday bog'lanadi?

Gapda so'zlar o'zaro ma'no jihatdan bog'lanadi.

31- mashq. O'qing. Matndagi ma'no jihatdan bog'lanmagan so'zlarni aniqlang. Ularni tushirib qoldirib yoki boshqa so'z bilan almashtirib, matnni ko'chiring.

Iqtisodiy bilimga ega bo'lmagan odam hamyonidan ayrilmaydi. Har kim iqtisodni ko'chadan, o'z xonadonidan boshlamog'i kerak. Elektr, suv, gazdan tejab va tejasdan foydalanishni odat qiling. Do'kondan ortiqcha non sotib oling. Ortiqchasi isrof bo'ladi. Shularga amal qilmagan bolakaydan yaxshigina iqtisodchi chiqadi.

Fikr ifodalashda nimalarga e'tibor berishingiz kerak?

32- mashq. 4- sinf „O‘qish kitobi“dagi „Kichik Vatan“ hikoyasidan dastlabki ikkita gapni ko‘chiring. Gapda so‘zlarning bog‘lanishini chizmada ko‘rsating.

33- mashq. Rasm asosida va berilgan so‘zlardan foydalanib, matn tuzing.

QOVUN SAYLI

Tog‘a, Hasan, Husan, Munisa, katta dala, yetilgan qovunlar, shiypon, umrboqiy, ko‘kalapish, doniyor, qo‘zivoy, uzilgan, shirinak, dumalab yotardi, shirin.

Hikoyangizni o‘qing.

Bilimingizni tekshiring!

- Gap nimani ifodalaydi?
- Gap oxiriga nuqta, so‘roq va undov belgilarining qo‘yilish sababini izohlang.
- Quyidagi topishmoqlar qaysi tinish belgilari haqida?

Shakli o'xshar o'roqqa,
Doim tutar so'roqqa.

Tariqday kichkina xol,
Gapni tugatar darhol.

Chinor bilan terakdek,
Faqatgina turar tik.

- Xabar mazmunidagi gapni so'roq, buyruq mazmunidagi gapga aylantirish mumkinmi? Fikringizni misol bilan asoslang.
- Gap qanday bo'laklardan tuziladi?
- Gapda so'zlar qanday bog'lanadi?

UYUSHIQ BO'LAKLI GAPLAR

34- mashq. Gaplarni o'qing va ko'chirib yozing. So'roqlar yordamida gap bo'laklarini aniqlang, tagiga chizing.

1. Kishining go'zalligi uning tilidan bilinur. („*Hadis*“dan) 2. Ish boshlanar dalada, bog'da. (*Hamid Olimjon*)

Qaysi gapda bir xil so'roqqa javob bo'lgan bo'laklar bir so'zga bog'lanib kelgan?

35- mashq. Bir xil so'roqqa javob bo'lgan so'zlarni aniqlang.

Dunyoda dunyosi
Bordir bu yurtning.
Humosi, tug'rosi
Bordir bu yurtning.

Bayrog'in ko'ksida
Bosib jon bergan
Najmiddin Kubrosi
Bordir bu yurtning.

(*Muhammad Yusuf*)

Bir xil so'roqqa javob bo'lgan so'zlar qaysi bo'laklarga bog'lanib kelyapti?

Gapda bir xil so'roqqa javob bo'lgan, bir so'zga bog'lanib kelgan bo'laklar uyushiq bo'laklardir. Ular sanash ohangi bilan o'qiladi:
Bog'da olma, o'rik gulladi.

36- mashq. Gaplardagi uyushiq bo'laklarni sanash ohangi bilan o'qing.

1. Papka ichra uchrashib
Ruchka, qalam, o'chirg'ich
Rosa suhbat qilishdi.

(*Narimon Orifjonov*)

2. Bog'da anor,
Olma, behi, nok
Pishgan bisyor.

(*Obid Rasul*)

Ko'chiring. So'roqlar yordamida gapning qaysi bo'lagi uyushib kelganini aniqlab, tagiga tegishlicha chizing.

37- mashq. 4-sinf „O'qish kitobi“dagi „Serquyosh o'lka“ she'ridan uyushiq bo'laklar qatnashgan misralarni ko'chirib yozing.

38- mashq. O'qing. So'roqlar yordamida gapning uyushiq bo'laklarini toping.

Bulbul, mayna, qumri
Xush ohangda sayrashar.
Erkin, Gulnoz, Umri

Bog'dan jilmay yayrashar. (*Ilyos Muslim*)

Qaysi bo'lak uyushib kelgan? Ular qaysi so'zga bog'langan?

Gapda egalar uyushib kelishi mumkin.

39- mashq. Matnni o'qing va ko'chiring. Uyushiq ega-
larni aniqlab, tagiga chizing.

Keng dalalar, o'rmon, dengizlar,
Go'zal bog'lar — bari bizniki.
Daryo, ko'llar, serhosil yerlar,
Oltin tog'lar hur elimniki. (*Shukur Sa'dulla*)

40- mashq. Chizmani kuzating. Unga mos gaplar
tuzib yozing.

1. _____ , _____ _____ .
2. _____ , _____ , _____ _____ .

41- mashq. O'qing. Har ikki ustunda berilgan gap-
larni taqqoslang.

Men she'ni o'qidim. | Men she'ni o'qidim va
Men she'ni yodladim. | yodladim.

Bir xil so'roqqa javob bo'lgan so'zlarni toping. Ular-
ning gapdagi vazifasini aniqlang.

Qaysi ustunda berilgan gaplarda fikr ixcham ifoda-
langan?

Gapda kesimlar uyushib kelishi mumkin.

42- mashq. Matnni o'qing va ko'chiring. Uyushiq ke-
simlarni topib, tagiga chizing.

OVQATNI ARALASH YEGAN KISHI

Tabib bir kishining ikki xil quyuq ovqat yeb
o'tirganini ko'rdi va unga dedi:

— Ikki xil ovqatni aralashtirib yema. Ular qorning
ichida kelisholmaydi va o'zaro janjallashadi.

U kishi quloq solmay yeyaverdi. Ammo ertasiga

kasallandi. So'ng o'sha tabibga odam yubordi. Tabib kelib unga:

— Aytmaganmidim, bu ikki ovqatni yema. Ular kelisholmaydi deb! — deya ta'na qildi.

— Yo'q, gaping noto'g'ri, — dedi bemor. Aksincha, ular kelishishdi va meni qulatisdhi. (*Muhammad ibn Shayxmuhammad al-Jomiy*)

Tabib, bemor so'ziga yaqin ma'noli so'zlar toping.

43- mashq. O'qing. Chiziqlar o'rniga mos so'zlar qo'yib, gap tuzing va yozing.

1. _____ ~~~~~ _____, _____, _____.
2. _____, _____ _____, _____.

Uyushiq bo'laklarni ohangiga rioya qilib o'qing.

44- mashq. O'qing. Gap mazmuniga mos so'zlar topib yozing.

1. Biz o'z vaqtida _____ va _____.
2. Quyosh _____ va _____.
3. Tikuvchi ko'ylakni _____, _____.
4. Biz tovushlarni _____ va _____.

Qo'ygan so'zlaringiz qaysi gap bo'lagi vazifasida kelgan?

45- mashq. Matzni o'qing. Bir xil so'roqqa javob bo'lgan so'zlarni aniqlang.

Bulbulcha inidan uchib chiqibdi. Atrofda oq, sariq, qizil gullar ochilib yotganini ko'ribdi. Mayin, yoqimli ovoz bilan sayray boshlabdi. (*Rauf Tolibdan*)

Gapning qaysi bo'laklari uyushib kelgan?

Gapda ikkinchi darajali bo'laklar uyushib kelishi mumkin.

46- mashq. She'riy parchani o'qing. Uyushiq bo'laklarni aniqlang. Gapning qaysi bo'laklari uyushgan?

Men maktabdan kelaman,
Bir-bir salom beraman.
Avval buvamga,
Keyin buvimga,
Keyin dadamga,
Keyin oyimga. (*Habib Rahmat*)

Berilgan she'riy parchani bitta gap bilan yozing.

47- mashq. O'qing. Hikmatlarning ma'nosini tushuntiring.

1. Ota-onalarning izzatini va hurmatini o'rniga qo'yimoq har bir o'g'il va qizning insoniy burchidir.
2. Mard to'g'ri va haq gapni gapiradi. (*Rahimjon Usmonov*)

Ko'chiring. So'roqlar yordamida uyushgan bo'laklarni topib, tagiga tegishlicha chizing.

48- mashq. Berilgan gaplardagi takrorlanib kelgan so'zlarni tushirib qoldirib, gapni qayta tuzing va yozing. Qaysi bo'laklar uyushib kelganini ayting.

1. Kuzda qaldirg'ochlar issiq tomonlarga uchib ketadi. Kuzda bulbullar issiq tomonlarga uchib ketadi. 2. Bu qushlar Kavkazga uchib ketadi. Bu qushlar Hindistonga uchib ketadi. 3. Chumchuqlar esa o'lkamizda qishlaydi. Musichalar esa o'lkamizda qishlaydi.

Berilgan gaplar bilan o'zingiz tuzib yozgan gaplaringizni qiyoslang. Qay birida fikr ravon ifodalangan?

49- mashq. Matnni o'qing. Matnda nechta gap bor? Matn va gap tuzilishidagi xatolarni aniqlang.

CHUMOLILAR

Chumolilarning turi juda ko'p. Ular pastliklarda yashaydi. Dalalarda yashaydi. O'rmonlarda yashaydi. Qirlarda yashaydi. Yer yuzida och sariq chumolilar uchraydi, jigarrang chumolilar uchraydi. Qora chumolilar uchraydi. Sariq chumolilar uchraydi. Ular mevali bog'larda zararli hasharotlarga qiron keltiradi. Ular paxtazorlarda zararli hasharotlarga qiron keltiradi.

Gaplarni qayta tuzib, matnni yozing. Uyushiq bo'laklarning tagiga tegishlicha chizing.

50- mashq. Matnni o'qing va ko'chiring. Gapda qaysi bo'laklar uyushib kelganini aniqlab, tagiga chizing.

1. Bog'imizga olma, olcha, behi kabi mevali daraxtlar o'tqazdik. 2. Quyosh, havo, tiniq suv bizning yaqin do'stimiz. 3. Quyosh yoritadi va isitadi. 4. Bulbullarning va sa'valarning yoqimli sayrash kishiga zavq beradi.

51- mashq. Topishmoqlarni o'qing va javobini toping. Qaysi bo'laklar uyushganini ayting.

1. Tog'da, bog'da yashaydi,
Qishda, yozda yashnaydi.

2. U bahorda unadi,
Yozda kuchga to'лади.
Kuzda pishib yetilib,
Tog'-tog' xirmon bo'лади.

52- mashq. She'ni o'qing, ko'chirib yozing.

Vatanim bog'larini, So'nmas chiroqlarini
Ko'ko'par tog'larini, Ko'zim bilan asrayman.
(Obid Rasul)

Uyushiq bo'laklarni aniqlab, tagiga tegishlicha chizing.

53- mashq. Chizmaga mos gaplar tuzib yozing.

1. _____ va _____ =_____ .
2. _____ =_____, _____ .
3. ~~~~~ va ~~~~~ _____ =_____ .

UYUSHIQ BO'LAKLARNING BOG'LANISHI

54- mashq. Gaplarni o'qing. Uyushiq bo'laklarni aniqlang.

1. So'zni aniq, to'g'ri yozish
Bilag'onga emas tashvish. (Obid Rasul)
2. Uyda va ko'chada odobli bo'ling. 3. Men Yo'ldoshni ko'rdim, lekin so'zlasha olmadim. 4. Oy yoritadi, biroq isitmaydi.

Har bir uyushiq bo'laklarning qanday bog'langanini ayting. Uyushiq bo'laklarda qanday tinish belgilari qo'yilgan?

Uyushiq bo'laklar sanash ohangi yordamida, *va, ammo, lekin, biroq* so'zlari bilan bog'lanadi.

Uyushiq bo‘laklar va yordamida bog‘langanda vergul qo‘yilmaydi. Ohang yoki *ammo*, *lekin*, *biroq* so‘zlari yordamida bog‘lansa, bu so‘zlardan oldin vergul qo‘yiladi.

55- mashq. She‘riy parchalarni o‘qing va ko‘chiring. Uyushiq bo‘laklarning bog‘lanishini izohlang.

Maktabimiz bog‘ida
Mehnat qildik hammamiz.
Naq oltin kuz chog‘ida
Pishdi behi, olmamiz. (*Qambar Ota*)

56- mashq. Matnni o‘qing. Unga sarlavha toping.

Sahroda turli hayvonlar poda bo‘lib yurishgan edi. Ular suv topolmay, tashnalikdan juda qiy-nalishdi. Quduq qazimoqchi bo‘lishdi. Eng avval sher ish boshladi. U tezda charchadi. Ikkinchi bo‘lib fil ishga kirishdi. U ham tezda charchab qoldi. Navbat jirafaga, bo‘riga va tulkiga keldi. Ko‘p o‘tmay ular ham holdan toyishdi. Oxiri ishga mitti ohu kirishdi. U ingichka oyoqlari bilan qaziy-qaziy, oxiri suv chiqardi. Barcha hayvonlar xursand bo‘ldi.

(„O‘zbek xalq ertaklari“dan)

Uyushiq bo‘lakli gaplarni ko‘chiring. Uyushiq bo‘laklarning tagiga tegishlicha chizing. Tinish belgila-rining qo‘llanishini izohlang.

57- mashq. Chizmani kuzating, unga mos gaplar tu-zing.

1. .
2. .
3. .

58- mashq. Matnni o‘qing va ko‘chiring. Uyushiq bo‘laklarning o‘zaro qanday bog‘langanini ayting.

1. Sog‘lom, quvnoq bolaman,
Mehnatdan zavq olaman. (*Qambar Ota*)
2. Erkin, To‘lqin kasb tanlar,
Kasblar ma‘nosin anglar. (*Quddus Muhammadiy*)

59- mashq. Har bir qatordagi so‘zlarni o‘zaro bog‘lab, uyushiq bo‘lakli gaplar tuzib yozing.

1. O‘qiydi, ammo, tez, yozadi, Rahim, sekin.
2. Olma, gulladi, va, olcha, gilos, bog‘da.
3. Ra‘noxon, aytmaydi, ashula, chaladi, dutorni, yaxshi, lekin.

Uyushiq bo‘laklar qaysi so‘zlar bilan bog‘langan?

60- mashq. Chizmalarga mos so‘zlar qo‘yib, gap tuzing va yozing.

1.   va   bo‘ling.

2.   va   Vatan bizniki.

Qo‘yish uchun so‘zlar: *bardam, kuchli, obod, ozod.*

61- mashq. She‘rni o‘qing, yoddan yozing. Uyushiq bo‘laklarni topib, tagiga tegishlicha chizing.

Yashna, yuksal, diyorim,
Sensan baxtim, bahorim.
Madhing jo‘shib kuylamoq
Ko‘nglimdagi shiorim. (*Mahmudjon Dadaboyev*)

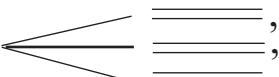
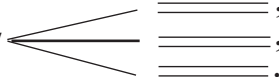
62- mashq. 4-sinf „O‘qish kitobi“dagi „Qodir boboning orzusi“ asaridan uyushiq bo‘lakli gaplarni ko‘chirib yozing. Uyushiq bo‘laklarni tegishlicha belgilang.

63- mashq. O‘qing. Qaysi bo‘laklar uyushib kelganini ayting.

1. Otabek og‘ir tabiatli, ko‘rkam va oqko‘ngil yigit edi. (*Abdulla Qodiriy*) 2. Quyon va sichqonlar bir kunda yigirma martagacha uxlaydilar. 3. Nozikkina, chiroyli bir kapalak bor ekan. U kun bo‘yi guldan gulga qo‘narkan va sharbatlar yig‘arkan. („*G‘uncha*“ dan) 4. O‘zbekistonimiz o‘z ramzlariga: bayrog‘iga, gerbiga, madhiyasiga ega.

64- mashq. Chizmani kuzating, unga mos gap tuzib yozing.

Kompyuter ; Bug‘doy .

65- mashq. Matnni o‘qing. Uyushiq bo‘laklarni aniqlab, tagiga chizing.

Bo‘ron bulutga maqtandi:

— Sal dag‘dag‘a qilgandim, to‘zib ketding.

Bulut dedi:

— Qir va adirlarda o‘sgan maysalarning chanqog‘ini qondirmoqchi edim. Afsus, yaxshi ish qilmading. Sendan kuchsiz bo‘lsa ham beozor, mayin yel afzal.

Bilimingizni tekshiring!

- Gap bo‘laklari qanday holatda uyushadi?
- Gapning qaysi bo‘laklari uyushib keladi?
- Qay vaqtda uyushiq bo‘laklar orasiga vergul qo‘yiladi?

UNDALMA

66- mashq. O‘qing. Ajratilgan so‘zlarni tushirib, gaplarni qayta o‘qing. Ularning mazmunidagi farqni ayting.

1. **Bolajon**, sen doim suyuksan.

Bilib qo‘y: iqboli buyuksan!

(Abdulla Oripov)

2. **Bolam**, bobong yaratgan bog‘lar, bobong ekan tut hozir ham yashnab turibdi. 3. **Bobojon**, laylaklar qishlog‘imizga yana qaytib kelarmikan?

Berilgan gaplarda fikr kimlarga qaratilgan? Murojaatni bildirgan so‘z qaysi turkumga kiradi?

Undalma fikrning kimga qarata aytilganini bildiradi.

Og‘zaki nutqda undalma undash ohangi bilan aytiladi.

Yozuvda vergul yoki undov belgisi bilan ajratiladi.

67- mashq. Undalmali gaplarni undash ohangi bilan o‘qing va ularni ko‘chiring. Undalma gapning qaysi o‘rnida kelgan?

Bir kampirning shaharda yashaydigan o‘g‘li uyiga keldi.

Shunda onasi sevinib:

— O‘g‘lim, senga ajoyib ovqatlar tayyorladim. Semizgina g‘oz go‘shim bor. Shirin, yog‘li quy-mog‘im bor. Yana quyuq qaymog‘im bor. Ko‘ngling qaysi birini xohlasa, shuni oldin beraman, — debdi.

O'g'li onasiga:

— Onajon, men g'oz go'shtini quymoqqa o'rab, uni qaymoqqa botirib yeyishga odatlanganman, — debdi. (*Qayum Nosiriydan*)

68- mashq. She'rni o'qing. She'rda maqsadga ko'ra qanday gaplar ishtirok etgan?

— Uyga kirgin, Baxtiyor,
Kech bo'ldi-ku, jon bolam!

— Hozir, aya, men bilan
O'ynayapti Hikmat ham.
Kuzatmasam bo'lmaydi,
Qo'rqar uyga borgani.

— Sen-chi, sen qo'rqmaysanmi,
Yolg'iz o'zing yurgani?..
Bo'sh kelmaydi Baxtiyor,
Ayasiga aytadi:

— Nega qo'rqay, kelishda
U kuzatib qaytadi. (*Fayzi Shohismoil*)

Undalmali gaplarni ko'chiring.

Undalmalar gapning qaysi o'rnida kelgan?

69- mashq. Matnni o'qing. Undalmali gaplarni ko'chiring. Undalmali gaplarning ifoda maqsadiga ko'ra turlarini ayting.

— Zaynab opaning uylari shummi? — so'radi Tolibjon.

— Shu, keling, tog'a.

— Kim bilan gaplashyapsan, bolam?

Bu ovoz Tolibjonga tanish edi. Tolibjon yugurib borib, kampirning bo'ynidan quchdi.

— Kimsan, bolam? Hiding dimog‘imga tanish. Tolibjoninginamning hidiga o‘xshayapti.

Kampirning ko‘zi ojiz edi. Tolibjon o‘pkasi to‘lib, yig‘lab yubordi. Kampir uning boshini silab, dedi:

— Qayoqlarda yurgan eding, bolaginam?

(Said Ahmaddan)

Undalmalar gapning qaysi o‘rnida kelgan? Ojiz so‘zi qanday ma’noda qo‘llangan?

Undalmalar gapning qaysi o‘rnida keladi?

70- mashq. O‘qing. Undalmalarni topib, gapning qaysi o‘rnida kelganini ayting.

1. Navbahor, ochildi gullar, sabza bo‘ldi bog‘lar.
Suhbat aylaylik, kelinglar, jo‘ralar, o‘rtoqlar.

(Muqimiy)

2. Lekin, yurtim, kezolmas g‘anim
O‘zbekiston atalgan bog‘da.
Sen-ku nomus va sha‘nim manim,
O‘zbekiston, Vatanim manim. *(Abdulla Oripov)*

Ko‘chiring. Undalmalarning ustiga so‘z turkumi nomini yozing.

Fikr shaxsdan tashqari yana nimalarga qaratilishi mumkin?

71- mashq. O‘qing. Gaplarga undalmalar qo‘shib yozing. Undalmali gaplarning maqsadga ko‘ra turini ayting.

— _____, Farhod juda qo‘rqoq ekan, — dedi Rustam.

— Nega, nima qildi? — so‘radi onasi.

— Qishlog‘imiz bog‘idagi olmadan olmoqchi edik. Farhod qorovul ko‘rib qoladi deb, uyiga ketdi.

— _____, Farhod hammangizdan zo‘r ekan, — dedi oyisi. (*Muhabbat Hamidova*)

Rustamning oyisi nima uchun bunday dedi?

72- mashq. O‘quvchilar, ustoz, aka, buvi so‘zlarini undalma vazifasida qo‘llab, gaplar tuzing. Tuzgan gaplaringiz maqsadga ko‘ra qanday gap?

Undalmalar qaysi gaplarda qo‘llangan?

73- mashq. Matnni o‘qing. Matnga sarlavha toping.

— Bobojon, men kaklikni Toshkentga olib ketsam maylimi? U Toshkentda zerikmaydi.

— Bilmadim, bolam. Kaklik salqin tog‘ havosiga o‘rgangan.

Akrom kaklikni uyiga olib keldi va dadasidan so‘radi:

— Dadajon, kaklik nega sayramayapti?

— Akrom, unga tabiat va toza havo kerak. Qushlar qafasda sayramay qo‘yadi, — dedi dadasi.

Akrom qafas og‘zini ochdi. Kaklik „qiyq“ deb qafasdan chiqdi va uchib ketdi. (*„Gulxan“dan*)

Undalmali gaplarni ko‘chiring. Undalmalarni tushirib o‘qing. Qanday o‘zgarish bo‘ldi?

Undalmalar ifoda maqsadiga ko‘ra qanday gaplar tarkibida kelgan?

Toza so‘zini qaysi so‘z bilan almashtirish mumkin?

74- mashq. E‘lonni o‘qing.

E'lon

Hurmatli o'quvchilar!

20- oktabr kuni „Ona tilimizni o'rganamiz“ mavzusida navbatdagi to'garak mashg'uloti o'tkaziladi.

Sana.

Namuna asosida o'zingiz e'lon yozing.

75- mashq. O'qing. Ko'chiring. Undalmani topib, tagiga chizing. Ajratilgan gapning ma'nosini tushuntiring. She'rda qaysi so'zlar ko'chma ma'noda qo'lingan?

— Dada, quyosh dumalab,

Tog' boshida yotibdi,

Yiqilibdi, shekilli,

Burni qonab ketibdi. (*Tursunboy Adashboyev*)

76- mashq. Matnni o'qing. Undalmali gaplarni ko'chiring, undalmalarning tagiga chizib, kim yoki nimaga qaratilganini qavsda ko'rsating.

Yoz bo'yi qishloqda dam oldim. Qishloqda yangi hayotni ko'rdim, o'rgandim. Odamlar u yerda katta boylik yaratar ekanlar. Mehnat, mehnatning tagi rohat, deganlari bejiz emas ekan.

— Dada, qishloqni jonimdan yaxshi ko'rib qoldim.

— O'g'lim, qishloqning tabiati, oqko'ngil odamlari seni rom etgan.

Biz mashinaga chiqdik. Men aziz qishlog'im bilan xayrlashdim. (*Shukur Sa'dulladan*)

O'zingiz ham qishlog'ingiz yoki shahringiz odamlariga qaratilgan undalmali gaplar tuzib yozing.

77- mashq. Matni o‘qing. Matn nima haqida ekan?

— Bolalar, siz Mustaqillik binosining hayotbaxsh kuchlari, ustunlarisiz. Ustunlar **baquvvat** bo‘lishi kerak. Ayting-chi, bolajonlar, yaxshi bilan yomonni ajratish uchun nima qilish kerak?

— Bobojon, ko‘p kitob o‘qish kerak.

— Bolajonlarim, eng yaxshi kitobxon kim?

— Ko‘p kitob o‘qigan bola.

— Yo‘q, nabiralarim. Kitoblardagi fikr — ma‘noni yaxshi uqib, o‘z boyliklariga aylantirgan **odam**.
(*Hakim Nazirdan*)

Undalmali gaplarni ko‘chiring. Vergulning qo‘yilish sababini tushuntiring.

O‘qish va uqish so‘zlarining ma‘nosini bilib oldingizmi? Ajratilgan so‘zlarga ma‘nodosh so‘zlar toping.

78- mashq. Chiziqchalar o‘rniga gap mazmuniga mos undalma qo‘yib yozing. Undalmadan so‘ng zarur tinish belgisini qo‘ying.

1. ___ inson bir umr ilmini oshira borishi lozim.
2. ___ kitob siz uchun butun umr yagona sadoqatli do‘st bo‘lib qoladi.
3. ___ o‘qing, o‘rganing, fikr qiling va hammasidan o‘zingizga foydali tomonlarini tanlab oling.
4. ___ siz sport, mehnat bilan o‘rtoq bo‘ling va kun tartibiga rioya qiling.

Undalmalar kimlarga qaratilgan?

Ular maqsadga ko‘ra qanday gaplar tarkibida keldi?

79- mashq. O‘qing. Husnixat bilan ko‘chiring. Gaplarning maqsadga ko‘ra turini ayting.

Quyosh baland-baland daraxtlar ortiga berkindi. Atrofnı qorong'ilik qopladi. Onasining qanoti ostidagi Chumchuqcha so'radi:

— Ayajon, Oftoboy yaxshimi?

— Bolajonim, Oftoboy saxiy. U erta tongda tog'larning orqasidan mo'ralaydi. „Kim uyg'ondi, kim uyg'onmadi?“ — deb so'raydi Oftoboy.

— Hamma uyg'ondi, — deb qushlar sayrashadi.

Bundan Oftoboyning mehri ortadi. U yerdan haroratini ayamaydi. (*Sofiya Fayziyevadan*)

Gap bo'laklarini aniqlab, tagiga chizing.

So'roqlar yordamida oxirgi gapdagi so'zlarning bog'lanishini aniqlang va chizmada tasvirlang.

Saxiy so'ziga ma'nodosh so'z toping.

80- mashq. 4-sinf „O'qish kitobi“dagi „Eng ulug' fazilat“ ertagidan undalma ishtirok etgan gaplardan to'rtta ko'chirib yozing. Undalmalarning tagiga chizing.

Bilimingizni tekshiring!

- Fikrning kimga qaratilganini bildirgan so'z qanday nomlanadi?
- Undalmalar qaysi tinish belgisi bilan ajratiladi?

- Undalmalar gapning qaysi o'rinlarida keladi?

81- mashq. „Maktab bog'ida hashar“ mavzusida insho yozish uchun tayyorlaning. Insho uchun material to'plashda quyidagilarga e'tibor bering.

1. Kuz faslida maktab bog'idagi ishlar.
2. Tabiat va havoning sofligini asrash.
3. O'quvchilarning vazifalari.

NUTQ. MATN

82- mashq. Rasmni kuzating.

Rasm asosida uch-to‘rt gapli hikoya tuzing. Hikoyangizga sarlavha qo‘ying.

Rasm asosida tuzgan hikoyangiz nima deyiladi?

83- mashq. She‘riy matnни o‘qing. U nima haqida ekan? Ko‘chiring.

Yurtdoshim, bog‘ingga bir nihol qada,
Bu nihol nomini „Yaxshilik“ ata.
Niholning yoniga bir gul ekib qo‘y,
Bu gulning nomini „Go‘zallik“ deb qo‘y.
Gul-u niholingga baxsh etib hayot,
Suv ber va bu suvga „Mehr“ deb qo‘y ot.

(Erkin Vohidov)

Siz kelgusida Vatanningiz ravnaqiga qanday hissa qo‘shmoqchisiz? Fikringizni uch-to‘rt gap bilan yozing.

She‘rni yod oling.

Nutq necha xil shaklda ifodalanadi?

Nutq gap orqali ifodalanadi. U bir yoki o‘zaro mazmunan bog‘langan bir necha gaplardan tuziladi.

Nutq og‘zaki va yozma shaklda bo‘ladi.

84- mashq. „Bizning oilamiz“ mavzusida hikoya tuzing va yozing. Hikoyangiz nimalardan tuzildi? Siz fikringizni qay shaklda bayon qildingiz? Hikoyada gapning maqsadga ko‘ra qaysi turlari qatnashdi?

85- mashq. O‘qing. Chiziqning ikki tomonida berilgan fikrlarni taqqoslang. Ulardan qaysi biri matn? Nima uchun uni matn deb hisoblaysiz?

1. Isiriq Sharq va O‘rta Osiyoda ishonchli dori-darmon bo‘lib kelgan. (*M. Nabiyev*) 2. Savolni o‘z vaqtida, o‘z o‘rnida berishni o‘rganing. 3. Ko‘m-ko‘k bo‘lib turgan yaproqlar kuzda nega sarg‘ayib qoladi? (*„Gulxan“dan*)

Samarqanddagi Registon ansambli uchta salobatli binodan tashkil topgan. Bular: Ulug‘bek, Sherdor, Tillakori madrasalaridir.

Ulug‘bek madrasasi 1471- yili barpo etilgan. Madrasada diniy ilmdan tashqari, turli dunyoviy fanlar ham o‘qitilgan. Bu yer Ulug‘bek davrida ilm-fanning markazi bo‘lgan. Madrasada Ulug‘bekning o‘zi ham dars bergan. (*„Gulxan“dan*)

Matn nutqning qanday shakli?

86- mashq. Matnni o‘qing. Gaplar o‘zaro qanday bog‘langan?

FUTBOL O‘YINI TARIXIDAN

XVIII asrda futbol o‘yini keng tus oldi. Ba‘zan o‘yinda har bir tomondan besh yuz kishi maydonga tushardi. To‘pni shahar bo‘ylab ma‘lum bir joyga birinchi eltgan komanda g‘olib sanalardi. Qo‘y terisidan tikilib, ichiga latta-puttalar to‘ldirilgan to‘p tepilardi.

Futbolni ingliz qirollari ko‘p marta taqiqlaganlar, lekin o‘yin davom etaverardi.

XIX asrda futbol sport turiga kiritildi va o‘n uchta o‘yin qoidasi ishlab chiqildi.

Matnni nechta qismga ajratish mumkin? Matnga reja tuzing. Rejangiz asosida matnni qayta hikoyalang.

Matn nutqning yozma shaklidir.

Matn mazmunan o‘zaro bog‘langan gaplardan tuziladi.

Matnni qismlarga bo‘lish, unga sarlavha qo‘yish, reja tuzish mumkin.

87- mashq. O‘qing. Gaplarni o‘z o‘rniga qo‘yib, matn tuzing va sarlavha qo‘yib yozing.

Kunlar isib, har yerda suvlar quribdi. Bechora Qarg‘a suv yo‘qligidan nihoyatda qiynalibdi. Tillari osilib, har tarafdand suv axtaribdi. Nogoh ko‘zani ko‘rib qolibdi. Yoniga kelib boqsa, ichida suvi bor. Oz vaqt ichida ko‘zaning ostidagi suv ustiga chiqib, tosha boshladi. Aqlli Qarg‘a suvdan ichib, uchib

ketdi. Lekin bo‘ynini suqib, ichay desa, bo‘yi yetmaydi. Biroz o‘yladi-da, tumshug‘i bilan toshlarni yig‘ib, ko‘zaching ichiga tashlay boshladi... (Abdulla Avloniydan)

Matnda gaplar qanday joylashadi?

88-mashq. O‘qing. Ertak mazmuniga mos bo‘lmagan gaplarni aniqlang. Ularni tushirib qoldirib, qayta o‘qing va yozing. Ertakka sarlavha toping.

Qadim zamonda Teshaboy degan usta o‘tgan ekan. Usta yog‘ochlardan chiroyli buyumlar yasay ekan.

Teshaboyning uch o‘g‘li voyaga yetibdi. Bir kuni u o‘g‘illariga biror buyum yasashga yaramaydigan yog‘och keltirishlarini buyuribdi. Biz kitob o‘qish uchun kutubxonaga bordik.

Katta o‘g‘li bug‘uning tumshug‘iga o‘xshash qurigan shox keltiribdi. Teshaboy undan omoch yasabdi.

O‘rtancha o‘g‘li yo‘g‘onligi bilakdek keladigan yog‘och keltiribdi. Teshaboy undan otiga bo‘yinturuq yasabdi. Futbol o‘yini qiziqarli o‘tdi.

Kenja o‘g‘li butun terakzorni kezib, keraksiz yog‘och topolmabdi. Uyga quruq qaytibdi. Shunda Teshaboy kenja o‘g‘lidan haqiqiy usta chiqishini aytibdi. („O‘zbek xalq ertaklari“dan)

omoch — hayvonga qo‘shib, yer haydaydigan asbob

89- mashq. 4-sinf „O‘qish kitobi“dagi Shukur Sa‘dul-
laning „Kuz“ she‘rini ifodali o‘qing. Rasmni kuzating.

O‘zingiz yashab turgan shahar, qishlog‘ingizdagi kuz ko‘rinishini tasvirlab, „Kuzda“ sarlavhali insho yozing.

Mavzuni yoritishda „Kuz“ she‘ridan, rasmdan, kuza-tishlaringiz asosida to‘plagan materiallaringizdan foyda-laning. Reja asosida fikringizni bayon qiling.

Reja:

1. Kuzda ob-havodagi o‘zgarishlar.
2. Kuzda tabiat ko‘rinishi.
3. Kuzda dehqonlarning yumushlari.

Bilimingizni tekshiring!

- Nutq nima? Nutqning qanday shakllari bor?
- Nutqning yozma shakli nima deb nomlanadi?
- Matn qanday gaplardan tuziladi?
- Matnni nimalarga bo‘lish mumkin?
- Matnga nima qo‘yiladi?

TOVUSHLAR VA HARFLAR

90- mashq. She'rni ifodali o'qing. She'r nima haqida yozilgan?

Vatanni sev, tuprog'ini o'p:
Har **qarichi muqaddas** bizga.
Cho'lidagi hatto quruq cho'p
Jondan aziz yuragimizga. *(Oybek)*

Ajratilgan so'zlarda nechta tovush bor?
Ular nechta harf bilan yozilgan?

O'zbek tilida nechta tovush bor?
Tovushlarni yozuvda nima bilan ifodalaysiz?
Tildagi tovushlar nechta harf bilan ifodalana-
nadi?

91- mashq. O'qing. Ko'chiring. So'z ma'nolarini farqlayotgan tovushlarning tagiga chizing. So'zlarning ma'nosini tushuntiring.

1. Mard — mart, yod — yot, sop — sof.
2. Shoh — shox, xush — hush, uxladi — uh-ladi.
3. Asr — asir, asl — asil.

So'zlarning aytilishi va yozilishini taqqoslang. Qaysi tovushlarning aytilishi yozilishiga mos kelmaydi? Nima uchun? O'ylab ko'ring.

92- mashq. O'qing. So'zlarning aytilishi va yozilishini taqqoslang.

1. Havo, baho, Kamol, Shavkat, shavla, davlat.
2. Oftob, choyshab, maktub, ozod, avlod, ajdod.
3. Chumchuq, supurgi, tutun, kumush, qulupnay.

Ko'chiring. Tekshiring. So'zlarning yozilishini esda tuting.

Bu soʻzlarni qanday talaffuz qilish kerak?

93- mashq. Soʻzlarni oʻqing. Ularda nechta tovush va harf borligini ayting.

Oila, radio, teatr, manfaat, kakao, mutolaa, sharbat, harf, tong, shisha, chavandoz.

Koʻchiring. Soʻzlarning yozilishini yodingizda tuting. Soʻzlarning aytilishi va yozilishida farq bormi?

Manfaat soʻziga maʼnodosh soʻzlar toping.

94- mashq. Oʻzingiz yod bilgan topishmoqlardan ikkita yozing. Unli va undosh tovushlarning tagiga chizing.

95- mashq. Oʻqing. Koʻchiring. Jarangli va jarangsiz undosh tovushlarni aniqlang. Ularning talaffuzini qiyoslang, farqini ayting.

Bir kuni oltin baliq va bulbul bahslashishibdi. Bulbul debdi:

— Qani endi, senga oʻxshab baliq boʻlib qolsam. Xursand boʻlib, katta suvda suzardim.

Baliq debdi:

— Nodon ekansan, sening joying osmonda, bogʻlar va gullar orasida. Sen ozod boʻlishing kerak. Qani endi men ham senga oʻxshab ucha olsam, sayrasam...

Matndagi qaysi soʻzlarni yozishda xatoga yoʻl qoʻyishingiz mumkin? Nima uchun?

96- mashq. Oʻqing. Nuqtalar oʻrniga kerakli harflarni qoʻyib koʻchiring.

Bir bor ekan, bir yoʻq ekan. Dunyoda juda quvno. bir bola bor ekan. Bobosini xom.sh koʻrgan bola:

— Tinchlikmi, bobojon? — deb so‘rabdi.

— To‘g‘onni suv uri. ket.i. Endi bog‘-rog‘lar qu-riydi. Qishlo. ilon va ch.yonlar makoniga aylana-di, — debdi chol kuyini..

Ota va bola daryo bo‘yiga o‘tiri. ko‘p o‘yla.di. Keyin keraksiz arava g‘ildiragiga ko‘zachalar bog‘la., char.palak yasab.i. Chol xursan. bo‘libdi va:

— Harakatda baraka., undan qochar .alokat, — debdi. (*Akbar Yunusov*)

Jarangli va jarangsiz undosh tovushlarni aniqlang. Ularning aytilishi bilan yozilishini qiyoslang.

97- mashq. Maqollarni o‘qing, ma‘nosini izohlang. Ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarning aytilishi va yozilishini taq-qoslang.

1. Yolg‘onchining **rost** so‘zi ham yolg‘on.
2. Odobli **farzand** — oila ko‘rki.
3. **Do‘st** so‘zini tashlama,
Tashlab boshing qashlama.
4. Hunari va odobi bo‘lmagan kishidan **baxt** va davlat ketadi.

Ko‘chiring. *Rost, farzand* so‘zlariga yaqin ma‘noli so‘zlar toping.

So‘z oxiridagi qaysi undosh tovushlar talaf-fuzda tushib qoladi?

98- mashq. Rasmni kuzating. Berilgan so‘zlar ish-tirokida hikoya tuzing.

Munavvar, Qahhor, do‘ppi, avtobus, hassa, min-natdorchilik bildirdi, Izzat bobo.

Tuzgan hikoyangizni yozing. Yonma-yon kelgan bir xil tovushli soʻzlarning tagiga chizing. Ularning talaffuzi va yozilishini taqqoslang.

99- mashq. Yonma-yon kelgan undosh tovushlardan birini tushirib oʻqing. Soʻz maʼnolaridagi oʻzgarishni tushuntiring.

Qattiq — qatiq, tilla — tila, choʻqqi — choʻqi, mashshoq — mashoq, silla — sila.

Soʻzlarning yozilishini yodingizda tuting.

100- mashq. Oʻqing. Koʻchiring. Soʻzlarning yozilishini yodda tuting.

Novvot, hissa, izzat, loʻppi, jarroh, labbay, achchiq, sakkiz, gramm, jajji, naqqosh, pilla, muattar.

Shu soʻzlardan qatnashtirib, ikkita gap tuzib yozing. Yonma-yon kelgan bir xil undoshlarning jarangli yoki jarangsiz ekanini ayting.

101- mashq. Harflar birikmalari ishtirok etgan 3 ta maqol yozing. Harflar birikmalarining jarangli yoki jarangsiz tovush ekanini ayting.

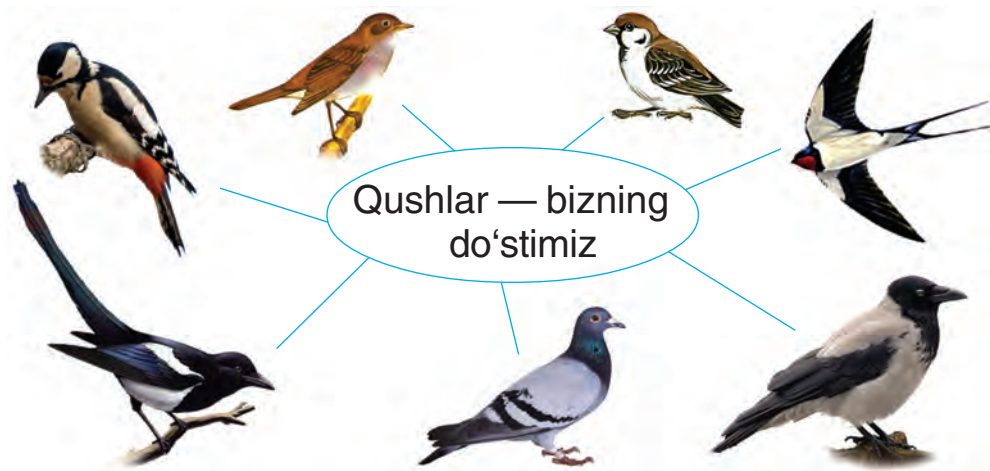

102- mashq. O'qing. Ikki xil tovushni ifodalash uchun qo'llangan harfni ayting.

Jadval, jahon, jeton, jayron, jirafa, jurnal, ijozat, tarjimon, jajji.

So'zlarni talaffuziga ko'ra ikki ustunga ajratib yozing.

103- mashq. Rasm diktant. Qushlarning nomini yozing.

Yozgan so'zlaringizni lug'atdan tekshiring.

Qaysi qush nomlari faqat jarangli undoshlardan tuzilgan? *Qaldirg'och* so'zini tahlil qiling.

So'zlarning tovush-harf tarkibiga ko'ra tahlili:

Zog'cha — 5 ta tovush, 4 ta harf, 1 ta harf bi-rikmasi.

Unli tovushlar: **o, a**

Undosh tovushlar: **z, g', ch**

Jarangli undoshlar: **z, g'**

Jarangsiz undoshlar: **ch**

104- mashq. Hikoyani o'qing. Unga sarlavha toping. Matnda nechta gap bor? Gaplarning ifoda maqsadiga ko'ra turini ayting.

Ushoq polvon (chumoli) lar quyoshni juda yaxshi ko'rishadi. Ular qor, yomg'ir, sovuqni yomon ko'rishadi. Bugun ertalab uyalari eshigi **quyosh** nuridan yorishdi. Ular shod-u xurramlik bilan **jamo**a yig'ilishini o'tkazishyapti. Yig'ilishda qishga oziq-ovqat jamg'arish masalasi ko'rildi. Ota-onalar ishchilarga hozirgi **serne'mat** kunlarni boy bermaslikni uqtirishdi. Shundan keyin hamma ish-ishiga tarqalib ketdi. *(Rahim Bekniyoz)*

Ajratib ko'rsatilgan so'zlarni tovush-harf tomondan tahlil qiling.

Chumolilar hayoti kimlarning hayotiga o'xshaydi? Nima uchun?

boy bermaslik — yutqazmaslik

Bilimingizni tekshiring!

- O'zbek tilida nechta tovush bor?
- O'zbek alifbosida nechta harf bor?
- Tovushlarni nima uchun ikki turga bo'lamiz?
- Unlilar yakka o'zi so'z hosil qiladimi?
- Jarangli va jarangsiz undosh tovushlarni qanday farqlaysiz?
- So'zda unli tovush ko'p qo'llanadimi yoki undosh tovush ko'p qo'llanadimi?
- Undosh tovushidan unli tovushi ko'p bo'lgan so'zlarga misollar ayting.

BO'G'IN

105- mashq. Hikmatlarni o'qing.

Farzand guldir. Ona bir bo'ston,
Ona bilan olam guliston.

Yaxshining soʻzi qaymoq, Yomonning soʻzi toʻqmoq.

Gaplardagi soʻzlarni boʻgʻinlarga boʻlib yozing. Har bir boʻgʻinning nechta tovushdan tuzilganini ayting.

Soʻz nimalardan tuziladi?

Qaysi tovush boʻgʻin hosil qiladi?

Soʻzning necha boʻgʻinli ekanini qanday aniqlaysiz?

106- mashq. Hikmatli gapni oʻqing, maʼnosini izohlang.

Til shirinligi koʻngilga yoqimlidir.

Muloyimligi esa foydalidir. (*Alisher Navoiy*)

Har bir soʻzni boʻgʻin koʻchirish qoidasiga koʻra boʻlib yozing.

Qaysi soʻzlar boʻgʻinlab koʻchirishga koʻra boʻlinmaydi?

Koʻngilga soʻzining boʻgʻin koʻchirishga koʻra boʻlinishini tushuntirib bering.

107- mashq. Matnni oʻqing.

Bir **podshoning ikkita** shoiri bor ekan. Bir kuni ikkala shoir sheʼr aytishibdi. Birinchi shoir yaxshilik qilgan **yaxshilikka** yetadi, debdi. Ikkinchi shoir esa yomonlik qilma, yomon boʻlib qolasan, deb sheʼr **oʻqibdi**.

Shunda podsho birinchi shoirga 1000 **tanga**, ikkinchi shoirga 500 tanga **inʼom** qilibdi.

Vazirlar **hayron** boʻlishibdi:

— Shohim, ikkala shoir ham bir xil mavzuda sheʼr aytdi. Nechun ularni ikki xil baholadingiz?
(*Nazira Joʻrayeva*)

Ajratib koʻrsatilgan soʻzlarni boʻgʻin koʻchirish qoidasiga mos holda boʻgʻinlarga boʻlib yozing.

in'om — sovg'a, hadya
tanga — pul birligi

Shoh shoirlarni nima uchun ikki xil baholadi?

108- mashq. 4-sinf „O‘qish kitobi“dagi „Iqbolli buyuk-san“ she‘rining dastlabki to‘rt misrasini bo‘g‘in ko‘chirish qoidasiga ko‘ra bo‘g‘inlab yozing.

109- mashq. So‘zlarni o‘qing. Yozilishini yodingizda tuting.

ko‘ngil
singil
tong

ko‘nglim
singlim
tongi, tonggi

So‘zlarni bo‘g‘in ko‘chirish qoidasiga ko‘ra yozing.

Tongi — tonggi so‘zlarining ma‘nosini tushuntiring.
(*Mustaqillik tongi, tonggi shabada.*)

110- mashq. Matnni o‘qing. Matnda nima haqida hikoya qilinadi? Matn nechta gapdan tuzilgan?

ISTIROHAT BOG‘I

Qadimgi davrda odamlar o‘z turar joylari yaqinida sabzavotlar yetishtirishgan. Mevali **daraxtlar** o‘stirishgan. Dorivor **o‘simliklar ekishgan**.

Davr **o‘tishi** bilan **gullar** eka boshlashgan. Bu istirohat bog‘ining eng qadimgi ko‘rinishi edi.

Dastlabki istirohat bog‘lari **hukmdorlar, ularning** yaqinlari uchun barpo etilgan.

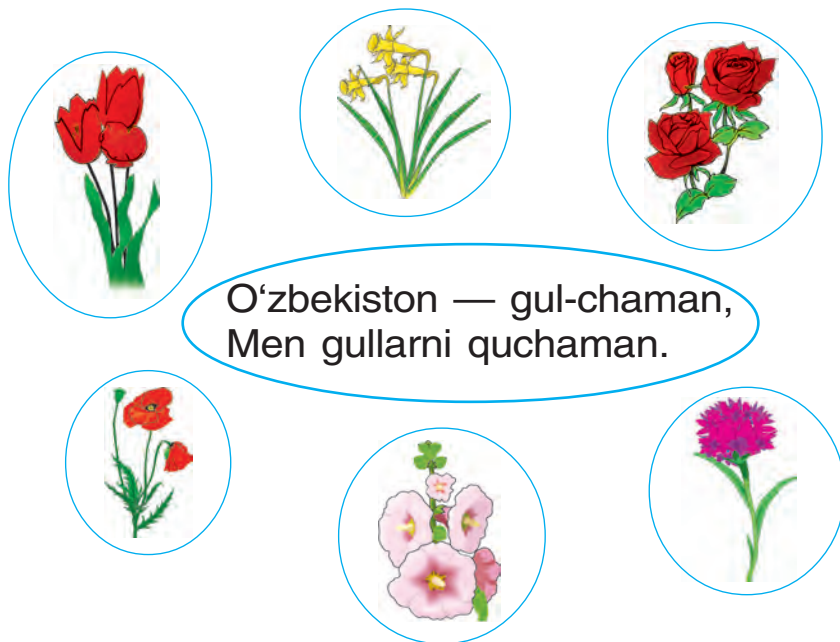
Bobilda **ayol** podsho Semiramidaning **samoviy** bog‘i bo‘lgan. U dunyoning **yetti** mo‘jizasidan biridir.

Ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarni bo‘g‘in ko‘chirish qoidasiga

mos holda bo'g'inlarga bo'lib yozing. Ulardagi jarangli va jarangsiz undosh tovushlarni aniqlang.

Istirohat, barpo etilgan, samoviy so'zlarining ma'nosini tushuntiring. *Samo* so'ziga ma'nodosh so'zlar toping.

111- mashq. Rasm diktant.

Gul nomlarini bo'g'in ko'chirish qoidasiga mos holda bo'g'inlarga ajratib yozing.

112- mashq. „Charxpalak“ she'rini ifodali o'qing.

Azim daryo, soy bo'ylari
Manzilgohing,

charxpalak.

Suv **taratib** qir, **adirga**
Yoyding yashil gul —
palak.

El-u yurtim **boyligiga**
Boylik qo'shgan
charxpalak.

Daryo, anhor, **soylarga**
Chiroy qo'shgan
charxpalak.

(Tohir Mullaboyev)

She'ni ko'chiring. Ajratilgan so'zlarni bo'g'in ko'chirish qoidasiga ko'ra yozing.

Yoyding so'zi qanday ma'noda qo'llangan?

azim — katta, ulkan

113- mashq. She'ni ifodali o'qing. She'r kimlar haqida ekanini ayting.

Qiyos etgim keladi ustozlarni quyoshga,
O'z **mehring** nurini baxsh **etadi** har yoshga.
Ustoz yo'li porloqdir, ustoz yo'li yorug'dir,
Ustoz **ko'ngli** xazina, **saxovatga** to'liqdir.

(Po'lat Mo'min)

Ajratilgan so'zlarni bo'g'in ko'chirish qoidasiga ko'ra yozing. Ustozlar haqida yod bilgan she'rlaringizdan ayting.

114- mashq. So'zlarni to'g'ri talaffuz qilib, she'ni o'qing. Tutuq belgisiga ko'ra farqlanayotgan so'zlarni toping, ma'nosini izohlang.

Sa'va desa, savalama,
Ma'nosi boshqa-boshqa.
Da'vo dardga davo bo'lmas,
Ta'na tana emas, oshna. *(S. Hojiboyev)*

Shoir she'r orqali nima demoqchiligini ayting.

Tutuq belgisi so'zda qanday vazifa bajargan?

Ba'zi so'zlarda tutuq belgisi so'z ma'nosini farqlaydi.

115- mashq. O'qing. So'zlarning to'g'ri talaffuzini tushuntiring.

1. Ra'no, ma'no, a'lo, she'r, ta'na, sa'va, e'lon, ta'til, ta'm, ta'zim, na'matak.

2. Sur'at, san'at, qal'a, mash'al, qit'a, in'om.

Ko'chiring. So'zlarning yozilishini yodda tuting.

Qaysi so'zlarda tutuq belgisi tushirib qoldirilsa, ma'no o'zgaradi?

116-mashq. She'rni ifodali o'qing.

Mir Alisher na'rasiga
Aks sado berdi jahon.
She'riyat mulkida bo'ldi
Shoh-u sulton, o'zbekim. (*Erkin Vohidov*)

Ko'chiring. Tutuq belgili so'zlarni bo'g'in ko'chirish qoidasiga mos holda bo'g'inlarga bo'lib yozing.

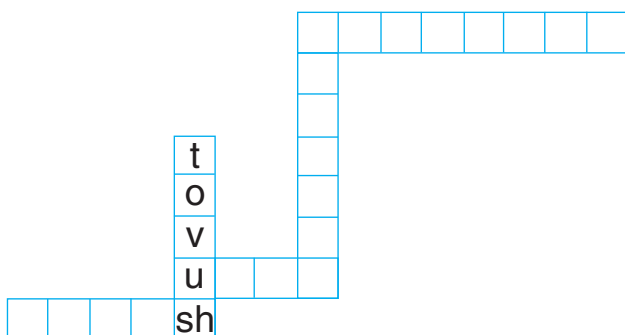

na'ra — larzali, qattiq ovoz

117-mashq. Meva nomlarini bo'g'in ko'chirish qoidasiga ko'ra bo'g'inga bo'lib yozing. Faqat jarangli undosh tovush qatnashgan so'zlarning tagiga chizing.

118-mashq. Boshqotirmaning yeching. Berilgan so'zlarni katakchalarga tartib bilan joylang. Har bir atamaning ta'rifi ayting.

unli
undosh
jarangli
jarangsiz

119- mashq. Ertakni o'qing.

XO'ROZBEK VA OFTOBOYIM

Xo'rozbek Oftoboyim mening **ovozimni** eshitib uyg'onadi, deb o'ylardi. Bir kuni Xo'roz soyga yiqilib tushibdi.

O'rdak va uning bolalari Xo'rozni **qutqarishibdi**. Bechora Xo'roz **shamollab** qolibdi. Bir necha kun ko'rpa-to'shak qilib yotibdi. Bir kuni ertalab uyqudan turib derazadan qarabdi. Oftoboyim nurlari bilan **olamni** charog'on qilib turganini ko'ribdi. Xo'roz hayron bo'lib qolibdi...

Ajratilgan so'zlarni bo'g'in ko'chirish qoidasiga ko'ra bo'g'inlarga bo'lib, matnni yozing.

Jarangli va jarangsiz undoshlarni ayting.

Xo'roz nega hayron bo'lib qolibdi? Fikringizni ayting.

120- mashq. Gapdagi so'zlarni bo'g'in ko'chirish qoidasiga ko'ra yozing.

Katta bo'lsam, bobojon, zo'r mashinalar yasayman.

Faqat unli va jarangli undosh, unli va jarangsiz undosh tovushlardan tuzilgan so'zlarning tagiga chizing.

ALIFBO

121- mashq. O'qing. Berilgan so'zlardan lug'atcha tuzib yozing. So'zlarning yozilishini yodda tuting.

Asbob, maqsad, haykal, sahifa, iqtisod, va'da, foyda, xulq.

Lug'at tuzishda nimaga e'tibor berdingiz?

Sahifa, iqtisod so'zlariga ma'nodosh so'zlar toping.

122- mashq. Sinfingizdagi o'g'il va qiz bolalarning ismidan lug'atcha tuzib yozing.

**Ismlar qanday harf bilan yoziladi?
Ismingizning ma'nosini bilasizmi?**

123- mashq. She'rni ifodali o'qing.

Boshni fido ayla ato qoshig'a,
Jismni qil sadqa ano boshig'a.
Tun-kuningga aylagali nurposh,
Birisin oy ayla, birisin quyosh.
So'zlaridan chekma qalam tashqari,
Xatlaridan qo'yma qadam tashqari. (*Alisher Navoiy*)

Hikmatdagi ma'nosi tushunarsiz so'zlarning lug'atini tuzing. So'zlarning ma'nosini o'qituvchingizdan bilib oling.

124- mashq. O'qing. Matnda nechta gap borligini aniqlang.

TIPRATIKAN

Men tikanlarim bilan uyimga olma, qo'ziqorinlarni tashiyman. Ignam bilan yaproqlarni sanchib to'p-layman. Uning orasida tinchgina uxlayman. Bo'rini, ayyor tulkini ignalarim bilan qo'rqitaman. Ignalarim zaharli ilonlarni yengishda yordam beradi. (*Turg'un-boy G'oyipov*)

Ko'chiring. Oxirgi gapning bosh va ikkinchi darajali bo'laklarini aniqlab, tagiga tegishlicha chizing.

SO'Z VA SO'Z TARKIBI

125- mashq. Hikmatlarni o'qing. Ma'nosini ayting.

Kishi ko'ngli **tartibli** narsalarga moyil bo'ladi.
Tartibsiz narsalardan nafratlanadi. (*Beruniy*)

Soʻzni koʻp soʻzlama, biroz ozroq **soʻzla**,
Tuman soʻz maʼnosini bir soʻzda **koʻzla**.

(Yusuf Xos Hojib)

Doʻstga agar qoʻshilsa doʻst-yor,
Orzu ogʻochi boʻlur **hosildor**. (Jomiy)

Koʻchiring. Ajratilgan soʻzlarning qoʻshimchalarini tegish-
lica belgilang. *Tartibli, tartibsiz* soʻzlari qanday nomla-
nadi?

tuman — oʻn ming
ogʻoch — daraxt

Tuman, ogʻoch soʻzlari tilda hozir ishlatila-
dimi?

Orzu ogʻochi iborasi qanday maʼnoda qoʻl-
langan?

126- mashq. Oʻqing.

KITOB — DOʻSTIMIZ

Kitobni seving. Kitob yaxshi maslahatchi va
oʻqituvchi. Kitobsiz bilimli, madaniyatli kishi boʻlib
yetishish mumkin emas. Kitobni oʻqib, bilimingizni
boyiting. Eng yaxshi kitobxon boʻlishga tirishing.

Asosdosh soʻzlarni aniqlang va maʼnosini izohlang.

Asos va qoʻshimchalarini ayting.

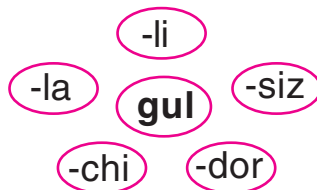
Hozir siz qaysi badiiy asarni oʻqiyapsiz?

-li, -siz, -la, -xon, -dor, -chi qanday qoʻ-
shimchalar deb nomlanadi?

127- mashq. Berilgan qoʻshimchalar yordamida asos-
dosh soʻzlar hosil qilib yozing. Maʼnosini izohlang.

Namuna:

Qanday soʻzlarning asosi bir xil boʻladi?
Qaysi qoʻshimchalar asosdosh soʻzlarni hosil qiladi?

128- mashq. Maqol va hikmatlarni koʻchiring. Ularning maʼnolarini bilib oling.

1. Doʻst bilan sirdosh boʻl,
Ishiga doim qoʻldosh boʻl.
2. Suvsiz hayot boʻlmas,
Mehnatsiz rohat boʻlmas.
3. Hamisha chiroyli, ochiq va mazmundor soʻzlashga harakat qil.

Soʻz yasovchi qoʻshimcha olgan soʻzlarni aniqlab, tarkibiy qismlarga ajrating va tegishlicha belgilang.

129- mashq. Oʻqing. Matnda nechta kishining gapi bor? Gaplar nimalardan tuzilgan?

— Nelarni yaxshi koʻrursen? — **Humoyundan** soʻradi Bobur.

Humoyun bir lahza oʻylanib qoldi. Uning yaxshi koʻrgan narsalari koʻp edi.

— **Safarda** yurishni, sayohatni yaxshi koʻrurmen. Yaxshi kitob boʻlsa, erta-yu kech oʻqigim kelur.

— **Humoyunning** bu jihati **menga** oʻxshabdi, — dedi ichida Bobur... (*Pirimqul Qodirovdan*)

Ajratib koʻrsatilgan soʻzlar qaysi soʻzlarga bogʻlangan.

Ular nimalar yordamida bog'langan? Humoyunning gaplarini ko'chiring.

Siz nimani yaxshi ko'rishingizni bir gap bilan ifodalang.

130- mashq. Topishmoqlarni o'qing, javobini toping. Ajratilgan so'zlarni o'zi bog'langan so'zlar bilan ko'chiring.

1. Yorug' **kunni** boshlaydi,
Undan borliq yashnaydi.

2. Ona-bola yemas, ichmas,
Dasturxondan nari jilmas.

3. **Tog'da**, **bog'da** yashaydi,
Qishda, yozda yashnaydi.

4. **Ko'zga** ko'rinmas,
Qo'lga tutilmas,
Burunga kirmay qolmas.

So'zlarni bir-biriga bog'lagan qo'shimchalarni tegishlicha belgilang.

Gapda so'zlarni bir-biriga qaysi qo'shimchalar bog'laydi?

131- mashq. Nuqtalar o'rniga tushirib qoldirilgan qo'shimchalarni qo'yib, matnni o'qing.

Qadim zamonlar.. odamlar dastxatlari.. toshlar.., daraxt.. po'stloqlari.., sopol va mis.. yasalgan ramkachalar.. yozishgan.

Hozir ishlatilayotgan qog'oz ikki ming yil ilgari Xitoy.. ixtiro qilingan. Xitoyliklar qog'oz tayyorlashni sir saqlashgan. Keyinchalik Yaponiya va Osiyo

mamlakatlari qog'oz ishlab chiqarishga muvaffaq bo'lishgan.

Hozirgi kunda qog'oz.. 600 dan ortiq turi bor.
(*Oqila Karimova*)

Matndagi birinchi xatboshini ko'chiring. So'zlarni bog'layotgan qo'shimchalarni tegishlicha belgilang.

Ixtiro qilingan so'z birikmasining ma'nosini tushuntiring.

132- mashq. O'qing. Har bir qatordagi ajratilgan so'zlardan boshlab gap tuzib yozing. Hosil bo'lgan gapning mazmunini tushuntiring.

yarashar	bulbul	bog'ga	,
aql	yarashar	odamga	.
xulq	yaxshi	ziynati	kishining
kiyim	issiq	ilitar	tanni
so'z	issiq	ilitar	jonni

Asos va qo'shimchalarni tegishlicha belgilang. *Xulq*, *issiq*, *bulbul* so'zlarining yozilishini yodingizda tuting. *Issiq* so'z deganda nimani tushunasiz?

133- mashq. O'qing. Nuqtalar o'rniga so'zlarni bog'lovchi qo'shimchalardan mosini qo'yib yozing.

BULOQCHA

Men oddiy mehnatsevar buloqchaman. Suvlarim.. dala-bog'lar.. eltaman. Dehqonlar.. yaxshi hosil

olishlariga yordamlashaman. Tegirmon toshi.. aylantiraman. Shuning uchun odamlar.. hurmatiga sazovor bo'ldim. (*Turg'unboy G'oyipovdan*)

Gapda so'zlarni bo'g'lovchi qo'shimchalar qaysi turkumdagi so'zlarga qo'shilgan? So'roqlar yordamida aniqlang.

134- mashq. Topishmoqlarni o'qing, javobini toping.

1. Olamda-yu odamda bitta,
Odoblarda ikkita.
2. Chiziladi ko'kda qalamsiz,
Har xil bo'yoq, rassomsiz.

Ko'chiring. So'z yasovchi va so'zlarni bog'lovchi qo'shimcha olgan so'zlarni aniqlang. Asos va qo'shimchalarni tegishlicha belgilang.

135- mashq. So'zlarni o'qing. Har bir so'zni tarkibi jihatidan tahlil qilib, jadvalga joylang. Jadvalning oxirgi qismini o'zingiz asosdosh so'zlar topib to'ldiring.

Baliqchi, baliqdan, mevali, so'zla, chorvador, boshla, nonning, bog'da, bog'bon, sinfdosh, sinfni, guldon, dasturxon, kitobxon, sayohat, jiydazor, zehqli.

So'z tarkibiga ko'ra tahlil tartibi:

So'z	Asos	So'z yasovchi qo'shimcha	So'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimcha	Asosdosh so'zlar
<i>mevali</i>	<i>meva</i>	-li	—	<i>mevasiz</i>

Tilda so'z yasovchi qo'shimcha olgan hamma so'zlar asosdosh so'z hosil qila oladimi?

Bilimingizni tekshiring!

- Soʻzning asosi nimani ifodalaydi?
- Qoʻshimchalar nima uchun soʻz yasovchi va soʻzlarni bogʻlovchi deb turlarga ajratiladi?
- Qaysi qoʻshimchalar asosdosh soʻzlarni hosil qiladi?
- Tildagi soʻzlar qanday koʻpayib borishini bilasizmi?

SOʻZ TURKUMLARI

136- mashq. Sheʼrni ifodali oʻqing.

ONA TILIM

Ming yillarkim bulbul kalomi,
Oʻzgarmaydi, yaxlit hamisha.
Ammo shoʻrlik toʻtining holi
Oʻzgalarga taqlid hamisha.

Ona tilim, sen borsan shaksiz,
Bulbul kuyin **sheʼrga** solaman.
Sen yoʻqolgan kuning, shubhasiz,
Men ham **toʻti** boʻlib qolaman. (*Abdulla Oripov*)

Ajratib koʻrsatilgan soʻzlarga soʻroq bering va qaysi soʻz turkumiga kirishini ayting.

137- mashq. Matnni oʻqing. Matn sizga kim haqida maʼlumot berdi? Zafar Diyorning qaysi sheʼrlarini yod ayta olasiz?

Zafar Diyor bolalarning sevimli shoiri edi. U quvnoq sheʼrlari, qoʻshiqlari bilan har bir bolaga oʻrtoq edi. **Zafar Diyor 1912-yilda Chust tumanining Samsoqtepa qishlogʻida tugʻildi.** Shoir 38 yoshida ogʻir kasallikdan vafot etdi. (*Shukur Saʼdulla*)

Matnda nechta gap borligini aniqlang.

Ajratilgan gapni ko'chiring. Shu gapdagi har bir so'zning qaysi turkumga kirishini ayting va yozing.

Namuna: *og'ir* (sifat)

So'zlar nimalar asosida turkumlarga ajratiladi?

138- mashq. So'zlarni o'qing, ularni so'roqlar yordamida turkumlarga ajratib yozing.

Giyoh, ergashyapti, pahlavon, hammom, chanoqabdi, qovun, to'qqiz, pishibdi, dehqon, uchuvchi, sovuq, sug'ormoqchi, issiq, ziyrak, yetti, kitobxon.

kim?, nima?	qanday?	necha?, nechanchi?	nima qilibdi?, nima qilyapti?, nima qilmoqchi?

So'zlarning yozilishini yodingizda tuting.

139- mashq. Matni tinish belgilariga e'tibor berib, ifodali o'qing. Matn maqsadga ko'ra qanday gaplardan tuzilgan?

Shu payt olma daraxti ustidan Mittining yaqiniga bir nima tap etib tushibdi.

— Voy biqinim-ey, voy qovurg'am-ey!

Mitti egilib, Tillaqo'ng'izni ko'ribdi.

— Ha, tilla, nima bo'ldi senga?

— Olmadan yiqildim, shu yerga tiqildim. Oyoqlarim uvushdi.

— Ish qilsang uvushmaydi.

— Ishlab nima qilamiz, yotib yeyishni bilamiz.

— Tekin tomoq — boshga to'qmoq,

Unutmagin buni, o'rtoq. (*Yoqubjon Shukurovdan*)

Shaxs va narsa nomlarini bildirgan soʻzlarni topib koʻchiring, qaysi soʻz turkumiga tegishligini ayting.

140- mashq. Oʻqing. Ajratilgan soʻzlarni koʻchiring. Ularning nima uchun bosh harf bilan yozilganini ayting.

PARVOZ

Oʻzbekiston, parvozingni
 Qiyos etgum uchqur toyga.
 Ona yurtim rivoj topib,
 Qoʻlimiz ham yetar oyga.
 Yoʻllaringda „**Matiz**“, „**Damas**“,
 „**Neksiya**“lar qilar poyga.
Tohir soʻrar **Jahongirdan**:
 — Bu tulporlar chiqar qaydan?
 — **Andijonga** yoʻldosh shahar,
Asaka degan joydan. (*Tursunboy Adashboyev*)

Tulporlar deganda nimani tushunasiz?

141- mashq. Chiziqchalar oʻrniga gap mazmuniga mos soʻzlar qoʻyib oʻqing va yozing. Ularning qaysi turkumga kirishini ayting.

1. _____ soʻz shakardan shirin. 2. Yetti oʻlchab, _____ kes! 3. Nonni katta tishlasang ham, gapni _____ gapirma. 4. _____ bola — elga manzur.

Qoʻyish uchun soʻzlar: *bir, katta, shirin, tishlasang, odobli.*

142- mashq. Oʻqing. Siz ham nasihatga amal qiling. Shayx Abdulxoliq Gʻijduvoni oʻgʻliga nasihat qilib aytibdi:

— Aziz oʻgʻlim, yomon odamlar bilan suhbatdosh boʻlma... Oʻrinsiz kulgidan, masxarabozlikdan ha-

zar qil. Xushmuomala odam bo'l... Olim, fozil odamlarning suhbatlaridan bahramand bo'l.

Qanday? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlarni o'zi bog'langan so'z bilan birga ko'chiring.

143- mashq. O'qing. Matn nima haqida ekanini ayt. Sarlavha toping.

O'zbek xalqi qadimdan paxtachilik bilan shug'ullanib kelgan. Chunki paxtadan hayotimiz uchun zarur bo'lgan narsalar olinadi.

Hozir paxtadan bir ming ikki yuz xil mahsulot ishlab chiqariladi. Paxta tolasidan yetmish xildan ortiq gazlamalar to'qiladi. G'o'za barglarida o'n yetti xil kislota va vitaminlar bor ekan. (*Nasriddin Aliyev*)

Necha? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlar qatnashgan gaplarni ko'chirib, tagiga tegishlicha chizing. Ular nima-ning miqdorini bildiriyapti?

Matndan belgi, miqdor bildirgan so'zlar tushirib qoldirilsa, gap mazmunida qanday o'zgarish bo'lishini aniqlash uchun shu so'zlarni tushirib o'qib ko'ring.

144- mashq. Topishmoqlarni o'qing, javobini toping.

1. Ikki qo'shni, ikki do'st,
Yonma-yon turishadi.
Yig'lashsa birga yig'lab,
Baravar kulishadi.
2. Donamiz bor qip-qizil,
Ham nordon-u, ham shirin.

Eshigim topsang sirin,
Chiqamiz birin-birin.

Ko'chiring. Ot, sifat, son va fe'llarni aniqlab, qavs ichida ko'rsating.

So'z turkumlari nimalariga ko'ra farqlanadi?

145-mashq. „Gulxan“ jurnalidan qiziqarli kichik matn topib ko'chiring. Ot, sifat va fe'llarning tagiga chizing.

OT — SO'Z TURKUMI

146-mashq. O'qing. Hikoyat kim va nima haqida ekanini ayting.

Sulton Ulug'bek navbatdagi safardan Samarqandga qaytayotgan ekan. Ko'chaning o'rtasida yotgan bir burda nonni ko'rib qolibdi. Shoshib otdan tushibdi. Nonni qo'lga olibdi. Uni o'pib, peshanasiga surtibdi.

Nonning nomi ulug', nomidan o'zi ulug'. (*Hikoyatdan*)

Shaxs, narsa va joy nomlarini bildirgan so'zlarni ko'chiring. Otlarning gapdagi vazifasini aniqlang.

147-mashq. O'qing. Matn nima haqida yozilgan?

Toshkent, Samarqand, Buxoro, Xiva shaharlari juda qadim zamonlardan dunyoga mashhur bo'lgan. Olis asrlarda bu shaharlar Xitoydan Ispaniyagacha, Yevropadan Hind okeanigacha aloqa bog'lagan. (*Islom Karimov*)

Bosh harf bilan yozilgan so'zlarni ko'chiring. Ularning nima uchun bosh harf bilan yozilganini ayting.

148- mashq. O'qing. Bosh va kichik harf bilan yozilgan otlarni guruhlab ko'chiring. Otlarning yozilishini yodingizda tuting.

TANGABALIQ

Sirdaryo va Amudaryoda tangabaliq juda ko'p bo'ladi. Bu baliq Chirchiq va Bo'zsuvda ham ko'p. Tangabaliqning tanasi yaltiroq tangachalar bilan qoplangan. Bu baliq har xil qurtlarni, baliq va baqa tuxumlarini yeb yashaydi. U serqamish ko'llarda ham ko'p bo'ladi.

O'zingiz bilgan baliq nomlarini yozing.

149- mashq. Matnni o'qing.

O'tgan bahorda Davronjonlarning uyiga yigirmata bolgariyalik yigitlar kelishdi. Ular Davronjonning dadasidan paxta terish mashinasi sirlarini o'rganishdi. Ular ichida Mancho Jekov ismli yigit ham bor edi.

U Bolgariyadan Davronjonga xat yozdi.

Davronjon katta-katta harflar bilan o'zbekcha yozilgan xatni o'qidi:

Xaskovo yaxshi. Bahor yaxshi. Yer yaxshi. Traktor yaxshi. Chigit yaxshi. Mancho yaxshi. Do'stlik yaxshi.

So'ng Davronjon ham unga xat yozdi:

Davron yaxshi. O'qish yaxshi. Bahor yaxshi. May yaxshi. Oyi yaxshi. Dada yaxshi. Traktor yaxshi. Qishloq yaxshi. O'rtoq yaxshi. (Xudoyberdi To'xtaboyev)

Otlarni aniqlang, ularni ma'nosiga ko'ra guruhlab yozing: 1. Shaxs nomlari. 2. Narsa nomlari. 3. Joy nomlari.

Siz birorta xorijiy tilni o'rganyapsizmi va shu tilda xat yoza olasizmi?

150- mashq. Matnni o'qing.

Katta Tagob qishlog'ida Mahmudjon ismli uyatchan bola yashardi. Bir kuni u ammasinikiga mehmonga bordi. Ammasi uni uzum, anor, yangi yopilgan non bilan mehmon qildi.

Mahmudjon uyalib dasturxonga qo'l uzatmadi. Ichida esa „Qani endi o'sha anorlardan bittasini yeb olsam,“ deb o'yladi.

Mahmudjon o'rniga yotdi. Qorni ochligi uchun hech uyqusi kelmadi. Yangi yopilgan nonning hidi dimog'iga urilib, ishtahasini qitiqlar edi... *(Xudoyberdi To'xtaboyev)*

Mahmudjon to'g'ri ish qildimi? Otlarni aniqlang, ularni ma'nosiga ko'ra guruhlab yozing.

151- mashq. Matnni o'qing. Sarlavha qo'yib ko'chiring.

Amudaryo qirg'oqlarida qirg'ovullar ko'p. Faqat qirg'ovul emas, yovvoyi o'rdaklar, loyxo'raklar, turnalar, to'rg'aylar va boshqa turli-tuman qushlar ham ko'p. Ular bu yerda yashaydi, bola ochib ko'payadi, dalalar ustida qanot qoqib uchishadi. *(Mirmuhsin)*

So'roqlar yordamida birlik va ko'plikdagi otlarni aniqlang. *Amudaryo* oti ko'plikda qo'llanadimi?

152- mashq. She'rni ifodali o'qing. Otlarni aniqlang. Qush va hayvon nomlarini guruhlab yozing. Ularning yozilishini yodingizda tuting.

BURGUT

Ikki metr kelar burgut
 Qanotini yozgan chogʻ.
 Unga maskan sahrolar-u
 Baland, tik qoyali togʻ.
 Qish faslida bu oʻtroq qush
 Pastliklarga yoʻl olar.
 Qizilqumda tipratikan,
 Toshbaqaga chov solar.
 Qumsichqon-u yumronqoziq,
 Jayronlarni ovlar u.
 Oʻlaksani payqab qolsa,
 Axlatlarni kovlar u.
 Goh tuvaloq, kakliklarga
 Hujum boshlar bu yirtqich,
 Xonaki qush avlodlari —
 Joʻjalarga bermas tinch...
 Boʻrilarni ovlashda u
 Qoʻl keladi ovchiga.
 Oʻqrayib qarab qolar
 Miltiqli yoʻlovchiga. (*Obid Rasul*)

153- mashq. Matnni oʻqing. Matndan nimalarni bilib oldingiz?

QUYOSH NEGA NUR SOCHADI?

Kechasi nur sochadigan yulduzlar bilan kunduzi olamni munavvar etadigan Quyosh bir xil.

Quyosh Yerga eng yaqin yulduzdir. Yerdagi hayot Quyoshga bogʻliq. Quyosh nuri, tafti boʻlmasa, Yerdagi hayot vujudga kelmas edi, oʻsimliklar oʻsmas edi, odamlar hayot kechira olmas edilar.

So‘roqlar yordamida birlik va ko‘plikdagi otlarni aniqlang.

Quyosh, Yer otlari nima uchun bosh harf bilan yozilgan?

154- mashq. Rasmni kuzating. „O‘zbek milliy taomlari“ mavzusida hikoya tuzing va yozing.

Otlarni aniqlab, tagiga chizing.

155- mashq. 4-sinf „O‘qish kitobi“dagi Zafar Diyorning „Serquyosh o‘lka“ she‘ridan birlik va ko‘plikdagi otlar qatnashgan parchani ko‘chirib, ko‘plikdagi otlarning tagiga chizing.

156- mashq. Berilgan otlardagi harflarning o‘rnini almashtiring. Hosil bo‘lgan so‘zlar qaysi turkumga oidligini ayting.

hosil — sohil
tizza —

nahor —
naqd —

o‘zak —
kalit —

Otlar nimalarga nom bo'ladi? Kim?, ni-
ma?, qayer? so'roqlari qaysi otlarga be-
riladi? Otlarni ma'nosiga ko'ra qanday tur-
larga ajratish mumkin?

157- mashq. O'qing. Hikoyadan nimalarni bilib ol-
dingiz?

CHUMCHUQ

Dadam har bahorda hovlimizga anvoyi gullar ek-
tirar edilar. Ularning yashnab turishini yaxshi ko'rar-
dilar. Ammo rayhonlarni kimdir uzib ketardi. Dadam
rayhonlarni qo'riqlashni menga topshirdilar.

Dam olish kuni edi. Men hovlida ham dars
qilib, ham rayhonlarni qo'riqlamoqchi bo'ldim.

Bir mahal rayhonlar yoniga bir chumchuq keldi.
Tumshug'i bilan rayhonni shart uzib olib, uchib
ketdi. Men chumchuq rayhon yer ekanmi, deb
hayron bo'ldim.

O'rik pishdi. Men o'rik tergani daraxtga chiqdim.
Qarasam, chumchuqning ini bor ekan. Inining at-
rofiga ilingan qora rayhonlarni ko'rdim. Bu voqeani
dadamga aytib berdim.

Chumchuqlar o'z bolalarini qurt-qumursqa, chu-
molidan saqlashda rayhondan foydalanar ekan.
Rayhon hidiga hasharot kelmas ekan. (*Olmos*)

Berilgan savollar asosida matnni qayta hikoyalang.

1. Dadasi qiziga nimani buyurdi?
2. Qizcha nimaga hayron bo'ldi?
3. Qizcha nimani bilib oldi?

Reja tuzing va bayon yozing.
Otlarni aniqlab, tagiga chizing.

anvoyi — turli-tuman, rang-barang

OTLARNING EGALIK QO‘SHIMCHALARI BILAN QO‘LLANISHI

158- mashq. Otlarni o‘qing, asosini aniqlang.

kitobim	kitobimiz
kitobing	kitobingiz
kitobi	kitoblari

So‘zlar qanday qismlardan tashkil topgan?
So‘zlarni yozing. Asos va qo‘shimchalarni belgilang.

Namuna: *kitobim̄*.

-m, -im, -ng, -ing, -si, -i, -miz, -imiz, -ngiz, -ingiz, -(lar)i — egalik qo‘shimchalaridir.

Egalik qo‘shimchalari shaxs va narsa-buyumlarning qaysi shaxsga qarashlilikini bildiradi.

Kitobim so‘zidagi **-im** qo‘shimchasi kitobning qaysi shaxsga tegishlilikini bildiriyapti?
-ing, -i qo‘shimchalari-chi?

Tilda 3 ta shaxs bor:

I shaxs — so‘zlovchi.

II shaxs — tinglovchi.

III shaxs — o‘zga.

-m, -im, -miz, -imiz — I shaxs; **-ng, -ing, -ngiz, -ingiz** — II shaxs; **-i, -si, -(lar)i** — III shaxs egalik qo‘shimchalaridir.

159- mashq. O‘qing. Ko‘chiring. Ajratib ko‘rsatilgan so‘zlardagi qo‘shimchalarni namunadagidek belgilang.

Namuna: *gullarim*

Gultojarim bo‘lmali,
ildizlarim burmali,
O‘rtagina **bo‘yim** bor,
Sog‘ bo‘l, degan **o‘yim** bor.

(Kavsar Turdiyeva)

Marg‘ilonning **atlas**i,
Kamalakning **nusxasi**.
Omon bo‘lsin to‘qigan
Uning chevar **ustasi**.

(Habib Rahmat)

Kamalakning nusxasi iborasining ma‘nosini qanday tushunasiz?

Egalik qo‘shimchalari shaxs va narsa-buyumning qaysi shaxsga qarashlilikini bildirayotganini ayting.

160- mashq. O‘qing. Egalik qo‘shimchalarini olgan otlarni aniqlang, ularni ko‘chiring. Qavs ichida shaxsini ko‘rsating.

1. Uzun dala yo‘lida kekxa bobo ikki sevikli nevarasi bilan birga borardi. (*Mirmuhsin*) 2. Kapalak, kapalak, qanotlaring ipakday. (*Mirmuhsin*)

3. Miya kabi shaklim bor,
Boshim to‘la aqlim bor.
Meni yegan donishmand —

Bo‘lur degan naqlim bor. (*Erkin Vohidov*)

161- mashq. Nuqtalar o‘rniga qavs ichida ko‘rsatilgan egalik qo‘shimchalarini qo‘yib, she’rni ko‘chiring.

Jajjigina barmoqchalar.. (II sh.),
Harakatdan to‘xtamas bir zum.
Sen chizgan gul, bayroqchalar.. (II sh.),
Bayram uchun sovg‘adir, qiz.. (I sh.)

Ona.. (II sh.) shunda ochar keng quchoq,
Go‘yo ko‘kka yetgandek bosh.. (III sh.).
Sensan doim unga ovunchoq,
Sen onangning kichik yo‘ldosh.. (III sh.).

(*Ilyos Muslim*)

O‘qing. Egalik qo‘shimchalari narsa va shaxsning qaysi shaxsga tegishliligini bildiryapti?

Jajji, ovunchoq so‘zlarining yozilishini yodingizda tuting.
Jajji so‘ziga ma‘nodosh so‘z topib ayting.

-m, -im, -ng, -ing, -i, -si — egalik qo‘shimchalari birlik ma‘nosini bildiradi.

162- mashq. Hikoyani o‘qing. Hikoya kim haqida ekan?

Shohistaning tug‘ilgan kuni edi. U Oqiljonni mehmonga taklif qildi.

Oila a‘zolari qanday sovg‘a olib chiqishni maslahatlashdilar. Oqiljonning buvisi, oyisi, akasi har xil narsalarni aytishdi.

Oqiljon o‘zi ekan gullarini avaylab qirqdi-da, Shohistaga olib chiqdi... (*Farhod Musajonov*)

Matnni ko‘chiring. Egalik qo‘shimchasini olgan otlarni aniqlang va qo‘shimchalarni tegishlicha belgilang.

Mehmon, a‘zo, maslahat so‘zlarining yozilishini yodda tuting. Tug‘ilgan kunga nimalar sovg‘a qilish mumkin?

163- mashq. 4- sinf „O‘qish kitobi“dagi maqollar mavzusidan Vatan haqidagi uch-to‘rtta maqolni ko‘chiring. Egalik qo‘shimchalarini tegishlicha belgilang.

164- mashq. Rasmlarni kuzating. Rasmlar asosida Vatanimiz poytaxti Toshkent shahridagi o'zgarishlar haqida hikoya qiling.

„Vatanimiz poytaxti — Toshkent“ mavzusida tasvir elementli matn tuzing va yozing.

165- mashq. Nuqtalar o'rniga zarur egalik qo'shimchalarini qo'yib ko'chiring.

Bizning bobolar.. kimlar bo'lgan? Ular qanday zotlar bo'lgan? Bizning bobolar.. yulduzlar sir.ni topgan Mirzo Ulug'bek bo'lgan. Jahon matematika fan.ga asos solgan al-Xorazmiy bo'lgan. Dunyo xalqlar.ning bosh.ni qovushtirgan buyuk Amir Temur bo'lgan. Biz yosh avlod ota-bobolar..ga munosib bo'lib yetishsak, ism. jism.ga munosib bo'libdi, degan nom olamiz. (*Shukrullodan*)

Otlarning qaysi shaxs-son qo'shimchalari bilan qo'linganini ayting. *Jahon, al-Xorazmiy, jism* so'zlarining yozilishini yodda tuting.

-miz, -imiz, -ngiz, -ingiz, -(lar)i — egalik qo‘shimchalari ko‘plik ma’nosini bildiradi.

166- mashq. Matni o‘qing. Egalik qo‘shimchalarining shaxs-sonini ayting.

Qobil boboning ikki nabirasi — Shavkatjon bilan Shuhratjon tortishib qolishdi. Ular bobosining yoniga borib, qaysi birimiz odobli bolamiz, deb so‘rashdi.

— Oldin hassamni olib kelib bering. Keyin kim odobli bola ekanini aytaman, — dedi Qobil bobo.

— Yo‘q, avval aytasiz, — dedi Shavkatjon oyoqlari bilan polni tepib. Shuhratjon bobosining hassasini keltirib berdi. Bobosining qo‘lidan ushlab, turishiga yordamlashdi.

Qobil bobo Shuhratjonning peshanasidan o‘pib, minnatdorchilik bildirdi. (*Xudoyberdi To‘xtaboyev*)

Egalik qo‘shimchalarini olgan otlarni ko‘chiring, ularning asos va qo‘shimchalarini belgilang. Otlardagi egalik qo‘shimchalarining shaxs-sonini qavsda ko‘rsating. Siz kim odobli ekanini ayta olasizmi?

167- mashq. O‘qing. Egalik qo‘shimchalarini olgan otlarning asosi qaysi tovush bilan tugaganini ayting.

1. Mol-u davlatingiz bilan emas, ilm-u hunaringiz, go‘zal xulq-atvoringiz bilan iftixor qiling. (*Abuyazid Hakim*)
 2. Odam bolasi — elning bolasi.
 3. Ra’noga buvisining boychechak haqidagi ashulasi yoqib qoldi:

Boychechakning bolasi,
 Qulog‘ida donasi.

Donasini olay desak,
Yugurib chiqdi onasi.

Ko'chiring. Egalik qo'shimchalarini tegishlicha belgilang. Undosh tovush bilan tugagan otlarga egalik qo'shimchalari qanday shaklda qo'shiladi? Unli tovushlar bilan tugagan so'zlarga-chi?

Egalik qo'shimchalari otlarga quyidagicha qo'shiladi:

unli tovushdan so'ng **-m, -ng, -si; -miz, -ngiz, -(lar)i** shaklida;

undosh tovushdan so'ng: **-im, -ing, -i; -imiz, -ingiz, -(lar)i** shaklida.

168- mashq. Ko'chiring. Egalik qo'shimchasi qo'shilgan otlarning asos va qo'shimchalarini belgilang.

1. Alisherning otasi G'iyosiddin Kichkina adabiyotni sevardi. Ularning uyida she'rxonlik kechalari o'tkazilardi. Shular sababli Alisher kitob bilan qattiq do'stlashdi. *(Oybek)* 2. Hidi, pichoq tegar-tegmas yorilib ketishi va tilni yorar shirinligidan onayurtim qovuni ekanligini angladim, otam bog'idagi polizda shunaqa shakarpalak ko'p bitardi. *(Xayriddin Sultonov)*

Egalik qo'shimchalari qaysi tovush bilan tugagan otlarga qo'shilganini ayting.

169- mashq. Nuqtalar o'rniga gapning mazmuniga mos egalik qo'shimchalarini qo'yib o'qing va yozing.

Har yili kuz keldi deguncha ota.ning ish., yumush. ko'payadi. Butun mahallaning bog'-rog'.

ota.ning qo‘l.dan chiqar edi. Ota., ayniqsa, tok ish.ni mukammal bilardilar.

— Ota. har bir daraxt bilan gaplasha oladi. Ularning til.ni biladi, — derdi amakilar. *(To‘lqin)*

Egalik qo‘shimchalarini tegishlicha belgilang.

170- mashq. Birikmalarni o‘qing. Egalik qo‘shimchalarini olgan otlarni aniqlang.

Bahodirning chizg‘ichi, maktabning kutubxonasi, otaning nasihati, eshikning qulfi.

Egalik qo‘shimchalarini tushirib o‘qing. So‘zlar o‘zaro bog‘landimi? Egalik qo‘shimchalari qanday vazifa bajar-yapti?

Egalik qo‘shimchalari gapda so‘zlarni bir-biriga bog‘laydi.

171- mashq. *Vazifa, behi, kompyuter* so‘zlariga birlik va ko‘plikdagi III shaxs egalik qo‘shimchalarini qo‘shib yozing. Ular ishtirokida gaplar tuzing.

172- mashq. She’rni ifodali o‘qing. Egalik qo‘shimchasini olgan otlarga o‘zi bog‘langan otlarni aniqlang. Ular o‘zaro qaysi qo‘shimchalar yordamida bog‘langan?

Qodiriyning aytolmagan so‘zida,
 Dunyoga hech to‘yolmagan ko‘zida,
 „Jonim mening millatim“, — deb
 Vidolashgan chog‘ida
 Aytilmagan bir qo‘shiqsan, jon tilim!
 Haqiqatning qilichlari sinmagan kun bor ekan,
 Istiqlolning sharofati senga doim yor ekan.
(Halima Jumaniyozova)

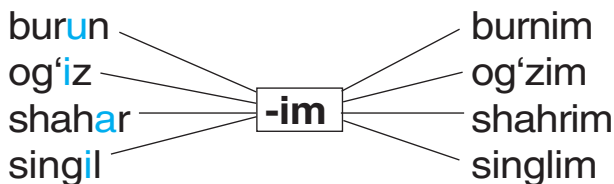
1989- yilning 21- oktabrida O‘zbekiston Respublikasining „Davlat tili to‘g‘risida“gi Qonuni qabul qilindi.

173- mashq. „Ona tilim — jon-u dilim“ mavzusida 4 — 5 gapli matn tuzib yozing. Tuzgan matningizdagi egalik qo‘shimchalarini ko‘rsating.

174- mashq. So‘zlarni o‘qing. So‘zlar asosidagi o‘zgarishni kuzating. Chap tomondagi so‘zlar asosidagi tovushlar soni bilan o‘ng tomondagi so‘zlar asosidagi tovushlar sonini taqqoslang. Farqini ayting.

So‘z asosida qaysi tovush tushib qolgan?

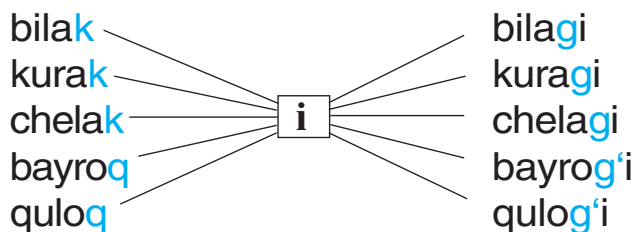
Ko‘chiring. Egalik qo‘shimchasini olgan otlarning asosini tegishlicha belgilang.

Namuna: *burnim*

175- mashq. O‘qing. Ko‘chiring. Egalik qo‘shimchasini olgan otlarning asos va qo‘shimchasini belgilang. Tushib qolgan tovushlarni aniqlang.

1. Yigitlikda yig‘ ilmning mag‘zini,
Qarilik chog‘i xarj qil oni. (*Navoiy*)
2. Dilni hasaddan, tilni yolg‘on va g‘iybatdan,
qorningni harom-xarishdan pok tut. (*Fariddin Attor*)
Hasad so‘zining ma‘nosini tushuntiring.

176- mashq. So‘zlarni o‘qing. So‘z asosidagi o‘zgarishni kuzating.

Soʻz asosidagi tovush oʻzgarishini ayting. Qaysi tovush boshqa tovushga aylandi? Nima uchun?

Koʻchiring. Soʻzlarning yozilishini yodingizda tuting.

Namuna: *bilak + i = bilagi*

Baʼzi otlarga egalik qoʻshimchasi qoʻshilganda asosda quyidagicha tovush oʻzgarishi yuz beradi:

- unli tovush tushib qoladi;
- undosh tovush almashadi.

177- mashq. Soʻzlarga egalik qoʻshimchalaridan qoʻshib oʻqing. Soʻz asosida oʻzgarish boʻldimi?

Xalq, xulq, erk, ishtiyoq, ishtirok, nok.

Soʻzlarga egalik qoʻshimchasini qoʻshib yozing.

Otlarga egalik qoʻshimchalari qoʻshilganda soʻz asosida doim oʻzgarish boʻladimi?

178- mashq. Oʻqing. Soʻzlarga egalik qoʻshimchalaridan birini qoʻshib yozing. Ularning yozilishini bilib oling.

Koptok, baliq, maktab, choynak, qoʻshiq, ona, zirak, oʻrik, tariq, iqtisod.

179- mashq. O'rtiq, buloq, so'roq, bog', tog' so'zlariga II shaxs birlikdagi egalik qo'shimchalarini qo'yib o'qing va yozing.

So'z asosida qanday tovush o'zgarishi yuz berganini ayting.

180- mashq. Rasmni kuzating „Kitob do'konida“ mavzusida suhbatlashing.

181- mashq. She'rni ifodali o'qing.

Yosh ko'nglimda orzularim mo'l,
Quyosh erir yurak taftimga.
Men osmonga uzatganda qo'l,
Sayyoralar qo'nar kaftimga. (*Erkin Vohidov*)

Ko'chiring. Egalik qo'shimchalarini olgan otlarning shaxs-sonini ayting. Qaysi so'z asosida o'zgarish bo'ldi?

taft — harorat

182- mashq. Topishmoqlarni o'qing, javobini ayting.

1. Shahari bor, odami yo'q,
Daryosi bor, suvi yo'q.
2. Oppoq sochli boshlari,
Daryo bo'lar yoshlari.
3. Otlari har xil,
Yoshlari bir xil.

Ko'chiring. Egalik qo'shimchalarining shaxs-sonini va qanday tovush bilan tugagan otlarga qo'shilganini ayting.

Bilimingizni tekshiring!

- Otlarning ma'nosiga ko'ra turlarini ayting.
- Qanday otlarni bosh harf bilan yozasiz?
- Otlar qaysi qo'shimchalar bilan qo'llanadi?
- Egalik qo'shimchalari qanday ma'no bildiradi va qanday vazifani bajaradi?
- Egalik qo'shimchalarini quyidagi jadvalga joylang.

Shaxs	Birlik		Ko'plik	
	Undosh to- vushdan so'ng	Unli to- vushdan so'ng	Undosh to- vushdan so'ng	Unli to- vushdan so'ng
I				
II				
III				

OTLARNING KELISHIK QO'SHIMCHALARI BILAN QO'LLANISHI

183- mashq. O'qing. Har bir gapda takrorlanib ke-
layotgan bir xil otlarni aniqlang. Shu otlarni ajratib ko'r-
satilgan so'z bilan birga ko'chiring.

1. Mehnat insonni **tarbiyalaydi**. 2. Mehnatning
tagi rohat. 3. Bolalar, mehnatni **seving**. 4. Bola-
larni yoshlikdan mehnatga **o'rgating**. 5. Odam
mehnatda **sinaladi**. 6. Mehnatdan **kelsa** boylik,
turmush bo'lar chiroyli.

Gapda otlar boshqa so'zlarga qaysi qo'shim-
chalar yordamida bog'lanadi?

Otlarga qo'shiladigan **-ning, -ni, -ga, -da, -dan** qo'shimchalari kelishik qo'shimchalaridir.
Otlarda oltita kelishik bor.

Tartibi	Kelishiklar	So'rog'i	Qo'shimchasi
1	Bosh kelishik	kim?, nima?, qayer?	—
2	Qaratqich kelishigi	kimning?, nimaning?, qayerning?	-ning
3	Tushum kelishigi	kimni?, nimani?, qayerni?	-ni
4	Jo'nalish kelishigi	kimga?, nimaga?, qayerga?	-ga (-ka, -qa)
5	O'rin-payt kelishigi	kimda?, nimada?, qayerda?	-da
6	Chiqish kelishigi	kimdan?, nimadan?, qayerdan?	-dan

184- mashq. Kelishiklarning nomlarini, so‘roqlarini yoddan yozing. Yozganlaringizni darslikdan tekshiring.

185- mashq. Matnni o‘qing. Har bir gapda takrorlanib kelayotgan *kitob* so‘ziga ajratib ko‘rsatilgan so‘z orqali so‘roq bering va birga ko‘chiring. Otning qaysi kelishikda ekanini ayting.

Kitob o‘z do‘stining dilini **og‘ritmaydi**. Kitobning **suhbatidan** inson foyda topadi. Bunday fayzli foydani boshqa hech qayerdan topib bo‘lmaydi. Kitobni **o‘qigan** inson o‘tmishdan va kelajakdan ogoh bo‘ladi. Ajdodlarimiz o‘z meroslarini kelajak avlodlarga kitoblarda **qoldiradilar**. Inson uchun kitobdan **azizroq** va **yoqimliroq** suhbatdosh yo‘qdir. Shuning uchun ham: „Kitob aql qal’asidir“, deganlar. (*Muhammad Jabulrudiy*)

Kelishik qo‘shimchalari qanday vazifa bajaryapti?

qal’a — qasr, qo‘rg‘on

186- mashq. *Vatan, kutubxona* so‘zlarini 6 ta kelishikda o‘zgartirib yozing. Qo‘shimchalarni tegishlicha belgilang.

N a m u n a :

B. k. *vatan, kutubxona.*

Q. k. *vatanning, kutubxonaning.*

Kutubxona so‘zining yozilishini yodingizda tuting.

187- mashq. Matnni o‘qing. Unga sarlavha toping.

Qarg‘a — farosati o‘tkir qush. **Qarg‘aning** parvozini kuzating. U uchib ketayotib **o‘ljasini** tashlab

yuboradi. Orqasidan sho'ng'ib, uni yana tutib oladi. Mabodo o'lja **suvga** tushib, suv bilan **quvurga** kirib ketsa, qarg'a **o'ljasini** quvurning quyi tomonida poylaydi. O'lja **quvurdan** chiqishi bilan **tumshug'ida** ilib oladi.

Ajratilgan otlarga o'zi bog'langan so'z orqali so'roq berib, ularni birikma tarzida ko'chiring. Kelishik qo'shimchalarini belgilang.

188- mashq. O'qing. Kelishiklarning so'roqlari yordamida otlarni topib, o'zi bog'langan so'z bilan ko'chiring.

Zag'izg'onlarning qiziq odati bor. Ular har yili kuzda qirqtacha yong'oqni o'g'irlaydi. Bu yong'oqlarni yerga ko'mib qo'yadi va xohlagan vaqtda olib yeydi. Ko'pincha bu yong'oqlardan o'ttiz sakiz-o'ttiz to'qqiztasini yeb bo'lib, hisobidan adashib qoladi. Yerda qolib ketgan yong'oq kelasi bahorda unib chiqadi. („G'uncha“dan)

Kelishik qo'shimchalari qaysi qo'shimchalardan so'ng qo'shilgan?

189- mashq. Berilgan so'zlarga mazmunan mos bo'lgan otlar topib, birikma tarzida yozing. Birikmadagi so'zlarning bog'lanishini tushuntiring.

_____ keldi, _____ bargi, _____ to'kdi,
_____ ketdi, _____ ishlaydi, _____ qaytdi.

Otlarning qaysi kelishikda ekanini ayting.

190- mashq. Nuqtalar o'rniga mos kelishik qo'shimchalarini qo'yib, topishmoqlarni o'qing, javobini toping.

1. Shift.. bizga qarab turar,
Nurlari.. tarab turar.
2. Dam oladi kunduzi
Xonadon.. yulduzi.
3. Ikki yaproq bir tan..
Kezar yoz.. chaman..

Ko'chiring. Otlarning qanday so'roqlarga javob bo'lishini ayting.

Qaysi so'zlarning talaffuzi bilan yozilishi mos kelmaydi? Shu so'zlarning yozilishini yodingizda tuting.

191- mashq. Matnni o'qing. Turkiy til o'lkasi deganda nimani tushunasiz?

TURKIY TIL O'LKASI

— Oftob, Quyosh, Kun, Shams degan nomlarim bor. Men oltin aravamda hamma **o'lkalarni** kezdirdim. Biroq turkiy til o'lkasi bo'lmish O'zbekiston meni o'ziga tortadi.

— Mening ham ismlarim Oftobbibinikidan kam emas. **Kitoblarda** Koinot, Falak, Fazo, Ko'k deb qo'llaydilar. Suhbatlarda Osmon deb ishlatishadi.

Ularning suhbatiga **chetchaklar, qushlar** aralashdi.

Ular ham turkiy til o'lkasi O'zbekistonda yashayotganliklaridan quvonishardi. (*Olloyor Begaliyevdan*)

So'roqlar yordamida otlarni toping. Ajratilgan otlarning gapdagi vazifasini aniqlang.

Osmon, Quyosh so'zlarining ma'nodoshlarini topib ko'chiring.

192- mashq. „Tulki va Turna“ ertagidan olingan parchani o‘qing.

Tulkinging boshiga musibat tushdi. Tomog‘iga suyak qadaldi.

Turna Tulkinging tomog‘idan suyakni olib tashladi. Tulki o‘limdan qutuldi. Ular do‘st bo‘lishdi.

Ko‘chiring. Otlarni aniqlab, qaysi kelishikda ekanini qavs ichida ko‘rsating. Otlarning gapdagi vazifasini tegishli belgilang.

Turna to‘g‘ri ish qildimi? Nima uchun?

193- mashq. Matndagi otlarni qavsda berilgan kelishikda qo‘llab o‘qing. Shu otlarni o‘zi bog‘langan so‘z bilan ko‘chiring. Kelishik qo‘shimchalarini belgilang.

Singlim menga Orif bobo.. (q. k.) bog‘idagi o‘rikning turshagi.. (ch. k.) yuboribdi. Bir hovuch turshak.. (t. k.) qo‘lim.. (j. k.) oldim-u, Orif bobo.. (t. k.) esladim.

Orif bobo erta bahor.. (ch. k.) qishli-qirovli kungacha bog‘.. (o‘.-p. k.) g‘imirlab yurardi. U kishi alaqachon olamdan o‘tgan. Undan „Orif bobo.. (q. k.) bog‘i“ qoldi. Inson.. (q. k.) qo‘li o‘z egasi.. (j. k.) haykal yasab ketar ekan. (*Xudoyberdi To‘xta-boyevdan*)

Turshagi, singlim so‘zlarida qanday tovush o‘zgarishi yuz berdi? Nima uchun? Matndagi ma‘nodosh so‘zlarni toping.

haykal — yodgorlik

Bosh kelishik

194- mashq. She'rni o'qing va yoddan yozing.

Har xil ko'chatni **Oyxon**

Jo'yakka ekib qo'ydi.

Jambil, sada, oshrayhon

Barg yozsin, deb suv quydi. (*Ilyos Muslim*)

Bosh kelishikdagi otlarni so'roqlar yordamida aniqlang. Tagiga chizing.

195- mashq. Matnni o'qing. Bosh kelishikdagi otlarni so'roqlar yordamida toping.

Buyuk bo'yoqchi qirqta qozonda bo'yoqlarini pishirar ekan. Bo'yoqlarga xaridor bo'lib Bahoroy kelibdi. U o'ziga yashil bo'yoqni tanlabdi.

Shu payt kunchiqar tomondan Yoz yetib kelibdi. Bo'yoqchi Yozga har xil bo'yoqlardan beribdi. So'ng bo'yoq bozoriga Kuz kelibdi. Kuz sariq, zarg'aldoq ranglardan olibdi. Hammadan keyin Qish kelibdi. Bu paytda qozonda faqat oq rang qolgan ekan.

Qish boshqa fasllardan xafa bo'libdi. Shuning uchun odamlar Qish o'ksimasin deb Yangi yilda archaning shoxlariga turli rangdagi o'yinchoqlarni osib qo'yar ekanlar. (*Olloyor Begaliyevdan*)

Bosh kelishikdagi otlarni o'zi bog'langan so'z bilan ko'chiring. Bosh kelishikdagi ot gapda qaysi bo'lak vazifasida kelgan? Shu otga bog'lanib kelgan so'z-chi?

Gapda bosh kelishikdagi otni qanday aniqlaysiz?

196- mashq. Chiziqlar o‘rniga berilgan so‘zlardan mosini bosh kelishikda qo‘llab o‘qing va yozing.

Ilgari suvsiz qaqrab yotgan yerlarga _____ chiqarildi. Qaqroq _____ obod bo‘ldi. Bu yerlarga _____ o‘tqazildi. _____ ekildi, _____ qurildi. Qurilgan uylarga _____ ko‘chib kirishdi.

Qo‘yish uchun so‘zlar: *odamlarni, ekinlarga, yerlardan, daraxtlarda, uylarga, suvning.*

Bosh kelishikdagi otning gapdagi vazifasini aniqlab, tagiga tegishlicha chizing. Bosh kelishikdagi ot tarkibida qaysi qo‘shimcha kelgan?

197- mashq. O‘qing. Bosh kelishikdagi otlarni toping.

Anor O‘zbekistonda ko‘p uchraydi. Anorning barglari mayda, nashtarsimon bo‘ladi. Shoxlari tikanli bo‘ladi. U iyun-iyul oylarida gullaydi. Mevasi yirik, dumaloq, qizg‘ish yoki oqish bo‘ladi. Ta‘mi shirin, nordon, sersharbat. Anor sovuqqa chidamsiz mevali daraxtdir. (*„O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi“dan*)

Bosh kelishikdagi otlarni o‘zi bog‘langan so‘z bilan ko‘chiring. Uning gapdagi vazifasini ayting.

nashtarsimon — o‘tkir, sanchiladigan
sersharbat — sharbati, shirasi ko‘p

198- mashq. She‘rni o‘qing va ko‘chiring. Bosh kelishikdagi otlarni so‘roqlar yordamida aniqlab, tagiga tegishlicha chizing.

1. Qushlar endi qochmangiz,
Dil sirlarin ochmangiz.

2. Mehnatning zavqida barcha keksa-yosh,
Mo'l haddan tashqari olma, anor, nok.

199- mashq. She'rni ifodali o'qing. Bosh kelishikdagi otlarni topib, tarkibida qaysi qo'shimchalar borligini ayting.

1. Ekkan tokim ko'chaga
Fayz to'kdi bu yoz.
G'uj-g'uj bo'lib mevasi
Tovlanar qiyg'os.
2. Kuylasam sho'x ovozim,
Jaranglab ketar sozim.
Xush kuz, qish, bahor, yozim,
Mustaqillik yashasin!

Bosh kelishikdagi otning tarkibida qaysi qo'shimchalar ishtirok etishi mumkin?

200- mashq. 4- sinf „O'qish kitobi“dagi „Nurxon va Burhon“ she'ridan bosh kelishikdagi ot qatnashgan to'rta gapni ko'chirib yozing. Bosh bo'laklarning tagiga tegishlicha chizing.

Qaratqich kelishigi

201- mashq. O'qing. Ajratib ko'rsatilgan otlarga so'roq bering. Ular qaysi kelishikda qo'llangan?

Oftob bo'lsa qanday soz,

Qushlarning to'yi qizir.

O'ynoqi **ariqlarning**

Yoqimli kuyi qizir. (*Habib Rahmat*)

Qaratqich kelishigidagi otlar qanday so'roqlarga javob bo'ladi?

To'yi, kuyi so'zlari qanday ma'noda qo'llangan?

202- mashq. Matnni o‘qing. Qaratqich kelishigidagi otlarni aniqlang. Kelishik qo‘shimchasi otni qaysi so‘z bilan bog‘lagan?

Barnoning lunjlari osildi. U buvisining oldiga keldi:

— Buvi, Munira yomon qiz ekan. Ko‘chamizdagi gulni ko‘chirib ketdi.

— Munira ko‘chamizning fayzini buzibdi-da, — dedi buvisi.

Shu kuni Barnoning chiroyi ochilmadi.

Kechga yaqin gulzorga kirdi. Gulsapsarning tagini yumshatdi, uni asta ko‘chirib oldi. So‘ng Munira ko‘chirib ketgan gulning o‘rniga o‘tqazdi. (*Latif Mahmudovdan*)

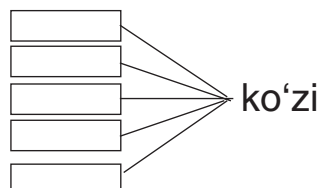
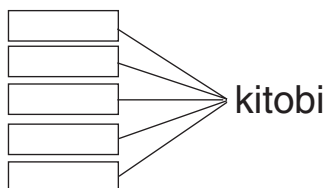
Qaratqich kelishigidagi otlarni o‘zi bog‘langan so‘z bilan birga ko‘chirib, qaratqich kelishigi qo‘shimchasini tegishlicha belgilang.

Namuna: *Barnoning lunjlari*

-ning qo‘shimchasi otni qaysi turkumdagi so‘zlarga bog‘laydi?

203- mashq. Berilgan otga mos otlar tanlab, birikma tarzida yozing.

Birikmalardagi qaysi so‘zlar ko‘chma ma’noda qo‘l-langan?

204- mashq. 4-sinf „O‘qish kitobi“dagi „Chumchuq va chumoli“ ertagidan qaratqich kelishigidagi ot qatnashgan ikkita gapni ko‘chiring. Qaratqich kelishigidagi otlarning asos va qo‘shimchalarini tegishli belgilang.

205- mashq. Topishmoqni o‘qing, javobini toping va yoddan yozing. Qaratqich kelishigidagi otlarning tagiga chizing.

Olmaning akasiman,
Behining ukasiman,
Surxon tomon yursangiz
Mezbonning kattasiman.

Qaratqich kelishigidagi otlar gapning qaysi bo‘lagi bo‘lib keladi?

206- mashq. Matnni o‘qing. Qaratqich kelishigidagi otlarni aniqlang.

Gulnozning o‘zi aqlli qiz. U xolasining uyiga borsa, jim o‘tirmaydi. Uylarni yig‘ishtiradi.

Bir kuni xolasi Gulnozni o‘zi ishlaydigan fabrikaga olib bordi. U yerda ayollar bolalarning ko‘ylaklarini tikishayotgan edi. Gulnoz chevarlarning ishini kuzatdi.

Tikuvchilardan biri ko‘ylakning yoqasini, ikkinchisi yonini tikardi. Gulnoz ko‘ylakni bir kishi tikadi, deb o‘ylardi. Endi bilib oldi, bitta ko‘ylakni bir necha kishi tikar ekan.

Gulnoz ko‘ylagini kir qilmasdan kiyishga ahd qildi. (*Xayriddin Saloh*)

Qaratqich kelishigidagi otni o‘zi bog‘langan so‘z bilan birikma tarzida ko‘chiring.

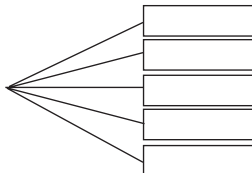
207- mashq. Rasmni kuzating. „Transportlar xizmati“ mavzusida matn tuzib yozing.

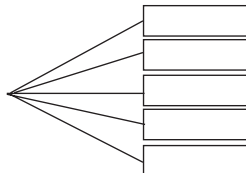

Qaratqich kelishidagi otlarning gapdagi vazifasini aniqlab, tagiga tegishli chizing.

208- mashq. Qaratqich kelishidagi otga mos otlar topib, birikma tuzing va yozing.

o'quvchining

daraxtning

Tushum kelishigi

209- mashq. Matnni o'qing. Ajratilgan otlarga so'roq bering. Ular qaysi kelishikda qo'llangan?

KANAREYKA

Rashid ayvonda **kanareyasini** tomosha qilib o'tirardi. O'rik tomondan boshqa kanareyaning ovozi eshitildi. Qo'shnisi chap qo'lida bo'sh qafasni ushlagancha u yoqdan bu yoqqa alanglardi. Rashid tezlik bilan **qafasini** hovliga olib chiqdi. Qo'lga **matrapni** oldi. Kanareyka qafasning ustiga

qo'ndi. Rashid matrapni qushning ustiga tashladi. U qushni qo'liga oldi-da, uyiga qarab chopdi. (Sh. Mamajonov)

Tushum kelishigidagi otlar qanday so'roqlarga javob bo'ladi? Tushum kelishigidagi otlarni o'zi bog'langan so'z bilan ko'chiring.

matrap — bedana, kaptar tutish uchun ishlatiladigan asbob, to'r

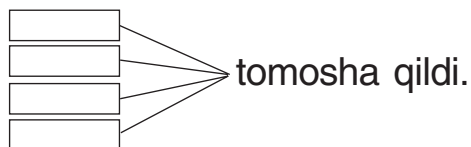
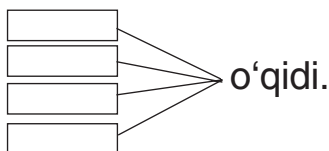
210-mashq. O'qing. So'roqlar yordamida tushum kelishigidagi otlarni aniqlang.

Biz Kamalaktog' etaklariga o'tovlarni tikdik. Bu yerda sayohatga chiqqan bolalarni uchratdik.

Men tunda safarda foydalaniladigan maxsus xalta-to'shakni to'shab yotdim. Ertalab nonushtadan so'ng shifokor yigit bizlarga yigirma xil dorivor giyohlarni ko'rsatdi. Fotohavaskor o'qituvchi bu yerda yashaydigan turli hayvonlarning suratlarini olgani haqida so'zladi. Men esa yon daftarimni bu yerdan olgan taassurotlar bilan to'ldirdim. (A. Aminov)

Tushum kelishigidagi otlarni o'zi bog'langan so'z bilan birikma shaklida ko'chiring. Tushum kelishigi qo'shimchasini tegishlicha belgilang. Tushum kelishigi qanday vazifa bajaryapti?

211-mashq. Berilgan fe'llarga mazmunan mos keladigan tushum kelishigidagi otni tanlab, birikma shaklida yozing.

Tushum kelishigi qo'shimchasi otni qaysi so'z turkumiga bog'laydi? Tushum kelishigidagi otlar gapda qanday bo'lak vazifasida keladi?

212- mashq. Topishmoqlarni o'qing, javobini toping.

1. Baland temir uy yurar,
Burni tog'larni surar.
2. Ko'rinmasdan oqadi,
Chiroqlarni yoqadi.
3. Yerga tushsa loy qilar,
Dehqonlarni boy qilar.

Tushum kelishigidagi otlarni so'roqlar yordamida aniqlang. Ularni o'zi bog'langan so'z bilan ko'chiring. Tushum kelishigidagi otning gapdagi vazifasini aniqlab, tagiga chizing.

213- mashq. Matnni o'qing. Matndan nimalarni bilib oldingiz?

Tabiatni va jonivorlarni asrash hamda ko'paytirish maqsadida respublikamizda o'nga yaqin qo'riqxonalar tashkil etilgan. Bular orasida eng kattasi Hisor qo'riqxonasi.

Bu yerda qor va ko'llarni, tiniq va loyqa oqimli asov soylarni, yilda bir bor inson qadami tegadigan so'qmoqlarni, ulkan daraxtlarni, nodir o'simliklarni, chuqur daralarni, sirli g'orlarni, kamyob parandalarni, zangori yaylovlarni uchratasiz. (A. Aminov)

Tushum kelishigidagi otlarni o'zi bog'langan so'z bilan ko'chiring. Uning gapdagi vazifasini ayting.

214- mashq. O‘qing. So‘roqlar yordamida tushum kelishigidagi otlarni o‘zi bog‘langan fe‘l bilan birikma tarzida ko‘chiring.

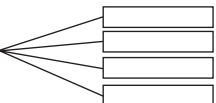
HAYVONOT BOG‘IDA

Yakshanba kuni dadam bilan hayvonot bog‘iga bordik. U yerda turli hayvonlarni, xilma-xil qushlarni, baliqlarni va boshqa jonivorlarni ko‘rdik.

Hayvonot bog‘ida cho‘milayotgan oq ayiqni, chiroyli patli tovusni, sakrab, yugurib yurgan maymunni, uxlab yotgan sherni tomosha qildik. („G‘uncha“dan)

Matndan *chiroyli* so‘ziga ma‘nodosh bo‘lgan so‘zlarni toping. Shu so‘zlarga qarama-qarshi ma‘noli so‘z keltiring.

215- mashq. Berilgan tushum kelishigidagi otga mos fe‘llar topib, birikma tuzing va yozing.

xatni

ko‘ylagini

216- mashq. 4- sinf „O‘qish kitobi“da berilgan birorta asar matnidan tushum kelishigidagi otlarni topib, ularni o‘zi bog‘langan so‘z bilan birga ko‘chiring.

217- mashq. Nuqtalar o‘rniga mos kelishik qo‘shimchasini qo‘yib ko‘chiring.

Anvar bola chog‘idan gulzor.. (-ning, -ni) yaxshi ko‘rardi. Maxdum.. (-ni, -ning) oilasiga kelgach, bog‘cha.. (-ni, -ning) gulzor qismiga o‘zi qaray boshladi. Gulzor.. (-ning, -ni) sug‘orish, o‘tlar.. (-ning, -ni) yulish vazifalari.. (-ning, -ni) o‘zi bajardi. Bolalar.. (-ning, -ni) uyidan gul ko‘chat va urug‘ olib, gulzor.. (-ning, -ni) boyitdi.

Yoz kunlari bolalar.. (-ning, -ni) kapalak va til-laqo'ng'iz tutishga buyurdi. U ozor bermay, zaxm-siz kapalak keltirgan bola.. (-ning, -ni) sabog'i.. (-ni, -ning) o'rgatdi. Kapalak va tillaqo'ng'izlar.. (-ning, -ni) gulzorga uchirib yuborardi. (*Abdulla Qodiriydan*)

Qaratqich va tushum kelishigidagi otlarni o'zi bog'-langan so'z bilan o'qing.

Qaratqich kelishigi va tushum kelishigi qo'shimchalari otni qaysi so'z turkumiga bog'laganini ayting.

Saboq so'ziga ma'nodosh so'zlar toping.

zaxmsiz — ozorsiz, jarohatsiz.

218- mashq. Nuqtalar o'rniga qaratqich yoki tushum kelishigi qo'shimchalaridan mosini qo'yib o'qing.

Bir kuni Oqiljon.. dadasi uch-to'rt tup gul ko'-chatlari.. ko'tarib keldi.

— Qani, o'g'lim, qarashib yuboring, ko'chatlar.. ekamiz, — dedi dadasi.

— Xo'p bo'ladi, — javob berdi Oqiljon.

Oqiljon suyunib ketdi. Dadasi chuqurcha qazidi. Oqiljon suv quyib turdi. Har bir chuqurchaga gul ko'chatlari.. qo'yib, ustidan tuproq.. tortdi.

Oqiljon hovlida o'ynab yurib, ko'chatlari.. barg yozganini ko'rib qoldi. U o'z ishidan quvonib ketdi. (*Hamza Imonberdiyevdan*)

219- mashq. Berilgan so'zlarga mos otlar topib, ularni qaratqich yoki tushum kelishigida qo'llab, birikma tuzing.

_____ o'qidi, _____ bargi, _____ yozdi,
_____ hovlisi, _____ bog'i, _____ ko'rdi.

Otni qaratqich yoki tushum kelishigida qo‘l-laganingizda nimaga e‘tibor berdingiz?

Qaratqich kelishigi otni otga bog‘laydi.
Tushum kelishigi otni fe‘lga bog‘laydi.

220- mashq. Nuqtalar o‘rniga mos kelishik qo‘shimchasini qo‘yib, tez aytishlarni yozing. Tez aytishni mashq qiling.

Tursun tog‘am tovug‘i.. tuxumi.. tarozida tortmoqda.

Toshkentlik Toshtemir.. teshasi toshloqlik Toshbolta.. teshasidanmas.

Mashhura moshxo‘rda.., Mastura moshuvra.. pi-shirdi.

Jo‘nalish kelishigi

221- mashq. She‘rni ifodali o‘qing. Ajratilgan otlarga so‘roq bering. Ular qaysi kelishikda qo‘llanganini ayting.

Chaman-chaman **gullarga**,
Sayroqi **bulbullarga**,
Ko‘kni quchgan **uylarga**,
Baxt keltirgan **to‘ylarga**,
Quvnoq va sho‘x **kuylarga**
Joydir go‘zal **Vatanim**,
Boydir go‘zal **Vatanim.** (*Po‘lat Mo‘min*)

Ko‘chiring. Jo‘nalish kelishigi qo‘shimchasini belgilang. Jo‘nalish kelishigidagi otlar qanday so‘roqlarga javob bo‘ladi?

Ko'kni quchgan birikmasi qanday ma'noda qo'llangan?
Baxt, sho'x so'zlarining yozilishini yodingizda tuting.

222- mashq. Matnni o'qing. Jo'nalish kelishigi so'roqlariga javob bo'lgan otlarni toping. Ularni ko'chirib, asos va qo'shimchalarini belgilang.

CHUMCHUQ BOLASI

Boboxon chumchuq bolasini rosa qiynadi. Suvga solib suzdirdi. Ikki qanotini yoyib hilpillatdi. Keyin ikki **oyog'iga** ip bog'lab, ko'chaga olib chiqdi. Boboxon chumchuqni Tal'atga yarimta o'chirg'ich bilan qizil qalamga almashdi.

Tal'at chumchuqchanning oyog'idagi ipni avaylab yechdi. Keyin osmonga qo'yib yubordi. (*O'ktam Usmonovdan*)

Tal'atning o'rnida bo'lganda siz nima qilgan bo'lar edingiz?

Jo'nalish kelishigidagi otni qanday aniqlaysiz?

223- mashq. 4-sinf „O'qish kitobi“dagi Alisherning yoshligi“ hikoyasidan to'rtta gapni ko'chiring. Otlarni topib, qaysi kelishikda ekanini qavs ichida yozing.

224- mashq. She'ni ifodali o'qing. Ajratilgan otlarga so'roq berib, ularning qaysi kelishikda ekanini ayting.

NODIR QISHLOQQA BORDI

Nodir borib **qishloqqa**
Alanglaydi har yoqqa.
Ma'raydi barcha **hayvon**,
Nodir boqadi hayron.

O'zini qo'lga oldi,
 Aqlini ishga soldi.
 Go'sht berdi **qo'zichoqqa**,
 Tuxum berdi **buzoqqa**.
Mushukka tashladi o't,
Xo'rozboyga berdi sut.
 Suyak tashladi **otga**,
 Po'choqni berdi **itga**.
 Hayvonlar yemas ovqat,
 Nodir-chi,
 Bo'lar diqqat. (*Rauf Tolib*)

Jo'nalish kelishigidagi otlarni o'zi bog'langan so'z bilan ko'chiring. Ularning yozilishini izohlang. Nodir qanday xatolarga yo'l qo'ydi?

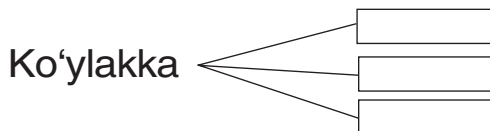
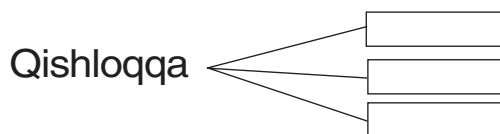
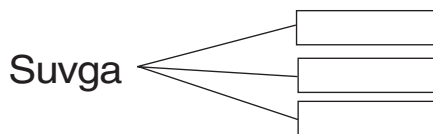

Jo'nalish kelishigi qo'shimchasi qanday shakllarga ega?

-ka qo'shimchasi qaysi tovush bilan tugagan otlarga qo'shiladi?

-qa qo'shimchasi-chi? **-ga** qo'shimchasi-chi?

225- mashq. Berilgan otga mos so'z topib, birikma tuzing.

Otlarga jo'nalish kelishigi qo'shimchalarining **-ga**, **-ka**, **-qa** shaklida qo'shilish sababini ayting.

226- mashq. Matnni o'qing.

TUPROQQA SALOM

O'tqazilgan nihollar so'lg'inlashib, yerga bosh **egishdi**. Bu holni payqagan Oydin dadasidan so'radi:

— Nihollarga **nima bo'ldi?**

— Ko'chatlar yerga — tuproqqa **salom berish-yapti**. Ular boshqa tuproqdan keltirildi. „Bizni bag'ringga **olganing** uchun rahmat“, deb ta'zim qilishyapti, — dedi dadasi.

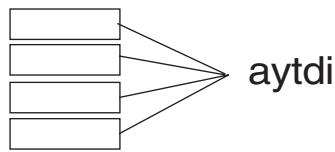
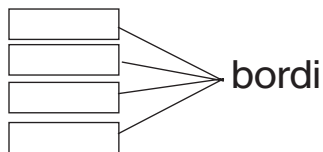
Oydin keyingi kun o'tqazilgan nihollarning ko'kka **bo'y cho'zib** yashnab turganini ko'rdi. Shunda u tuproqqa **salom bergan** nihollarga quvonch bilan boqdi. (*Oltmish O'sarovdan*)

Jo'nalish kelishigidagi otlarni ajratilgan so'zlar bilan ko'chiring.

Bag'ringga so'zida qanday tovush o'zgarishi yuz bergan?

227- mashq. Berilgan fe'llarga mos ot tanlab, birikmalar tuzing.

Jo'nalish kelishigi qo'shimchasi otni qaysi turkumdagi so'zga bog'laydi?

228- mashq. Nuqtalar o‘rniga **-ga, -ka, -qa** qo‘shimchalaridan mosini qo‘yib o‘qing. Jo‘nalish kelishigidagi otlarning aytilishi va yozilishidagi farqni tushuntiring.

Yangi yilda o‘yimiz:
O‘ssa osmon bo‘yimiz,
Ko‘k.. tegsa archamiz,
Oy.. qo‘nsa sharchamiz,
Oy aylansa saroy.. ,
Oyda o‘ynasak poyga,
Minishib yulduz toy..

(Quddus Muhammadiy)

Ilindi Cho‘rtan
Qarmoq.. .
Kimdir tortqilar
Qirg‘oq.. .
Bolalar turdi
Oyoq.. .
— Onajon, to‘xtang!
Qayoq.. ?!

(Anvar Obidjon)

Jo‘nalish kelishigidagi otlarni o‘zi bog‘langan so‘z bilan ko‘chiring. Jo‘nalish kelishigidagi otlarning tagiga tegishli chizing. „*Onajon, to‘xtang!*“ nimaning gapi?

Jo‘nalish kelishigidagi otlar gapda qaysi bo‘lak vazifasida keladi?

229- mashq. O‘qing. Berilgan otlarga jo‘nalish kelishigi qo‘shimchasini qo‘shib, so‘zlarni ko‘chiring.

Qarmoq, terak, fazo, maktub, o‘roq, tilak, taroq, quyosh, ohang, avlod, suhbat, ko‘zgu, guruh, tog‘, jarroh.

Shu so‘zlardan qatnashtirib, ikkita gap tuzing.

230- mashq. Nuqtalar o‘rniga jo‘nalish kelishigi qo‘shimchalaridan mosini qo‘yib, topishmoqlarni o‘qing va javobini toping.

1. Bir parcha patir
Olam.. tatir.

2. Ko'k ko'ylak.. g'o'za yoydim.

3. Boshi o'xshar taroq.. ,
Dumi o'xshar o'roq..

Ko'chiring. Jo'nalish kelishigidagi otlarning tagiga chizing.

231- mashq. Matnni o'qing va reja tuzing. Reja asosida qayta hikoyalang va bayon yozing.

...Ibn Sino bir haftadan keyin saroyga keldi. Dori-darmonlar bemorga ta'sir qilganini ko'rdi. Binni Mansur Ibn Sinoni ochiq chehra bilan qarshi oldi. Tabibga o'z minnatdorчилигини bildirdi. Ibn Sinoga nimani istasa, shuni bermoqchi bo'ldi. Ibn Sino saroyning kutubxonasida mutolaa qilish uchun ijozat so'radi.

Podsho puldan ilmni afzal ko'rgan olimga kutubxonadan foydalanishga ruxsat berdi. (*Mirkarim Osim*)

O'rin-payt kelishigi

232- mashq. O'qing. Ajratilgan otlarga so'roq bering. Ular qaysi kelishikda qo'llangan?

Anvarda ertak kitoblar ko'p. Bir **kitobida** „O'rmonga nega o't ketdi?“ ertagi bor. Anvar uni o'rtoqlariga gapirib berdi:

— Qadim zamonda bepoyon **o'rmonda** turli jon-zotlar inoq yashar ekan. Sichqon **oftobda** erkanib yotgan mushukning **bag'rida** o'ynarkan. Bo'ri qo'zichoqni o'z bolasidek yalab-yulqar ekan. Tulki jo'jalarni don-dun bilan siylarkan. Yo'lbars kiyik bo-

lalarini yelkasiga mindirib, **qirlarda** sayr qildirar ekan...

Anvar shu yerga kelganda ertakni to‘xtatdi.

Bolalar, ertakni siz og‘zaki davom ettiring.

O‘rin-payt kelishigidagi ot qatnashgan gaplarni ko‘chiring. O‘rin-payt kelishigi qo‘shimchasini belgilang.

Bepoyon so‘ziga ma‘nodosh so‘z toping.

O‘rin-payt kelishigidagi otlarni qanday aniqlaysiz?

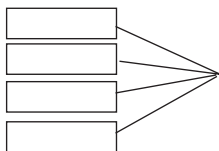
233- mashq. O‘qing. O‘rin-payt kelishigidagi otlarni aniqlang. Ularni o‘zi bog‘langan so‘z bilan ko‘chiring.

JO‘RCHI

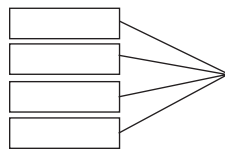
Jo‘rchi respublikamizning sahrolarida va tog‘ etaklarida, Amudaryo sohillarida, Qarshi cho‘lida uchraydi. Tog‘larda 1600 — 1700 metrgacha balandlikda yashaydi. Afrika va Osiyoda qishlaydi. Jo‘rchilar O‘zbekiston janubiga mart oyi boshlarida uchib keladi. Yerdagi yaxshi yuradi. U respublikamizdan sentabrda uchib ketadi. (A. Madrahimov)

234- mashq. Berilgan fe‘lga mos ot tanlab, birikma tuzing.

ishladi

dam oldi

O‘rin-payt kelishigi qo‘shimchasi otni qaysi turkumdagi so‘zga bog‘laydi?

235- mashq. Maqollarni o‘qing. O‘rin-payt kelishigidagi otlarni so‘roqlar yordamida aniqlang, ularni o‘zi bog‘langan fe‘l bilan ko‘chiring.

1. Odob bozorda sotilmas.
2. Kattaga hurmatda bo‘l,
Kichikka izzatda bo‘l.
3. O‘tloqda bedana ko‘p,
Dangasada bahona ko‘p.

236- mashq. Topishmoqlarni o‘qing, javobini toping.

1. Osmonda suzar, qanoti yo‘q.
2. Tunda ko‘rib, cho‘g‘ deysan,
Tongda ko‘rib, yo‘q deysan.

Ko‘chiring. O‘rin-payt kelishigidagi otlarni so‘roqlar yordamida aniqlang, qo‘shimchasini belgilang.

O‘rin-payt kelishigidagi ot gapda qaysi gap bo‘lagi bo‘lib keladi?

237- mashq. Matnni o‘qing. So‘roqlar yordamida o‘rin-payt kelishigidagi otlarni aniqlang. Ularni o‘zi bog‘langan so‘z bilan ko‘chiring.

SAYYOHLAR DARAXTI

Amerikada, Braziliyada sayyohlar daraxti deb nomlanadigan ajoyib daraxtni uchratish mumkin. Bu daraxtda shox bo‘lmaydi, yo‘g‘on tanasidan kattakatta barglar chiqaradi. Barglarining tuzilishi yel-pig‘ichga o‘xshaydi. Bargning tanaga tutashgan joyida chuqurcha bo‘lib, bu yerda hamisha suv

turadi. Chanqab kelgan sayyohlar ana shu suvdan ichib, yana yo'lda davom etaveradilar. (N. Rahmatov)

238- mashq. O'qing. Nuqtalar o'rniga kelishik qo'shimchalarini qo'yib ko'chiring.

Bolarilar bog'lar..

Quvnab qo'shiq aytishar.

O'ynab bo'lishgach, uy..

Asal olib qaytishar.

Ko'chiring. Jo'nalish va o'rin-payt kelishigidagi otlarning gapdagi vazifasini belgilang.

Ajratilgan misra qanday ma'no bildiryapti?

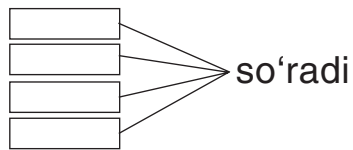
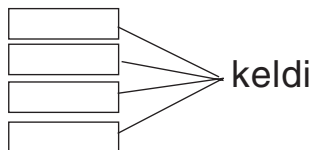
Chiqish kelishigi

239- mashq. Maqollarni o'qing. So'roqlar yordamida chiqish kelishigidagi otlarni topib, o'zi bog'langan so'z bilan birga ko'chiring.

1. Shirin so'z boldan shirin. 2. Kitobdan yaxshi do'st yo'q. 3. Yurtidan ayrilganni yov chopar. 4. O'z mehnatidan non yegan kishi, Hotam minnatidan ozod yoz-qishin. 5. Olamdan g'amsiz o'tay desang, ilm-u hunar o'rgan.

Otlardagi chiqish kelishigi qo'shimchasini tegishlicha belgilang.

240- mashq. Berilgan fe'llarga mos otlar toping. Ularni chiqish kelishigida qo'llab, birikma tuzing va yozing.

Chiqish kelishigi otni qaysi soʻz turkumiga bogʻlayapti?

Chiqish kelishigidagi otlarni gapda qanday aniqlaysiz? Chiqish kelishigi qoʻshimchasi otni qaysi soʻz turkumiga bogʻlaydi?

241- mashq. Matnni oʻqib, chiqish kelishigidagi otlarni aniqlang.

Qadim zamonlarda hozirgiga oʻxshash ruchkalar boʻlmagan. Qamishdan, daraxtlarning novdasidan, qushlarning patidan yasalgan ruchkalardan foydalanganlar. Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Mirzo Ulugʻbek, Alisher Navoiy singari bobolarimiz ham shunday ruchkalarda kitob yozganlar.

Qanaqa ruchkadan foydalanilmasin, faqat yaxshi narsani yozish kerak. Yaxshi soʻzlarning umri boqiy boʻladi. *(Oqiljon Husanov)*

Koʻchiring. Chiqish kelishigi qoʻshimchalarini tegishli belgilang.

boqiy — abadiy, mangu, oʻlmas

242- mashq. Oʻqing. Chiqish kelishigi soʻroqlariga javob boʻlgan otlarni aniqlang.

Sizga salom oyimdan,
Bobom hamda dadamdan.
Atrofimda chugʻurlab,
Salom aytmoqda Hamdam.

(Yoʻldosh Sulaymon)

Koʻchiring. Chiqish kelishigidagi otlarning soʻrogʻini qavs ichida koʻrsating, qoʻshimchasini belgilang.

14- yanvar — Vatan himoyachilari kuni

***Vatan, ardoqlading farzandlaringni,
Farzandlar saqlaydi sarhadlaringni.***

(Jumaniyoz Jabborov)

243- mashq. Topishmoqlarni o'qing, javobini toping. Chiqish kelishigida qo'llangan otlarni so'roqlar yordamida aniqlab, o'zi bog'langan so'z bilan ayting.

1. Olti oyoq-qo'li bor,
To'r to'qiydi ipakdan.
Tanasi dum-dumaloq,
Qolishmaydi pufakdan. *(M. Yunusaliyev)*

2. Oyog'i yo'q, qo'li yo'q,
So'zlamogga tili yo'q.
Uni sevar el jondan,
Xabar berar jahondan. *(Toshpo'lat Xolmatov)*

Ko'chiring. Chiqish kelishigidagi otlarning talaffuzi va yozilishini taqqoslang, farqini ayting.

Nima uchun ba'zi otlarda **-dan** qo'shimchasi **-tan** tarzida aytiladi?

244- mashq. She'rni o'qing. Ularning nima haqida ekanini ayting.

1. Kim hunarsiz, kim bekor,
O'qish, ishdan qilsa or.
Unga loyiq maqol bor:
— Bekorchidan el bezor.
2. Qaynab chiqqan dilimdan,
Aytay burro tilimdan,
So'zing to'lsin ma'noga
Hunarlardan, bilimdan.

Avval aytilishi yozilishiga mos kelgan chiqish kelishigidagi otlarni, keyin aytilishi yozilishiga mos kelmaydigan chiqish kelishigidagi otlarni ko'chiring.

245- mashq. Nuqtalar o'rniga kelishik qo'shimchalardan mosini qo'yib o'qing. Ularni o'zi bog'langan so'z bilan birga ko'chiring.

Ubaydullo bobo bugun ish.. sal kech qaytdi.
— Buvajon!

Malika odatdagidek bobosining quchog'i.. otildi.

— Jon qizim, senga va'da qilgan narsani olib kelolmadim, — dedi buvasi.

— Nega, buvajon?

— Kassir bank.. bora olmabdi.

— Kassir? Kim u?

— Kassir bankdan pul keltirib, xizmatchilarga maosh tarqatadi.

— Voy, kecha biz oyim bilan bankalar.. pomidor tuzladik-ku!

— Banka emas, bank! Bank daromadlar jam bo‘ladigan joy. Pulning uyi desam ham bo‘ladi.
(*Namoz Sa’dullayev*)

Otlardagi jo‘nalish, chiqish kelishigi qo‘shimchalarining aytilishi bilan yozilishini taqqoslang. Yozilishini bilib oling.

daromad — sof foyda, mablag‘

maosh — xizmat, ish uchun beriladigan pul

246- mashq. Nuqtalar o‘rniga kelishik qo‘shimchalaridan mosini qo‘yib, she’rni o‘qing. Kelishik qo‘shimchalarini olgan otlarni o‘zi bog‘langan so‘z bilan kelishiklar tartibida yozing.

Qora qushlar qo‘narlar
Majnuntol.. shoxi..,
Boshin suv.. egarlar
Boqmay sira ohiga.
Rahmi kelib bulut..
Yig‘lab to‘kar yoshi.. .
Qushlar qochar, majnuntol
Ko‘taradi boshi.. .
Bulut.. orasidan
Quyosh kulib qaraydi.
Majnuntol.. yuvilgan
Sochlari.. taraydi. (*Erkin Vohidov*)

247- mashq. Matnni o‘qing. Otlarni aniqlab, ularni kelishiklar tartibida yozing.

Namuna: b.k. *podsho*, ...

Podsho Beruniyni sinamoqchi bo'libdi.

— Qani, ayting-chi, men shu boloxonadagi to'rt eshikning qaysi biri orqali tashqariga chiqishim mumkin?

Abu Rayhon Beruniy qo'liga bo'r va taxtacha olib, boloxonani o'lchabdi. Bir parcha qog'ozga allanimalarni yozibdi. Podsho xonadan boshqa eshik ochtirib, tashqariga chiqibdi. Qaytib kelib qog'ozdagi yozuvni o'qibdi. Unda Beruniy: „Podsho to'rt eshikning birontasidan ham tashqariga chiqmaydilar. Yangi eshik ochtirib, o'shandan chiqadilar,“ deb yozgan ekan.

Yozgan otlaringizning asos va qo'shimchalarini belgilang.

248- mashq. *Sahifasi, o'qidi, ketdi, yozdi, chiqdi* so'zlarining oldiga kelishik qo'shimchali ot qo'yib yozing. Kelishik qo'shimchalarining vazifasini izohlang.

249- mashq. Rasmni kuzating. Berilgan so'zlardan foydalanib, „Men onamga yordamchi“ mavzusida hikoya tuzib yozing.

Foydalanish uchun soʻzlar: *bogʻchaga, ukamni, onamning, uyda, maktabdan, piyolalarni, dasturxonni, likopcha, qoshiq, artmoq, faxrlanmoq, xursand boʻlmoq.*

250- mashq. Nuqtalar oʻrniga kelishik qoʻshimchalaridan mosini qoʻyib oʻqing. Matnga reja tuzing. *Xushboʻy* soʻziga qarama-qarshi maʼnoli soʻz toping.

YALPIZ

Yalpiz — xushboʻy oʻsimlik. Bu ajoyib oʻsimlik.. Oʻzbekistonda bir qancha xillari bor.

Erta bahorda koʻkarib chiqqan yalpiz.. terib, somsa yopishadi, chuchvara tayyorlashadi. Barra barglari.. taomlarga solishadi. Mahalliy aholi yalpiz.. barglari.. quritib, turshakka aralashtirishadi. Natijada ularga qurt tushmaydi.

Yalpiz nafas yoʻllari va ovqat hazm qilish aʼzolari.. faoliyati.. yaxshilaydi.

Reja asosida bayon yozing.

OT YASOVCHI QOʻSHIMCHALAR

251- mashq. Matnni oʻqing. Ajratib koʻrsatilgan otlarni koʻchirib, asos va qoʻshimchalarga ajrating.

... Baxtli kunlar, rangin **gullar**

Quchogʻida tugʻilding sen.

Seni oʻylab uzoq tunlar,

Mijja qoqmas **chegarachi.**

Senga ravon asfalt yoʻllar

Qurayotir minglab **ishchi.**

Senga atab maktab solar,

Binokorlar marmarlardan... (*Quddus Muhammadiy*)

Soʻzlar tarkibidagi qaysi qoʻshimchalar soʻz maʼnosini oʻzgartiryapti? Bu qoʻshimchalar qanday nomlanadi?

252- mashq. Oʻqing. Soʻzlarga mos soʻz yasovchi qoʻshimchalarni qoʻshib koʻchiring.

sinf...	-chi	tennis...	-zor
futbol...	-zor	gul...	-kor
soat...	-dosh	bino...	-dosh
uzum...	-soz	parta...	-chi

Berilgan soʻzlar qaysi turkumga oid? Hosil boʻlgan soʻzlar-chi?

253- mashq. Berilgan soʻzlarni qatnashtirib, hikoya tuzing.

Gul, gulchi, gulzor, suv, suvchi.

254- mashq. Oʻqing. Soʻzlarga ot yasovchi qoʻshimchalarni qoʻshib koʻchiring.

ela — elak	tara — taroq
kura — ...	soʻra — ...
tila — ...	buta — ...
beza — ...	boʻya — ...

Berilgan soʻzlar qaysi soʻz turkumiga xos? Hosil boʻlgan soʻzlar-chi? Qaysi soʻzlar tarkibida oʻzgarish boʻldi? Nima uchun?

-chi, -zor, -dosh, -kor, -k, -q — ot yasovchi qoʻshimchalardir.

255- mashq. Maʼnodosh otlarni guruhlab yozing. Ular ishtirokida ikkita gap tuzing.

Tilak, sovgʻa, odam, bahor, kishi, orzu, tortiq, inson, niyat, istak, hadya, koʻklam, armugʻon.

256- mashq. **-chi, -zor, -dosh, -kor** qo‘shimchalari bilan ot yasang va yozing. Yozgan so‘zlaringizning ma’nosini tushuntiring.

Namuna: *suv — suvchi...*

-chi, -dosh, -kor qo‘shimchalari qanday ma’noli so‘zlar yasadi? **-zor** qo‘shimchasi-chi?

Ot yasovchi qo‘shimchalardan so‘ng qanday qo‘shimchalar qo‘shiladi?

257- mashq. 4-sinf „O‘qish kitobi“dan **-chi, -zor, -dosh, -kor** qo‘shimchalari bilan yasalgan otlar qatnashgan to‘rtta gap topib yozing.

258- mashq. Birikmalarni o‘qing.

ko‘m-ko‘k **o‘t** — ariqdan **o‘t**
minishli **ot** — koptokni **ot**

Bir xil shakldagi so‘zlarning ma’nosini ayting.

Tilda *ot, o‘t* so‘zlari nechta? Ular qaysi tomoni bilan bir-biriga o‘xshaydi? Nimasi bilan farq qiladi?

259- mashq. Matnni o‘qing. Yasovchi qo‘shimchali otlarni topib, tahlil qiling.

Hovuz bo‘yidagi supada uxlab qolgan Yorqintoy soat ikkilarda uyg‘ondi. Bu vaqtda suvchilar, traktorchilar paxtazordan chiqib kelishardi. Yorqintoy hovuzdagi suvda apir-shapir yuzini yuvdi-da, shiypondagi kichik xonaga kirib ketdi. U hovuz bo‘yidagi supada dam olayotgan paxtakorlarni deraza orqali kuzatib o‘tirdi. Taxminan soat to‘rtlarda shiyponga kelganlarning hammasi birin-ketin tarqalib,

yana paxtazor oralab ketishdi. Tolzordagi supada faqat Burhon bobo bilan oshpaz Qo'chqor amaki qoldi. Yorqintoy qishloq odamlarining mehnatkashligini yoqtirib qoldi. (*Oqiljon Husanovdan*)

Otni tahlil qilish tartibi:

paxtakorlarni — kimlarni?, ot, shaxs oti, *paxta* — asos, **-kor** — ot yasovchi qo'shimcha, **-lar** — ko'plik qo'shimchasi, **-ni** — tushum kelishigi qo'shimchasi.

260- mashq. Berilgan so'zlardan ot yasovchi qo'shimchalar yordamida otlar hosil qilib yozing. Ularning ma'nosini taqqoslang.

Namuna: *sinf* — *sinfdosh*...

Sinf, olma, suva, ista, bino, tarbiya.

261- mashq. *Gul, bodom, kura, tara, maktab, paxta, ish* so'zlariga ot yasovchi qo'shimcha qo'shib, ot yasang, qo'shimchani tegishlicha belgilang. Yasovchi qo'shimchalar qanday otlarni hosil qilgan?

Bilimingizni tekshiring!

- Otlar gapda boshqa so'zlar bilan nimalar yordamida bog'lanadi?
- Kelishiklarning nomi, so'rog'i va qo'shimchasini tartib bilan ayta olasizmi?
- Qaysi kelishik qo'shimchasi otni otga, qaysilari otni fe'lga bog'laydi?
- Otlar gapda qaysi bo'lak vazifasida keladi?
- Qaysi qo'shimchalar yordamida yangi otlar hosil qilinadi?

SIFAT — SO‘Z TURKUMI

262- mashq. Matnni o‘qing. Matndagi chiziqchalar o‘rniga berilgan so‘zlardan mosini qo‘yib, qayta o‘qing. Fikr mazmuni qaysi holatda to‘liqroq ifodalanadi?

Ertalabga yaqin _____ shamol atrofni larzaga keltirdi. Tog‘ cho‘qqilarini _____ bulutlar o‘rab olgan edi. Dam-badam tog‘ boshida chaqmoq chaqar, go‘yo allaqanday _____ kuch osmon gumbazida _____ toshlarni yumalatib o‘ynardi. Dam o‘tmay selning ovozi, _____ toshlarning sharaqlab oqib kelayotgani barala eshitildi. *(R. Rahmonov)*

Qo‘yish uchun so‘zlar: *qop-qora, kuchli, qudratli, katta-kichik, xarsang.*

Matn mazmunini aniq va to‘liq ifodalashga xizmat qilgan so‘zlarga so‘roq bering. Ularni o‘zi bog‘langan so‘z bilan ko‘chiring.

Qanday?, qanaqa? so‘rog‘iga javob bo‘lgan so‘zlar nimani bildiradi va qaysi so‘z turkumiga kiradi?

263- mashq. O‘qing. Ko‘chiring. Qanday?, qanaqa? so‘roqlari yordamida sifatlarni topib, tagiga tegishlicha chizing. Sifatlar nimaning belgisini bildirgan?

Saxiy ona tabiat
Quchog‘ida havo sof.
Onda-sonda ko‘rinar
Nursiz, qizg‘ish oftob.

Ko‘k maysalar nish urib
Yerning baland-pastida.
Go‘zal bahor selkillab,
Yetilar qor ostida.

(Qudrat Hikmat)

264- mashq. Matnni o'qing. Qanday?, qanaqa? so'roqlariga javob bo'lgan so'zlarni o'zi bog'langan ot bilan ko'chiring.

Qor yog'yapti. Bolalarning beg'ubor qalbi daryoday to'lib-toshiyapti. Bahorda ko'm-ko'k o'tloqlardan oppoq kapalaklarni ushlamoqchi bo'lganday har bir zarrachaga talpinishadi.

Qorning bir parchasi qizchanning oppoq hovuchiga qo'ndi. Qor qizchanning qo'lida tip-tiniq shudring tomchisiga aylandi. Bir zumda hamma yoq oq choyshabga burkandi. Bolalar oppoq qorlarni dumaloqlab, qorbo'ron o'ynashdi. (*Jabbor Razzoqovdan*)

Sifatlar nimaning (narsa yoki shaxsning) belgisini bildiriyapti? *Beg'ubor* so'ziga ma'nodosh so'zlar topib yozing.

Sifatlar gapda qanday bo'lak vazifasida keldi? Ularning tagiga qanday chiziq chiziladi?

265- mashq. Matnni o'qing.

ARCHA

Ko'm-ko'k archa ona tuproq bag'ridan unib chiqadi. Quyoshning zarrin nurlarini emib o'sadi. Uning yam-yashil rangi hech o'zgarmaydi.

Archa qishning qahraton sovuq havosiga bardosh beradi. Bahorda ham sevimli libosini o'zgartirmaydi. Faqat yangi novdalar chiqaradi. Kuzda ham o'zining yashil to'nini tashlamaydi. (*Jabbor Razzoqovdan*)

So'roqlar yordamida sifatlarni aniqlab, gapdagi vazifasini ayting.

Novda so'ziga ma'nodosh so'z toping.

Sifatlar otga qanday bog‘lanadi?

Sifatlar otga ohang yordamida bog‘lanadi.

266- mashq. Rasmni kuzating. Mevali bog‘ni tasvirlab, to‘rt-besh gapli matn yozing.

267- mashq. Matnni o‘qing. So‘roqlar yordamida sifatarni topib, o‘zi bog‘langan so‘z bilan ko‘chiring.

O‘JAR BARG

Barglarning umri qisqa ekan. Kuz kelishi bilan qo‘ng‘ir tusga kirib, daydi shamolning hamlasiga dosh berolmay to‘kilisharkan.

... Bir o‘jar barg novdaga mahkam yopishib olibdi.

— Biz ona yerga singib, unga madad beramiz. Sharofatimiz bilan kelgusi yil yangi barglar ko‘kardi, sen yolg‘iz qolma, qor-bo‘ronlarda holing ne kechadi? — deyishibdi sheriklari. O‘jar barg o‘ylanib qolibdi. (*Latif Mahmudovdan*)

268- mashq. Maqollarni o‘qing, ma‘nosini tushuntiring. To‘g‘ri odam egri so‘zdan or qiladi.

Befoyda soʻzni koʻp aytma, foydali soʻzni koʻp eshitishdan qaytma.

Chin soʻzni yolgʻonga chulgʻama, chin ayta oladigan tilni yolgʻonga bulgʻama. (*Navoiy*)

Koʻchiring. Sifatlarning otga bogʻlanishini chizmada ifodalang.

Namuna: toʻgʻri odam.

269- mashq. Matnni oʻqing. Sifatlarni topib, oʻzi bogʻlangan soʻz bilan koʻchiring. Sifat qaysi turkumdagi soʻzga bogʻlangan? U gapda qanday vazifa bajargan?

ZUHRA BILAN TURNA

Zuhra quruq butalar orasida uzun boʻyli Turnani koʻrib qoldi. Qush sargʻish-koʻkish koʻzlari bilan Zuhraga xavotirlanib boqardi. Juda chiroyli qush ekan, deb oʻyladi Zuhra turnaga tikilib.

Zuhra shu kuni tush koʻrdi. Tushida oʻsha kulrang patli Turna bilan uchrashdi.

U Turnaga savollar berdi:

— Turnajon, arqondek tizilib uchishni qayerdan oʻrgangansizlar?

— Arqondek tizilib, tartib-intizom bilan uchishni ota-onalarimizdan oʻrganganmiz, — dedi Turna. (*Oqiljon Husanov*)

Siz ham turnalarning parvozini kuzatganmisiz? Hikoyadan qanday xulosaga keldingiz?

270- mashq. Matnni oʻqing va sifatlarni oʻzi bogʻlangan soʻz bilan koʻchiring.

Azamatning dadasi tuvakda gul olib keldi. U juda xursand boʻldi. Yashil bargli, qizgʻish, tikansiz

gulning atrofidan ketgisi kelmay qoldi. Qarasa, gulning kichkina tugmachasi ham bor ekan. Azamat uni uzib olmoqchi bo'ldi-yu, lekin yuragi dov bermadi. Yomon bolalargina shunday qilishadi. Azamat esa yaxshi bola. (*Zamira Ibrohimova*)

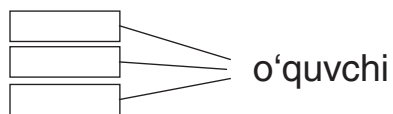
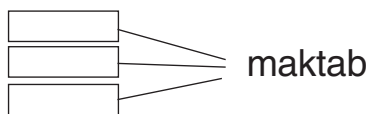

So'roqlar yordamida sifatlarni aniqlab, gapdagi vazifasini belgilang.

271- mashq. O'qing. Birikmalardan qatnashtirib, gaplar tuzing. Tuzgan gaplaringizdan matn hosil bo'lsin. Matnga sarlavha qo'yib yozing.

Ayyor tulki, katta tulki, oppoq qor, qalin qor, chiroyli archa, ko'm-ko'k archa, musaffo osmon, sovuq havo.

272- mashq. Berilgan otlarga mos sifatlar topib, birikmalar tuzing va yozing.

Sifatlar qaysi turkumdagi so'zga bog'lanib keladi?

273- mashq. Berilgan sifat va otlardan foydalanib, birikmalar tuzing.

buyuk, ulug', katta, yirik;

olim, yozuvchi, bino, inson, davlat;

chiroyli, go'zal, barno, suluv, dilbar;

qiz, bola, yigit, kelinchak, shahar, diyor.

Sifatlarning yozilishini yodingizda tuting.

Ma'nodosh sifatlarning har biri bitta ot bilan bog'lana oladimi? Fikringizni asoslab bering.

274- mashq. Berilgan sifatlarga mos gul nomlarini topib, birikmalar tuzing.

Qizil, sariq, qora, pushti, oq, ko'k.

Birikmalar ishtirokida to'rtta gap yozing.

275- mashq. O'qing. Ajratib ko'rsatilgan sifatlarning ma'nodoshlarini topib, namunadagidek yozing.

Namuna: *ko'rkam, chiroyli, ...*

Ko'rkam, sezgir, katta, chaqqon, chiroyli, epchil, ziyrak, ulkan, shod, jasur, xursand, qahramon.

Berilgan sifatlardan qatnashtirib, gaplar tuzing.

276- mashq. Birikmalardagi sifatlarning ma'nosini taq-qoslang.

Qalin kitob — qalin o'rtoq, chiroyli gul — chiroyli nutq; og'ir tosh — og'ir bola, yaqin yo'l — yaqin dugona; o'tkir pichoq — o'tkir til, shirin tarvuz — shirin uyqu.

Ko'chiring. O'z ma'nosida qo'llangan sifatlarning ta-giga chizing. Ko'chma ma'noda qo'llangan sifatlardan qatnashtirib, ikkita gap tuzing.

Sifatlar qanday ma'nolarda qo'llanadi?

277- mashq. O'qing. Sifatlarning ma'nosiga e'tibor bering.

Shirin bola, achchiq gap, qalin do'st.

Birikmalardagi sifatlarni o'z ma'nosida qo'llab, gap tuzib yozing.

278- mashq. *Qattiq, yumshoq, iliq, qalin, yengil* sifatlarini o'z va ko'chma ma'noda qo'llab, gap tuzib yozing.

SIFATLARNING MA'NO TURLARI

279- mashq. Rasmdagi mevalarning rangini, shaklini, hidini, mazasini ayting va nomi bilan yozing.

Sifatlarning tagiga chizing.

Sifatlar narsa va shaxslarning qanday belgilarini bildiradi?

Sifatlar shaxs va narsalarning rangini, mazasini, shaklini, hajmini va xil-xususiyatini bildiradi.

280- mashq. Sifatlarning ma'no turlariga misol topib, qatorlarni davom ettiring.

Rang-tus: *moshrang, ...*

Maza-ta'm: *nordon, ...*

Shakl: *qiyshiq, ...*

Hajm: *baland, ...*

Xil-xususiyat: *muloyim, ...*

281- mashq. Sifatlarni ma'nosiga ko'ra guruhlang.

Keng, taxir, oppoq, kichkina, bepoyon, egri,

cheksiz, qiyshiq, botir, tor, shirin, jasur, dumaloq, yam-yashil, saxiy, sho‘x, aqli, qip-qizil, achchiq, yapaloq.

Rang-tus bildiruvchi sifatlar	Maza-ta‘m bildiruvchi sifatlar	Hajm bildiruvchi sifatlar	Shakl bildiruvchi sifatlar	Xil-xususiyat bildiruvchi sifatlar

Ma‘nodosh va qarama-qarshi ma‘noli sifatlarni ayting. Sifatlarning yozilishini yodingizda tuting.

282- mashq. Berilgan otlarga mos rang bildiruvchi sifatlar topib, birikmalar tuzing va yozing.

_____ qalampir, _____ piyoz, _____ kartoshka, _____ pomidor, _____ karam, _____ lavlagi, _____ turp, _____ rediska, _____ kashnich, _____ bug‘doy.

283- mashq. Berilgan otlarga mos maza-ta‘m bildiruvchi sifatlar topib, birikmalar tuzing va yozing.

_____ olma, _____ behi, _____ anor, _____ sarimsoq, _____ olcha, _____ gilos, _____ dovuchcha, _____ limon, _____ malina.

Qarama-qarshi ma‘noli sifatlarni ayting. Sifatlarning yozilishini yodingizda tuting.

284- mashq. Ertakni o‘qing. Ertak mazmuniga mos savollar tuzing va javobini yozing.

ASALNING YARATILISHI

Ari avval duch kelgan narsalarni tamaddi qilar ekan. Shirin, bemaza, achchiq, chuchuk narsalarni

yeyish uni bora-bora noziklashtiribdi. So'ng u o'ziga ma'qul taomni topmoqchi bo'libdi. Kecha-yu kunduz tinmay mehnat qilibdi. Nihoyat xushta'm taom tayyor bo'libdi.

Ari chidam bilan mehnat qilib, shifobaxsh va lazmatli taom — asalni yaratibdi. („O'zbek xalq ertaklari“dan)

Maza-ta'm bildirgan sifatlarni o'zi bog'langan so'z bilan ko'chiring. Sifatlarning yozilishini yodingizda tuting. Qaysi sifatlarning imlosida xatoga yo'l qo'yishingiz mumkin?

285- mashq. Topishmoqni o'qing, javobini toping. Husnixat bilan ko'chiring. Sifatlarni topib, maza-ta'm bildirgan so'zlarning tagiga chizing.

Mayda, yoqutday qizil,
Shirin, nordon, xilma-xil,
Qalin, taxir po'sti bor,
Hamma yerda do'sti bor. (*G'afur G'ulom*)

Sifatlar nimaning belgisini bildiriyapti?

286- mashq. Topishmoqni o'qing, javobini toping. Shakl bildirgan sifatlarni aniqlang.

1. Dum-dum dumaloq,
Yum-yum yumaloq.
Ichi to'la havo-yey!
Tepsam, otar shataloq.
2. Yo'li bor to'ppa-to'g'ri,
Yurib-yurib o'taman.
Men unga o'ng va chapdan
Ko'chat ekib ketaman. (*Habib Rahmat*)

287- mashq. O‘qing. Sifatlarning ma’no turini aniqlang. Hajm bildirgan sifatlarni qatnashtirib, 2 ta gap yozing.

Baland, nordon, yassi, ozoda, tor, achchiq, sapsariq, past, uzun, qisqa.

288- mashq. Matnni o‘qing. So‘roqlar yordamida sifatlarni topib, ularni o‘zi bog‘langan so‘z bilan ko‘chiring. Shakl bildirgan sifatlarning tagiga chizing.

Tusi va ta‘mi turlicha bo‘lgan, qattiq po‘choq bilan qoplangan mevalar yong‘oq deb ataladi.

Ko‘pchilik oddiy yong‘oqni xush ko‘rib iste‘mol qiladi. Uning burushiq mag‘zi silliq po‘choq bilan qoplangan.

Qadim zamonlarda Sharq hukmdorlari yong‘oqni u o‘smaydigan yurtlarning podsholariga qimmatbaho sovg‘a sifatida yuborishgan. („*Gulxan*“dan)

Burushiq, qimmatbaho sifatlarning yozilishini yodingizda tuting.

289- mashq. Matnni o‘qing. So‘roqlar yordamida sifatlarni aniqlab, o‘zi bog‘langan ot bilan birga ko‘chiring.

Bir kuni chittakka baxt kulib boqdi.

Qishning o‘rtalarida chittak chumchuqning bo‘sh inini topib oldi. Inga yumshoq momiq to‘shalgan edi. U uchirma bo‘lgandan beri birinchi marta iliq va bexavotir joyda uxladi. Erta tongda chumchuqlarning shodon ovozi chittakni uyg‘otib yubordi. („*G‘uncha*“dan)

Sifatlarning gapdagi vazifasini tegishlicha belgilang.

290- mashq. O‘qing. Avval shaxslarning xususiyatini, keyin narsalarning xususiyatini bildirgan sifatlarni aniqlab, o‘zi bog‘langan so‘z bilan birga ko‘chiring.

TEMUR BOBOM

Temur bobom —
Buyuk bobom,
Ellar aro
Suyuk bobom.
Dono, a‘lo,
Oqil bobom,
Adolatli,
Odil bobom.

(Mamajon Xoliqov)

JAYRONLAR

O‘rmonda ochko‘z bo‘ri
Ko‘rindi-yu nogahon,
Shu ondayoq ekranda
Bo‘lib ketdi to‘polon.
Yuvosh jonivorlarni u
Quva ketdi tish g‘ajib.
Eh, ishqilib jayronlar
Qutulgan bo‘lsin qochib.

(Ollobergan Po‘lat)

Ikkala bo‘g‘inida ham **u** unlisi yoziladigan sifatlarni ayting. *Oqil* va *dono*; *adolat* va *odil* sifatlarning ma‘nosini tushuntiring.

Xususiyat bildirgan sifatlar nimalarning belgisini bildiradi?

291- mashq. O‘qing. Matni qismlarga bo‘ling. Sifatlarni topib, o‘zi bog‘langan so‘z bilan birga ko‘chiring. Xususiyat bildirgan sifatlarning tagiga chizing.

Bir kishi ombor atrofida yotgan chigitlarni sigiriga beribdi. Ular ichidan bitta chigit qochib omborga boribdi. Inoq chigitlar orasiga kirib, uyquga ketibdi. Chigitlar bahorgacha uxlabdilar. Bahorda mehnatkash dehqonlar chigitlarni yuvintirib, cho‘miltirib dalaga ekibdilar. Hademay shoshqaloq chigitlar ko‘m-ko‘k g‘o‘zalarga aylanishibdi. Ular oppoq paxta bo‘lib ochilishibdi.

Oxurdan qochgan chigit paxtalar orasida yotgan mitti chigitlarga nasihat qilibdi:

— Chigitlar, bir-biringizdan aslo ajralmanglar. Ajralganni sigir yeydi. (*Aziz Abdurazzoqdan*)

292- mashq. 4- sinf „O‘qish kitobi“dagi Oybekning „Alisherning yoshligi“ asarini o‘qing. Alisherga va kiyikka xos bo‘lgan xususiyat bildirgan sifatlarni ko‘chiring.

293- mashq. Matnni o‘qing. Rassom shu matn mazmuniga mos rasm chizishda qaysi so‘zlarga alohida e‘tibor bergan bo‘lardi?

Mashina to‘xtashi bilan Vohidni yalangoyoq, yalangbosh bolalar qurshab oldilar.

Vohidni ota-bobolaridan qolgan keksa tutning tagida onasi qarshi oldi. Onasi — Rizvon xola ko‘kimtir, guldor ko‘ylak kiygan. Boshiga oppoq ro‘mol o‘ragan, oyog‘iga chiroyli amirkon kavush kiygan edi. Chetroqda ayvonning ustuniga suyanib singlisi turardi. U ilgari sho‘x, quvnoq, erka Zarifa emas. Oppoq, yumaloq yuzi uyatdan qizarib turgan chiroyli qiz edi. (*Odil Yoqubov*)

So‘roqlar yordamida sifatlarni aniqlang. Ma‘no turini ayting. Ularni o‘zi bog‘langan so‘z bilan birga ko‘chiring va gapdagi vazifasini belgilang.

294- mashq. Uy hayvonlari va yovvoyi hayvonlardan bittadan tanlab, ularga xos belgilarni bildirgan sifatlarni to‘plang va birikma tarzida yozing.

Qora, ola, yuvosh, beozor, muloyim, sezgir, mug‘ambir, semiz, ozg‘in, mo‘ylovdor, chaqqon, sho‘x.

295- mashq. Xudoyberdi To‘xtaboyevning „Xatosini tushungan bola“ hikoyasidagi Qosimjonga xos xususiyatlarni bildiruvchi sifatlarni topib yozing. Qosimjonning qaysi xususiyatlari sizga yoqmaydi? Sinfingizda Qosimjonga o‘xshash o‘quvchilar bormi? Sinfingizdagi birorta do‘stingizning xususiyatlarini yorituvchi hikoya yozing. Sifatlarning tagiga to‘lqinli chiziq chizing.

SIFAT YASOVCHI QO‘SHIMCHALAR

296- mashq. Bir xil asosli so‘zlarni o‘qing. So‘roqlar yordamida so‘zlarning qaysi turkumga oidligini aniqlang.

Meva, mevali, mevazor, mevasiz; ish, ishchi, ishli, beish, ishsiz, ishchan, ishla; hosil, hosildor, hosilsiz, serhosil, hosilli.

Har bir so‘zdan nechtadan so‘z hosil bo‘lyapti?

Sifat turkumiga doir so‘zlarni ko‘chirib, tarkibiy qismlarini belgilang. Qo‘shimchani turini ayting.

Namuna: *mevali*, ...

ser-, be-, -siz, -li, -chan, -dor, -q — sifat yasovchi qo‘shimchalardir.

297- mashq. So‘zlarni o‘qing. Ularga ma‘nodosh so‘zlar tanlab yozing.

Ishchan, hosildor, odobsiz, sersuv.

Sifatlarning tarkibiy qismlarini belgilang. Ularning qaysi qismi bir xil? Ular qaysi so‘z turkumiga kiradi? So‘z ma‘nolarini qaysi qism o‘zgartiryapti?

Tanlash uchun so‘zlar: *serhosil, suvli, beodob, harakatchan.*

Sifat turkumidagi soʻzlar qanday koʻpayib boradi?

298- mashq. Berilgan sifatlarga qarama-qarshi maʼnoli sifatlar topib, juftlab yozing.

Gulli — _____, odobli — _____, unumli — _____, suvli — _____, ishli — _____.

Sifatlarni tarkibiy qismlarga ajrating. Qoʻshimchalar qanday vazifa bajaryapti? Sifat yasovchi qoʻshimchalarni tegishlicha belgilang.

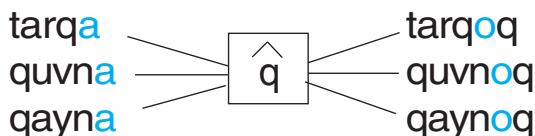
299- mashq. Soʻzlarni oʻqing, ularning qaysi turkumga oidligini soʻroqlar yordamida aniqlang.

Koʻylak, hosil, aql, talab, rasm.

Berilgan soʻzlarga sifat yasovchi qoʻshimchalardan qoʻshib, yangi soʻzlar hosil qiling va yozing.

300- mashq. Soʻzlar tarkibidagi oʻzgarishlarni bilib oling. Koʻchiring. Sifatlarning asos va qoʻshimchalarini belgilang.

301- mashq. Chiziqlar oʻrniga berilgan soʻzlardan mosini qoʻyib, sheʼrni koʻchiring.

_____ archa ostida
 _____ yilni qutlaymiz.
 Zoʻr, zabardast qoʻliga
 Guldastalar tutamiz.

Mana, _____ qoʻshiq
 Qanotlandi dillardan,
 _____ ohanglar
 Uchdi oltin qillardan.

(Zafar Diyor)

Qoʻyish uchun soʻzlar: *yangi, jonli, yashil, hayajonli.*

Sifat yasovchi qoʻshimchalarni belgilang.

302- mashq. Berilgan chizmadan foydalanib, sifatlar hosil qiling va yozing.

So'z asosiga sifat yasovchi qo'shimchalar qanday qo'shilar ekan?

303- mashq. *Porla, chanqa* fe'llariga **-q** sifat yasovchi qo'shimcha qo'shib, sifatlar yasang. So'zlarda qanday tovush o'zgarishlari bo'ldi? Nima uchun?

304- mashq. O'qing. Sifatlarni toping. Avval yasovchi qo'shimchali sifatlarni, so'ng yasovchi qo'shimchasiz sifatlarni ko'chiring.

TURG'UN BOBOM

Keng, bepoyon vodiylarni
Ko'rkam yoz bezar.
Tun qo'ynida Turg'un bobom
Dalani kezar.

O'zi juda ishga chaqqon,
Taniqli suvchi.
Uni sevar har dehqon,
Har bir o'quvchi. (*J. Rahim*)

305- mashq. Juftlab berilgan birikmalarni o'qing. Ma'nosidagi farqni ayting.

Katta bola — kap-katta bola.
Yashil qir — yam-yashil qir.

Oq ko'ylak — oppoq ko'ylak.
Tiniq suv — tip-tiniq suv.
Qizil mato — qip-qizil mato.
Pushti gul — och pushti gul.

Belgini kuchaytirib va ozaytirib ko'rsatadigan sifatlar qanday yoziladi?

Sifatlar quyidagicha yoziladi:

- chiziqcha bilan yoziladi: *to'ppa-to'g'ri, kap-katta;*
- qo'shib yoziladi: *oppoq;*
- ajratib yoziladi: *och pushti.*

306- mashq. Topishmoqlarni o'qing, javobini toping. Sifatlarni aniqlab, yozilishiga diqqat qiling.

1. Dum-dumaloq jajji oy,
Chaqib yesang, g'ij-g'ij moy.
2. Yashil gumbaz ichida
Qip-qizil xona.
Bir xil libos, teng bo'yli
Ming bir dugona.

Topishmoqlarni ko'chiring.
Sifatlarning tagiga chizing.

307- mashq. She'ni ifodali o'qing.

Ona-Vatanimizga
Tip-tiniq osmon kerak.
Biz yashagan zamonga
Pokiza bog'bon kerak.

(*Qambar Ota*)

Dum-dumaloq chigitcha
O'xshar jimit koptokka.
Balki tug'ma qarindosh
Ona-yer-u oftobga.

(*Quadrat Hikmat*)

Ko'chiring.

Sifatlarni aniqlab, ularning qaysi so'zga bog'langanini chizmada tasvirlang.

Namuna: *tip-tiniq osmon.*

Sifatlarning yozilishini tushuntiring.

Jimit, pokiza so'zlariga ma'nodosh sifat toping.

308- mashq. Berilgan sifatlarni o'qing. Yozilishini kuzating.

Qop-qora, bus-butun, bo'm-bo'sh, ko'm-ko'k, tip-tiniq, oppoq, top-toza, tim qora, to'q qizil, eng kuchli.

Sifatlarga mos otlar tanlab, birikma tuzib yozing. Sifatlarning yozilishini yodingizda tuting.

309- mashq. O'qing. Matnga reja tuzing. Reja asosida matn mazmunini qayta hikoya qiling. Hikoyangizda sifatlardan foydalaning.

BIR TUP QAYRAG'OCH

Qishlog'imizdagi anhor bo'yida juda katta qayrag'och bor. Uning qalin barglari yerga oftob tushirmaydi. Qayrag'ochdagi qushlarning yoqimli ovozi sira tinmaydi.

Qishloqning bir tomoni — poyonsiz qir. U yerda bug'doylarning bo'liq boshhoqlari to'lqinlanib turadi.

G'allakorlar issiq kunlari shu qayrag'och tagida hordiq chiqarishadi. Bu qayrag'ochni qishlog'imizning keksa otaxoni Norbobo o'tqazgan ekan. Hamma Norboboning nomini hurmat bilan tilga oladi. (*Malik Murodov*)

310- mashq. Matni o‘qing. Savollar yordamida sifatlarni topib, o‘zi bog‘langan so‘z bilan ko‘chiring.

Qoratosh ko‘m-ko‘k bargli o‘rik yonida yotardi. Uning ma‘yus ko‘zlari yig‘layotganga o‘xshardi. Qoratosh yonidan yaralangan edi. Juda baquvvat va chiroyli oyoqlari ancha ingichka tortib qolgan edi.

Qip-qizil lolaqizg‘aldoqlar ochilib tugagan kun eng yaqin do‘stimni yo‘qotdim. (*Aziz Abdurazzoqdan*)

Belgi ma‘noni kuchaytirib ifodalayotgan sifatlarni ayting. Sifatlarning yozilishini tushuntiring.

311- mashq. Maqollarni o‘qing. Sifatlarni topib, tahlil qiling.

1. Hunarli kishi xor bo‘lmas.
2. Halol mehnat — yaxshi odat.

Sifatni tahlil qilish tartibi: 1. So‘rog‘i, turkumi. 2. Ma‘no turi. 3. Asos va qo‘shimchasi. 4. Qaysi so‘zga bog‘langanligi. 5. Nima vositasida bog‘langanligi. 6. Gapdagi vazifasi.

Namuna: *baquvvat* — qanday?, sifat, *quvvat* — asos, **ba-** — sifat yasovchi qo‘shimcha, xusisiyat ma‘nosini bildiradi, ikkinchi darajali bo‘lak vazifasini bajargan.

312- mashq. 4- sinf „O‘qish kitobi“dagi Shukur Sa‘dullaning „Tinchlik qushi haqida men o‘qigan she‘r“ asarini ifodali o‘qing. She‘rdan sifatlarni aniqlab, birikma tarzida ko‘chiring. *Oq kaptar* nimaning ramzi ekanini ayting.

313-mashq. Rasmni kuzating. Rasm asosida insho yozing. Insho yozishda berilgan rejadan foydalaning.

Reja.

1. Qish faslida tabiatning ko'rinishi.
2. Bolalar tabiat quchog'ida.

Bilimingizni tekshiring!

- Sifatlar qanday ma'nolarni bildiradi?
- Sifat nimaning belgisini bildiradi?
- Sifat otga qanday bog'lanadi?
- Sifat gapda qanday bo'lak vazifasini bajaradi?
- *Yam-yashil, oppoq, kap-katta, tip-tiniq, to'q qizil* sifatlari qanday yoziladi?

SON — SO‘Z TURKUMI

314- mashq. Matnni o‘qing. So‘roqlar yordamida sonlarni toping.

HISOBCHI

6, 8 va 10 yosh atrofidagi 3 bolakay baliq oviga chiqishdi. Qarmoqni suvga tashlashdi... Chelakni suvdan 30 qadam nariga qo‘yishdi. Tutgan baliqlarini chelakka olib borib solishdi.

— Qancha baliq tutdik? — so‘radi katta bola.

— Menimcha, 50 ta baliq tutdik, — dedi o‘rtanchasi.

Kenja bolani baliqni sanab kelishga yuborishdi.

Kenjatoy bor-yo‘g‘i 20 gacha sanashni bilardi. (*Serik Boytuqayevdan*)

Sonlarni o‘zi bog‘langan ot bilan birga ko‘chiring. Raqamlarni harfiy ifodalar bilan yozing.

315- mashq. O‘qing. Sonlarni so‘roqlar yordamida aniqlang. Ularni o‘zi bog‘langan so‘z bilan birga ko‘chiring.

Italiyalik oshpazlar ulkan tort yaratishibdi. U dunyodagi eng katta tort sifatida „Ginnes rekordlari“ kitobiga kiritilgan. Tortning uzunligi 2 kilometr-u 396 metr. Uni tayyorlash uchun 500 kilogramm sariyog‘, 900 kilogramm shakar, 500 kilogramm olxo‘ri murabbosini, 14 000 ta tuxum ishlatilgan. Ulkan tortni tayyorlashda 200 kishi ter to‘kkan. (*„Gulxan“dan*)

Necha?, qancha?, nechanchi? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlar nimani bildiradi? Ular qaysi so'z turkumiga kiradi?

316- mashq. Chiziqchalar o'rniga sanalarni qo'yib, matnni qayta o'qing. Qaysi birida matn mazmuni to'liq ifodalangan?

___ - yil ___ - avgust — Mustaqillik e'lon qilingan kun.

___ - yil ___ - noyabrda Davlat bayrog'i haqidagi qonun tasdiqlandi.

___ - yil ___ - iyulda O'zbekiston Respublikasi Davlat gerbi haqidagi qonun tasdiqlandi.

___ - yil ___ - dekabrda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilindi.

___ - yil ___ - dekabrda O'zbekiston Respublikasi Davlat madhiyasi qabul qilindi.

Sanalarni qo'yib, matnni ko'chiring. Nechanchi? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlarning tagiga chizing.

317- mashq. 4- sinf „O'qish kitobi“dan sonlar qo'llangan ikkita gap yozing. Sonlarni tahlil qiling.

Sonni tahlil qilish tartibi: 1. So'rog'i, turkumi. 2. Ma'no turi. 3. Asos va qo'shimchasi. 4. Qaysi so'zga bog'langan. 5. Nima vositasida bog'langanligi. 6. Gapdagi vazifasi.

Namuna: *to'rtinchi* — nechanchi?, son, tartib son, *to'rt* — asos, **-inchi** — tartib sonning qo'shimchasi, *sinf* so'ziga (otga) ohang yordamida bog'langan, ikkinchi darajali bo'lak vazifasini bajargan.

318- mashq. O‘qing. Sonlarni o‘zi bog‘langan so‘z bilan ko‘chiring. Raqamlarni harfiy ifoda bilan yozing.

Qadimda yurtimizga yog‘iylar hujum qilib, bo‘yi arava g‘ildiragidan baland yigitlarni o‘ldirar ekanlar. Shunday kunlarning birida aravasozning oldiga bir kishi kelib:

— Usta, mening 11 ta bolam bor. Kichigim 14 yoshga to‘ldi. Xalqimizda bunday farzandlar son-sanoqsiz... Yov odamlarni arava g‘ildiragi bilan o‘lchaydi. Ruxsat bering, yurt aravalarining g‘ildiragini 2 hissa kattalashtiraylik.

Usta rozi bo‘libdi.

Yurtda omon qolgan o‘smirlar 2 — 3 yilda voyaga yetibdilar. Ular vatanni dushmandan ozod qilibdilar. (*Olloyor Begaliyevdan*)

yog‘iy — dushman

Sonlar gapda qaysi turkumdagi so‘zga bog‘lanadi?

Sonlar gapda qanday bo‘lak vazifasida keladi?

Ularning tagiga qanday chiziq chiziladi?

319- mashq. Matnni o‘qing. So‘roqlar yordamida sonlarni topib, o‘zi bog‘langan ot bilan birga ko‘chiring. Raqamlarni harfiy ifoda bilan yozing.

SHAXMAT TARIXIDAN

Shaxmat o‘yini bundan 1500 yil avval Hindistonda paydo bo‘lgan. Uni dastlab „Chaturanga“ deb atashgan. Bu o‘yinda 4 kishi ishtirok etgan

(„chatur“ — to‘rt degani). Keyinchalik o‘yinda 2 kishi qatnashadigan bo‘ldi. Nomi „Shatranj“ deb o‘zgartirildi („shatr“ — ikki degani). Shaxmat nomi esa Eronda vujudga kelgan.

1986-yilda shaxmat o‘yini bo‘yicha jahon birinchiligining 100 yilligi nishonlandi. („G‘uncha“dan)

Sonlarning gapdagi vazifasini belgilang.

320- mashq. Matnni o‘qing. Matndan nimalarni bilib oldingiz? So‘roqlar yordamida sonlarni toping.

Ilgari arablar va musulmon xalqlar hisob amallarini so‘zlar yordamida bajarar edilar.

Hindlar esa har bir sonni raqamlar bilan ifoda etardilar.

Hindlarda to‘qqizgacha sanoq tartibi bor edi.

...Mashhur olim al-Xorazmiy hind hisobiga yangilik kiritdi. U bir raqami yoniga bitta halqa qo‘ydi. Olim o‘n raqamini yaratdi. (*Mirkarim Osimdan*)

Sonlarni o‘zi bog‘langan so‘z bilan ko‘chiring. Sanoq bildirgan sonlarning tagiga chizing. Ularning yozilishini yodingizda tuting.

Sonlar yozuvda necha xil ifodalanadi?

Sonlar yozuvda uch xil ifodalanadi:

1. Harfiy ifoda bilan: *to‘rtinchi sinf, oltinchi uy.*
2. Arab raqami bilan: *2003-yil 1-sentabr.*
3. Rim raqami bilan: *IV sinf, XXI asr.*

321- mashq. Matnni o‘qing. Sonlar qanday raqamlar bilan ifodalangan?

Iroda To‘laganova 1982- yilning 7- yanvarida Toshkentda tug‘ilgan. Tennis bo‘yicha Butunjahon o‘smirlarining Bronza medali sovrindori bo‘lgan. Tennischilar musobaqasida 3 marta zafar qozondi. 2001- yilning 5- noyabrida jahon turnirida 20- o‘ringa ko‘tarilgan. Iroda „Shuhrat“ medali, „O‘zbekiston iftixori“, „O‘zbekiston Respublikasida xizmat ko‘rsatgan sportchi“ faxriy unvonlari bilan mukofotlangan. (*Asror Mo‘minov*)

Sonlar qatnashgan gaplarni ko‘chiring. Sonlarni harfiy ifodalar bilan yozib, tagiga chizing.

322- mashq. She’riy masalani o‘qing, yoddan yozing. Sonlarni harflar bilan ifodalang.

Bog‘da o‘sar 10 ta nok,   Ekdik 15 olxo‘ri,
5 ta olma, 5 ta tok.   Qancha bo‘ladi bari?
(„Gulxan“dan)

Hammasi nechta daraxt bo‘ladi? Sonlar qaysi so‘z turkumiga bog‘lanib kelgan va narsalarning nimasini bildiriyapti?

323- mashq. Maqollarni o‘qing, ma’nosini tushuntiring.

1. So‘zdan so‘zning farqi bor, 32 narxi bor.
2. 1 yil tut ekkan kishi 100 yil gavhar teradi.
3. Tovuq 7 xazinaning biri. 4. Yeridan ayrilgan 7 yil yig‘lar, elidan ayrilgan o‘lguncha yig‘lar.

Maqollarni ko‘chiring. Raqamlarni harfiy ifoda bilan yozing. Maqollarda sonning qaysi turi berilgan?

324- mashq. Rasm asosida o‘rtog‘ingiz bilan suhbatlashing. Nutqingizda mahsulotlarning narxi va miqdorini bildiruvchi so‘zlarni qo‘llang.

325- mashq. Topishmoqlarni o‘qing, javobini toping. Sonlarni o‘zi bog‘langan so‘z bilan birga ko‘chiring. Sonlar nimani bildiriyapti?

1. Yetmish otning kuchi bor,
Oyog‘ida tishi bor.
Charchash nima bilmaydi,
Dalada yumushi bor.
2. O‘n barmoqli uzun qo‘l,
Xashak to‘plar u nuqul.
3. Besh juft oshna
Ishga tashna.

326- mashq. Matni o‘qing.

Oilamizda bir qiz, to‘rt o‘g‘il edik. Men uchinchi o‘g‘il edim. Birinchi she‘rimni beshinchi sinfda o‘qiyotganimda yozganman. Birinchi hikoyam 1963-yil 17-aprel kuni „Toshkent haqiqati“ gazetasida bosilgan.

Har gal yangi kitobim chiqishi bilan birinchi

nusxasini onamga taqdim etardim. Unga „Birinci ustozim — Oyimga“ deb yozib berardim. (*Oʻtkir Hoshimovdan*)

Avval narsa va shaxslarning sanogʻini bildirgan sonlarni, keyin tartib bildirgan sonlarni oʻzi bogʻlangan soʻz bilan birga koʻchiring. Tartib sonlarning asos va qoʻshimchasini belgilang.

327- mashq. Oʻqing. Raqamlarni harfiy ifoda bilan yozib, matnni koʻchiring. Sonlarning tagiga chizing.

3 oy qish xalq tilida 90 deyiladi. Qish chillasi 40 kun davom etadi. Dekabrning 25- kundan boshlanib, 5-fevralda tamom boʻladi. Bu davr qishning eng sovuq kunlari boʻladi.

328- mashq. Matnni oʻqing. Chiziqchalar oʻrniga qancha?, nechta? va nechanchi? soʻroqlariga javob boʻlgan soʻzlarni qoʻyib koʻchiring.

Namuna: *15- maktab, ...*

Biz _____ sinfdan oʻqiyamiz. Sinfimiz keng va yorugʻ. Sinfimizda _____ parta, _____ stol va _____ stul bor. Sinfimizning burchagida _____ kitob javoni bor. Bu javonda kitob, daftar, ruchka va boshqa oʻquv qurollari saqlanadi. Har partada _____ bola oʻtiradi. Men oʻrtogʻim Habibulla bilan _____ partada oʻtiramiz. Biz sinfimizni doim ozoda tutamiz.

Habibulla soʻzi oʻrniga partadoshingizning nomini qoʻying. Tartib bildirgan sonlarni raqam bilan yozing. Raqamlardan soʻng chiziqcha qoʻyishni unutmang.

329- mashq. O‘qing. Sonlarni aniqlang.

Olimlarning ma’lumotiga ko‘ra, bir tup qora qayin bir soatda bir kilogramm yetti yuz gramm kislorod ishlab chiqarar ekan. Bu oltmish to‘rt kishining kislorodga bo‘lgan ehtiyojini qondiradi.

Sonlarni o‘zi bog‘langan ot bilan ko‘chiring.

Sonlar otga nima yordamida bog‘lanadi?

Sonlar otga ohang yordamida bog‘lanadi.

330- mashq. Rasmni kuzating. Rasm asosida o‘zingiz va oilangiz haqida ma’lumot yozing. Nutqingizda sonlardan foydalaning.

331- mashq. Matnni o‘qing. Tartib bildirgan sonlarni o‘zi bog‘langan ot bilan ko‘chiring. Tartib sonlarni raqam bilan ifodalang.

O‘n uchinchi sayyorada o‘tayotgan sud jaryonini butun galaktika xalqi tomosha qildi. Ayblanuvchi eng kichik sayyoralardan biri — Yer edi.

Ayblovchi — yettinchi sayyoraning bosh olimi fikrini lo‘nda qilib bayon etdi:

— Hammangizga ma'lumki, Yerga hayot o'n beshinchi „Ezgulik“ sayyorasidan yuborilgan. Lekin bu sayyorada ekologik tanglik vujudga keldi.

Bosh hakam o'z hukmini o'qib eshittirdi:

— **Yerliklarning o'zligiga qaytishi uchun yana o'n yil muhlat berildi.** (*Hamza Imonberdiyevdan*)

Sonlarning gapdagi vazifasini tegishlicha belgilang.
Ajratilgan gapning ma'nosini tushuntiring.

332- mashq. So'zlarni o'qing. Sanoq va tartib bildiradigan sonlar bilan qo'llab, birikmalar tuzing. Sonlarni raqamlar bilan yozing.

Uy, qavat, sahifa, maktab, asr, qism.

333- mashq. Matnni rollarga bo'lib o'qing. Gaplarning ohangidagi farqni izohlang.

— Uchinchi qorishmada sement kam bo'ldi. Yana biroz sement solinglar. Poydevor bo'sh bo'lmasin, — dedi Choriyor aka.

— To'g'ri aytasiz. Qahhorga o'xshab poydevori bo'sh bo'lib qolmasin, — dedi akasi Jabbor.

— Qanaqa poydevor? — yig'lamsirab so'radi Qahhor.

— Birinchi sinfda yomon o'qigansan, demak, poydevoring bo'sh!

Qahhor xo'rligi kelgan ahvolda ikkita chelakni ko'tarib borar ekan, birinchi sinfda o'qigan paytlarini esladi. 4- sinfda yaxshi o'qishga ahd qildi. (*Oqiljon Husanov*)

Sonlarni o'zi bog'langan so'z bilan ko'chiring.

Poydevori bo'sh iborasi qanday ma'noda qo'llangan?

334- mashq. Topishmoqlarni o‘qing, javobini toping. Sonlarning turini ayting.

1. 40 o‘rtiqqa
1 ta uy,
1 qiyofa,
1 xil bo‘y.

Ketma-ket
Chiqishar,
Chars-churs
Olov yoqishar.

2. 1 otasi,
1 onasi,
Necha 100 000
Bolasi.

3. Supacha,
Supachada
5 bola.

Raqamlarni harflar bilan ifodalab, topishmoqlarni ko‘chiring. Sonlar otga qanday bog‘langan?

335- mashq. 4-sinf „O‘qish kitobi“dagi „Ilm afzal“ ertagidan sonlarni topib, o‘zi bog‘langan so‘zlar bilan ko‘chiring, ma‘no turini aniqlang. Tartib sonlar qaysi qo‘shimcha bilan hosil qilingan?

Bolalar, siz ertakdagi qaysi farzandning javobini ma‘qullaysiz?

8- MART — XOTIN-QIZLAR KUNI!

She‘rni ifodali o‘qing.

„Ona“ so‘zi jaranglar
Har yurakda, har tilda.
Ona mehri dunyoni
Saqlab turar bir xilda.

(D. Bahriddinova)

336- mashq. Raqamlarni o‘qing va harfiy ifodalar bilan yozing.

2, 4, 7, 8, 9, 20, 30, 40, 50, 60, 1000, 1 000 000.

Sonlarni otlar bilan qoʻllab, birikma tuzing va yozing. Sonning otga bogʻlanishini namunadagidek chizma yordamida koʻrsating.

Namuna: *ikki o'quvchi*

337- mashq. 4- sinf „Oʻqish kitobi“dan sonlar qatnashgan toʻrtta gap yozing.

Sonlarning gapdagi vazifasini va qaysi soʻzga bogʻlanganini namunadagidek koʻrsating.

Namuna: *to'rtta cho'ntak*

338- mashq. Matnni oʻqing. Matn nima uchun „Halollik“ deb nomlangan?

HALOLLIK

Qadim zamonda boy dehqon yerining bir chekasini sotibdi. Yerni sotib olgan dehqon onasi bilan 9 **jonni** boqar ekan. U yerni 2 **marta** haydabdi. 2- **marta** haydayotganda bir xumcha tilla topib olibdi. Tillani boy dehqonga olib boribdi.

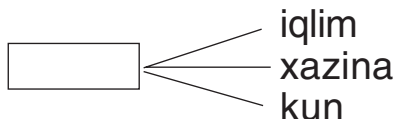
Boy dehqon 2- **dehqonga** shunday debdi:

— Yerni sizga sotganman. U yerdan nima chiqsa sizniki.

Ular uzoq tortishishibdi. Oxiri 2 **dehqon** tillalarni beva-bechoralarga boʻlib berishga qaror qilishibdi. („Oʻzbek xalq ertaklari“dan)

Sonlarni harfiy ifodalar bilan yozing. Ularni ajratilgan soʻzlar bilan koʻchirib, gapdagi vazifasini belgilang.

339- mashq. Katakchalar o‘rniga ertaklarda ko‘p qo‘llanadigan sonlarni topib, birikmalar tuzing va yozing.

340- mashq. 4- sinf „O‘qish kitobi“dagi To‘lqin Hayitning „Qodir boboning orzusi“ asaridan son ishtirok etgan gaplarni ko‘chiring. Gapdagi vazifasini belgilang.

Bilimingizni tekshiring!

- Sonlarni boshqa so‘z turkumlaridan qanday ajratasiz?
- Qaysi sonlarda bir xil undoshlar yonma-yon keladi?
- Sanoq bildirgan sonlar bilan tartib bildirgan sonlarning yozilishini tushuntiring.
- Sanoq bildiruvchi sonlar birdan ortiq so‘z bilan ifodalanganda qanday yoziladi?
- Nutqimizda sonning qanday ahamiyati bor?

KISHILIK OLMOSHLARI

341- mashq. Ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarga diqqat qiling. Ularga so‘roq bering. *U, ular* so‘zlari qaysi so‘zlarning o‘rnida qo‘llangan?

Qishki ta‘tilda **men**, Murod oromgohda bo‘ldik. **Biz** tabiat qo‘ynida maza qilib dam oldik.

— Ahmad, **sen** oromgohda qaysi to‘garakka qatnashding?

— Ahmad shaxmatni sevadi. **U** shaxmat to‘garagiga qatnashdi, — dedi Shuhrat.

Dilshod, Temur, Gulnoralar maktab oromgohida bo‘lishdi. **Ular** oromgohda sport musobaqasida ishtirok etdilar.

Siz qishki ta’tilda qayerlarda bo‘ldingiz? („Gul-xan“dan)

Men, sen, u, biz, siz, ular so‘zlari kimlarni ko‘rsatish uchun qo‘llanadi?

Men, sen, u, biz, siz, ular so‘zlari kishilik olmoshlaridir.

Kishilik olmoshlari kim?, kimlar? so‘roqlariga javob bo‘ladi.

342- mashq. O‘qing. Husnixat bilan ko‘chiring. Kishilik olmoshlarini topib, tagiga bir to‘g‘ri chiziq chizing.

1. Biz bugun bobomiz Alisher Navoiy nomisiz o‘zbek madaniyatini tasavvur qilolmaymiz. (*Erkin Vohidov*) 2. Siz o‘zbek tilining benihoya boy, go‘zal, nazokatli til ekanini bilishingiz kerak. (*Erkin Vohidov*) 3. Men hayotdan juda ko‘p narsalarni o‘rgandim. (*To‘lqin*)

Kishilik olmoshlarini otlardan qanday farqlaysiz?

Kishilik olmoshlari biror shaxsning nomi bo‘la oladimi? Otlar-chi?

343- mashq. She’rni o‘qing. Yoddan yozing.

1. Men to‘g‘riso‘z,	2. Siz mening quyoshim,
Sen to‘g‘riso‘z,	Mehribon onam.
Ichimizda	Siz bilan munavvar
Yo‘q egriso‘z.	Hovli-yu xonam.

Kishilik olmoshlarining tagiga to'g'ri chiziq chizing.
Munavvar so'ziga ma'nodosh so'zlar topib yozing.

344- mashq. Matnni ko'chiring. Kishilik olmoshlarini toping.

Qosim bobo to'p tepayotgan bolalardan birining non yeyayotganini ko'rdi. Uning oppoq o'siq qoshlari chimirildi. Bobo yerdagi ushoqlarni tera boshladi. Zokir uyalib ketdi:

— Meni kechiring, bobo. Siz egilmang, ushoqlarni o'zim teraman, — dedi u.

— Bo'tam, men egilganim yo'q, non ushoqlariga ta'zim qilyapman, — dedi bobo. (*To'lqin Rasulovdan*)

Kishilik olmoshlari qaysi otlar o'rnida qo'lingan?

Men, biz — I shaxs, **sen, siz** — II shaxs, **u, ular** — III shaxs olmoshlaridir.

345- mashq. O'qing. Kishilik olmoshlarini aniqlang. Ularni o'zi bog'langan fe'l bilan ko'chiring.

1. Men, eshikni och, echkijon,
 Keldim senga bo'lib mehmon. (*Shukur Sa'dulla*)

2. Ulg'ayarsan bir kun sen,
 Bo'lursan yetuk, bardam. (*G'afur G'ulom*)

3. Biz so'radik turnadan:
 — Qaysi o'lka soz ekan? (*Qudrat Hikmat*)

Qaysi kishilik olmoshlari she'rlarda ishtirok etmagan?
Yetuk so'zining ma'nosini tushuntiring.

Qaysi kishilik olmoshlari bitta kishini, qaysilari ko'p kishini bildiradi?

Men, sen, u olmoshlari bitta shaxsni, **biz, siz, ular** olmoshlari ko'p shaxsni bildiradi.

346- mashq. O'qing. So'roqlar yordamida kishilik olmoshlarini toping.

1. Agar sen osmonni quchmoqchi bo'lsang,
Men nega yelkamni tutib bermayin.
(G'afur G'ulom).

2. Elga baxt, tilga bol
Keltirdi istiqlol
Siz uchun — biz uchun. *(Po'lat Mo'min)*

3. Ulug'bek buyuk olim edi. U Ali Qushchidek ko'plab shogirdlarni yetishtirdi. Ular Ulug'bekning ishlarini davom ettirdilar.

347- mashq. Kishilik olmoshlarini qatnashtirib, „Tog'ga sayohat“ mavzusida hikoya yozing.

Men, biz kishilik olmoshlari qaysi shaxsni bildiradi?

Sen, siz kishilik olmoshlari qaysi shaxsni bildiradi?

U, ular kishilik olmoshlari-chi?

348- mashq. „Mening tengdoshlarim“ mavzusida hikoya tuzib yozing. Hikoyangizda kishilik olmoshlaridan foydalaning.

349- mashq. O'qing va ko'chiring. Kishilik olmoshlarini toping. Qanday ma'no bildirayotganini ayting.

DO'ST

Rustam menga do'st edi,
Har bir so'zi rost edi.
Orzumiz bir, bir tilak,
Ko'plar derdi egizak.
Bizlar shunday do'st edik,
Mayizni bo'lib yerdik.
Bo'lib qoldim men kasal,
Undan bo'lmadi xabar.
So'ng eshitsam Suyundan,
Bo'shamabdi o'yindan. *(Toshpo'lat Hamdamov)*

KISHILIK OLMOSHLARINING KELISHIK QO'SHIMCHALARI BILAN QO'LLANISHI

350- mashq. Kishilik olmoshlarini topib, ko'chiring. Ularning asos va qo'shimchalarini belgilang.

1. Umid ko'zin senga tikkan
Ona xalqing, ona-yurt.
Senda g'ayrat, senda sur'at,
Senda orzu, matonat. *(Shuhrat)*
2. Bahor va kuz chog'ida
Men ham ko'chat ekaman.
Meva pishgach, bog'imga
Sizni taklif etaman. *(Ilyos Muslim)*

Kishilik olmoshlari qaysi qo'shimchalar bilan qo'llanadi?

Kishilik olmoshlari kelishik qo'shimchalari bilan qo'llanadi.

351- mashq. O‘qing. Kishilik olmoshlarini o‘zi bog‘langan so‘z bilan birga ko‘chiring.

1. Men bo‘sh vaqtimda qayiqcha yasayman. Bolalar qayiqcha yasashni mendan o‘rganishdi.
2. Bizda kuch-g‘ayrat bor. Kuchni bilim olishga, hunar o‘rganishga sarflashimiz lozim.
3. Oyi, bo‘lsa nima yumush, menga ayting.
4. Sizni sog‘indim, mehribon akajonim.

Kishilik olmoshlarining qaysi kelishikda ekanini qavs ichida yozing.

352- mashq. O‘qing va ko‘chiring.

1. Agar do‘sting senga aybingni aytib, nasihat qilsa, sen undan minnatdor bo‘l.
2. Do‘stlarning soni bilan emas, ularning halolligi va sodiqligi bilan faxrlan.

2. Oq terakmi, ko‘k terak,
Bizdan sizga kim kerak?
— Bizga kerak maktabda
Eng a‘lochi Alisher. (*Qudrat Hikmat*)

Kishilik olmoshlarining qaysi kelishikda ekanini ayting.

353- mashq. Kishilik olmoshlarini o‘qing va kuzating.

men + ning → mening   sen + ning → sening

men + ni → meni   sen + ni → seni

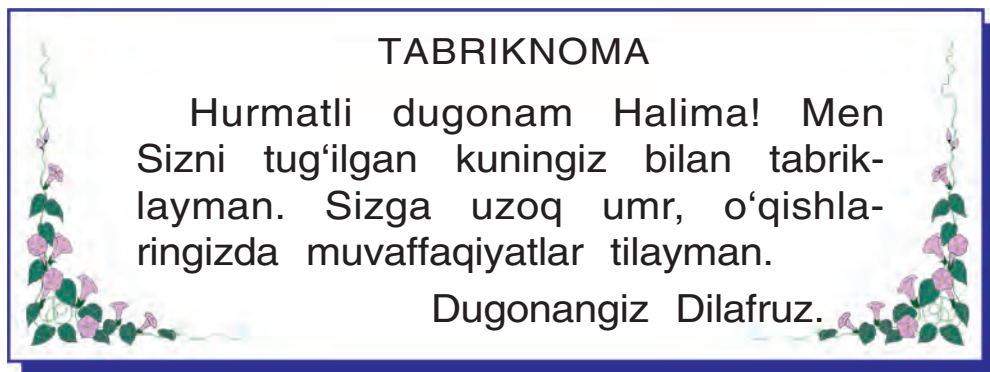
Ko‘chiring. Kishilik olmoshlarining asoslarini belgilang.

Men, sen olmoshlariga qaratqich va tushum kelishigi qo‘shimchasi qo‘shilganda asosda qanday tovush o‘zgarishi ro‘y berdi?

Men, sen olmoshlariga qaratqich va tushum kelishigi qo'shimchalari qo'shilganda **mening, meni, sening, seni** shaklida yoziladi.

354- mashq. Tabriknomani o'qing. Namuna asosida o'rtog'ingizga tabriknoma yozing.

Siz olmoshi nima uchun bosh harf bilan yozilgan? Kimlarga **sen**, kimlarga **siz** deb murojaat qilasiz? Misollar yozing.

355- mashq. So'roqlar yordamida kishilik olmoshlarini topib, qaysi kelishikda qo'llanganini ayting.

Bitta orzum bor mening,
Do'stlarim, sizga aytsam.
Istardimki, sehrli
Bo'lib qolsa xotiram.
Uyga kelsam, menga ish
Buyurmasa hech oyim.
Sher bilan ham olishsam,
Mendan qochsa zirillab. (*Olim Mahkamov*)

Siz nimalarni orzu qilasiz? Fikringizni 3–4 ta gap bilan ifodalab yozing.

356- mashq. Kishilik olmoshini o‘qing va kuzating.

u $\begin{cases} \text{-ga} \rightarrow \text{unga} \\ \text{-da} \rightarrow \text{unda} \\ \text{-dan} \rightarrow \text{undan} \end{cases}$

Ko‘chiring. O‘ng tomondagi kishilik olmoshlarining asosini belgilang.

U kishilik olmoshiga jo‘nalish, o‘rin-payt, chiqish kelishigi qo‘shimchalari qo‘shilganda qanday tovush o‘zgarishi bo‘ldi?

U olmoshiga jo‘nalish, o‘rin-payt va chiqish kelishiklari qo‘shimchasi qo‘shilganda **unga, unda, undan** shaklida yoziladi.

357- mashq. Kishilik olmoshlarini kelishiklar bilan qo‘llab yozing.

Namuna: b. k. *men*, ...

358- mashq. O‘qing. She‘rni husnixat bilan ko‘chiring. Yozganingizni tekshiring.

QALAM BILAN SUHBAT

— Qalam, jajji toychoq,
Qayga boshlayin seni?
— Daftar beti — oq maydon,
Unga yetakla meni.
— Sehrli bo‘lib qolsang
Sendan qilardim faxr.
— O‘zingning mo‘jizakor
Qo‘llaring bor-ku axir. (*To‘lqin Ilhomov*)

Kishilik olmoshlarini topib, asos va qo'shimchalarini belgilang. Uning qaysi kelishikda ekanini qavs ichida ko'rsating. Olmoshlarda qanday tovush o'zgarishlari bo'lganini ayting.

Qaysi so'zlarda xatoga yo'l qo'yishingiz mumkin? Shu so'zlarning tagiga chizing.

359- mashq. O'qing. Matnga sarlavha toping.

Keksa otalarimiz Fitrat bobomiz nomlarini tez-tez tilga olishadi. Ba'zan ular haqida so'zlab turib o'ylarga tolilshadi va yurak-yuraklaridan ularning hayotlari bevaqt so'nganiga achinib ketishadi. Bu inson O'zbekistonni mustaqil ko'rishni orzu qilgan edi. U yetisholmagan orzuga biz yetishdik.

Biz Vatanni sevishni Fitrat kabi bobolarimizdan o'rganaylik. („G'uncha“dan)

Ko'chiring. Oxirgi gapdagi kishilik olmoshining vazifasini belgilang.

Kishilik olmoshlari qanday gap bo'lagi vazifasida keladi?

360- mashq. O'qing. Kishilik olmoshlarini o'zi bog'langan so'z bilan ko'chiring. Ularning gapdagi vazifasini belgilang.

Mening aziz Vatanim tong kabi musaffodir. Tong mening yuragimda ajib hislar uyg'otadi.

Biz qudratli gul Vatanning baxtiyor farzandimiz.

Men ertaning ko'zgisida Vatanimni ko'raman.

(„G'uncha“dan)

Qaysi kishilik olmoshlarida tovush o'zgarishi yuz bergan? Ularning asos va qo'shimchalarini belgilang.

361- mashq. 4-sinf „O‘qish kitobi“dan kishilik olmoshlari qatnashgan gaplar topib yozing. Ularning gapdagi vazifasini belgilang.

362- mashq. Quyida berilgan xat namunasini o‘qing.

HURMATLI DO‘STIM KOMIL!

Sen yozgan xatni oldim. Sog‘lig‘ing va o‘qishlaringning yaxshiligini bilib xursand bo‘ldim.

Men senga Navro‘z bayramini qanday o‘tkazganimiz haqida yozmoqchiman. Biz bayramni tabiat qo‘ynida nishonladik. Men bayramda bahor haqida she‘r aytdim. 3-sinf o‘quvchilari biz bilan gullar haqida aytishuv qildilar.

Qizlar tayyorlagan milliy taomlari bilan qatnashdilar. O‘g‘il bolalar varrak uchirish musobaqasini o‘tkazdilar.

Salom bilan Shuhrat.

Xat matnini qismlarga ajrating. Har bir qismda nimalarga e‘tibor berilganiga diqqat qiling.

363- mashq. Chiziqchalar o‘rniga kishilik olmoshlarini qo‘yib, gaplarni o‘qing va yozing.

1. Yaxshilik tilayman odamga,
U _____ (I sh., birl., t. k.) tanitgan olamga.
Parvarish, xizmatin oqlay deb,
Imlayman huzurbaxsh soyamga.

(E. Majidov)

2. Ana shu qishloqda Shoir, Mohir va O‘roq ismli tengqur bolalar yashar ekanlar. _____ (III sh., ko‘p., b. k.) faqat tengqurgina emas, oralaridan qil

ham o'tmaydigan qalin do'st ekanlar. (*Oqiljon Husanov*) 3. Beshta o'g'il-qizlarim bor. ____ (II sh. birl., b. k.) oltinchisi bo'lasan. (*Parda Tursun*)

364- mashq. Rasm asosida „Assalom, Navro‘z“ mavzusida insho yozing. Unda quyidagi so‘zlardan foydalaning: *an'ana, milliy libos, xalq sayli, sumalak.*

Navro‘z haqida bilgan she‘rlaringizni yod ayting.

365- mashq. O‘qing. Ajratib ko‘rsatilgan otlarning o‘rniga shu otlarni ko‘rsatadigan olmoshlarni qo‘yib ko‘chiring. Yana qanday olmoshlar borligini ayting.

1. — Rahimjon, otingiz judayam chiroyli ekan, — dedim men. **Rahimjon** yalt etib menga qaradi. **Rahimjonning** ko‘zlarida sevinch, g‘urur bor edi.
2. **Rahimjon** ikkimiz o‘zimizni oftobga solib yotdik. Men **Rahimjonga** tikilib yotardim. Rahimjonning oftobda kuygan, tog‘ shamoli yalagan badani qiz-

g'ish cho'yanga o'xshardi, hozir unga juda-juda havasim keldi. (*Yo'ldosh Shamsharovdan*)

Otingiz so'ziga ma'nodosh so'z toping.

Matnda qaysi so'z ko'chma ma'noda qo'llangan?

366- mashq. Matnni o'qing. Undagi ot, sifat, son va olmoshlarni aniqlang. Ularni alohida guruhlab yozing.

Yunus Rajabiy kuy va qo'shiqlari bilan xalqqa tanildi. Uning hayoti va ijodi O'zbekiston radiosi bilan bog'liq. Bastakor radioda maqomchilar ansamblini tuzgan. Yigirma yil davomida to'plagan asarlarini tartibga keltirib, ajoyib kitob qilgan.

Yunus Rajabiyning 5 jildli „O'zbek xalq musiqasi“, 6 jildli „Shashmaqom“ kitoblari xalqimizga o'lmas meros bo'lib qoldi.

367- mashq. 4- sinf „O'qish kitobi“dagi Hakim Nazirning „Shoira“ hikoyasidan ot, sifat, son, kishilik olmoshlari qatnashgan gaplar topib ko'chiring. So'zlarning ustiga turkumini yozing.

Bilimingizni tekshiring!

- Kishilik olmoshlarini ayting.
- Kishilik olmoshlari qanday qo'shimchalar bilan qo'llanadi?
- Kelishik qo'shimchalari bilan qo'llangan kishilik olmoshlarida bo'ladigan tovush o'zgarishlarini ayting.
- Kishilik olmoshlari gapda qaysi bo'lak vazifasida keladi?

FE'L — SO'Z TURKUMI

368- mashq. Matnni o'qing. Ajratilgan so'zlarga so'roq bering va ularni ko'chiring. Qavs ichida har birining so'rog'ini yozing.

Ota etik, ona etik va bola etik poygakda ahil **yashashardi.**

Bir kuni bola etik **yig'ladi:**

— Hamma yog'im **og'riyapti.** Beshafqat bola men bilan suv **kechdi.** Katta-kichik toshlarni **tepd.**

Ota etik bilan ona etik bola etikka **achinishdi.** O'yinqaroq bola bemor etikchani yana **qiynayverdi.** Qish kunlarining birida bola etikning jag'i **yirtildi.**

Yomon bolaning tuzalmasligini bilib, etiklar uy egalaridan **qochishdi...** (*Zulfiya Mo'minovan*)

Ertakni o'zingiz davom ettiring.

Nima qildi?, nima qilyapti?, nima qilmoqchi? so'roqlariga javob bo'lgan so'zlar nimani bildiradi? Ular qaysi so'z turkumiga kiradi?

369- mashq. Matnni o'qing. So'roqlar yordamida fe'llarni toping. Ular kimning harakatini bildirgan?

Kechqurun Mannon akamning oldiga bordim. Uyimizning buzilishini aytdim.

— Sen xafa bo'lma, hammamizning uyimiz buziladi. Bu yerga kattakon teatr quriladi, — dedi Mannon akam...

Uyimiz buzildi. Biz boshqa yoqqa, Mannon akam boshqa yoqqa ko'chib ketdi.

Bir kuni akam menga surati bor bir kitob berdi. Bir mahal menga tanish odamning suratini ko'rib qoldim.

Suratning tagiga teatrning bosh rejissori Mannon Uyg'urning nomi yozilgandi.

O'sha kuni men yo'qotgan odamimni topdim.
(Aziz Abdurazzoqdan)

Fe'llarni ko'chirib yozing.

Harakat bildirgan so'zlar gapda qanday bo'lak vazifasida keladi? Ularning tagiga qanday chiziq chiziladi?

370- mashq. She'rni ifodali o'qing.

O'YIN BO'LSA

O'yin bo'lsa, o'ynaymiz,
Bo'lmasa-chi, topamiz.
Topolmasak zir yelib,
To'rt tomonga chopamiz.

Yiqilamiz, turamiz —
Shu ham o'yin atalar.
Bizday necha yiqilib,
Katta bo'lgan otalar.

(Tolib Yo'ldosh)

Qaysi turkumdagi so'zlar ohangdosh bo'lib kelganligini aniqlab yozing.

371- mashq. O'qing. Matn mazmunini tushuntiring.

Uquv-idrok kishini pokizalaydi. Bilim yuksaltiradi. Inson boshqa mavjudotlardan o'z bilimi bilan farqlanadi. Dunyodagi turli-tuman hunarlar o'quv va bilimiga tayanadi...

Zakovat ont ichishib do'stlashgan kishilarga o'xshaydi. Bilim yaqin qarindoshlarga o'xshaydi, inson do'stlari, qarindoshlari davrasida o'zini kuchli sezadi. Bilimsizlar-chi? (Yusuf Xos Hojibdan)

So'roqlar yordamida fe'llarni aniqlab, uning gapdagi vazifasini ayting.

uquv-idrok — fahm, did
zakovat — o'tkir aql-idrok, zehn

372- mashq. She'rni ifodali o'qing va ko'chiring.

SINFXONA ILTIMOSI

Yorug' berar derazam,
Oynalari sinmasin.
Ozoda turay har dam,
Chang va to'zon inmasin.
O'z partangda o'tir jim,
Pichoq bilan o'ymagin.
Menda olasan ilm,
Buni yaxshi o'ylagin. *(Rustam Dolimov)*

Fe'llarning tagiga chizing. Harakatning bajarilmaganini bildiradigan qo'shimchanning tagiga to'lqinli chiziq chizing.

Ozoda, jim so'zlariga ma'nodosh so'zlar toping. Ularni she'rda almashtirib qo'llash mumkinmi?

inmasin — qo'nmasin, o'tirmasin

Fe'llarga qo'shiladigan **-ma** qo'shimchasi qaysi ma'nodagi harakatni bildiradi?

373- mashq. O'qing. Fe'llarni ko'chirib, tagiga chizing.

Xom suvni ichma,
Sog'liqdan kechma.
Yeb bo'lib ovqat,
Yugurma faqat. *(Po'lat Mo'min)*

Fe'llarning ustiga bo'lishli yoki bo'lishsizligini yozing.

FE'L ZAMONLARI

374- mashq. O'qing. Ko'chiring. So'roqlar yordamida fe'llarni toping.

1. Maktabimiz badiiy havaskorlari tuman ko'rigida birinchi o'rinni egalladi. 2. Dehqonlar ariqlarni tozalayaptilar. 3. Sayyora kelajakda shifokorlik kasbini egallamoqchi.

Fe'llardan anglashilgan harakatning bajarilish paytini aniqlang. *Vaqt* so'ziga ma'nodosh so'zlar toping.

Fe'lda uchta zamon bor: 1) o'tgan zamon; 2) hozirgi zamon; 3) kelasi zamon.

Fe'l zamonlari nutq so'zlab turgan vaqt (payt)ga nisbatan belgilanadi.

-di, -gan, -yap, -moqda, -moqchi — zamon bildiruvchi qo'shimchalardir.

375- mashq. O'qing. Fe'llarni aniqlab, zamoniga ko'ra guruhlab yozing.

Hovliga **chiqdik**. Yo'lakda bir chumchuq bolasi og'zini kappa-kappa **ochmoqda**. Bir oyog'i **singan**. Bahodir ikkimiz chumchuq bolasining singan oyog'iga qog'oz **o'radik** va ip bilan **bog'ladik**. Botinka qutichasiga solib, uy tokchasiga **qo'ydik**. Bahodir pashsha **tutib berdi**. Bahrom non uvog'i bilan **boqdi**. Qushcha uy ichida aylanib uchadigan bo'ldi. Ba'zan ona chumchuqning ovozini eshitib chirqillaydi. Uni onasi sog'inib **yig'layapti**, deb **uchirib yubordik**. (*Malik Murodovdan*)

Fe'l zamonlarini ifodalovchi qo'shimchalar tagiga to'lqinli chiziq chizing.

siniqmoq — so'lmoq, sarg'aymoq

376- mashq. *Ishla, o'qi, yoz* fe'llarini uch zamonda qo'llab, gaplar tuzing. Harakatning bajarilish paytini bildirgan qo'shimchani belgilang.

377- mashq. Matnni o'qing. Fe'llarni aniqlab, zamonini ayting.

Mirzo Ulug'bek 1394- yil 22- martda tug'ilgan. Otasi Shohrux Amir Temurning to'rtinchi o'g'li bo'lgan. Shohrux Samarqandda katta kutubxona tashkil etgan. Dunyoning turli burchaklaridan ko'p fanlarga oid kitoblar keltirgan. Yoshlarning ilm egalashlari uchun imkoniyat yaratgan. Ulug'bekning onasi Gavharshodbegim bilimdon ayol bo'lgan. Ulug'bekning ota-onasi farzandlarining ilm egallashiga alohida e'tibor berishgan. Ulug'bek 1424- yilda rasadxona qurdirgan va unda sayyoralar sirini o'rgangan. („*Gulxan*“dan)

Mirzo Ulug'bek haqida yana nimalarni bilasiz?

378- mashq. O'qing. Chiziqlar o'rniga berilgan fe'llardan mosini qo'yib yozing.

Mart oylarida ko'kda qora bulutlar _____ .
Yomg'ir _____ .

Bahor _____ . Quyosh iliq nurlarini _____ .

— Salom, Quyosh bobo! — dedi Qor va sevin-
ganidan _____ . Soylar uni bag'riga _____ . (*Rauf Tolib*)

Fe'llarning zamonini va gapdagi vazifasini ayting.

Qo'yish uchun fe'llar: *oldi, yog'a boshladi, quyulashdi, sochdi, erib ketdi, keldi.*

379- mashq. Ko'chiring. Fe'llarni topib, zamon qo'shimchasining tagiga to'liqlik chiziq chizing.

Lolalar kuldi,

Har yoq to'la gul,

Gullar ochildi.

Ochildi sumbul.

Zarrin quyoshdan

Qo'shiq boshladi

Nurlar sochildi.

Daraxtda bulbul.

(N. Xolmurodov)

zarrin — tovlanib turgan, yarqiroq

sumbul — gulning nomi

Kuldi fe'li qanday ma'noda qo'llangan?

380- mashq. „Mening Vatanim“ mavzusida hikoya tuzing va yozing. Fe'llarni topib, zamon qo'shimchalarini belgilang.

381- mashq. O'qing. Ajratilgan gaplarda shoir nima demoqchi?

Tug'ilganmiz quyosh bo'lib

Tong quchog'ida.

O'smoqdamiz quloch yoyib

Vatan bog'ida.

Yaxshilikka tug'ilganmiz,

Ardoqlar zamon.

Nur — ipakka yo'g'rilganmiz,

Tinch bo'lsin jahon.

Bu kelajak — keng jahon,

Qo'lingni ber, o'rtoqjon! *(Obid Rasul)*

Ko'chiring. Fe'llarni topib, zamon qo'shimchasini belgilang.

She'rdagi qaysi so'zlarni yozishda xato qilishingiz mumkin? Nima uchun?

O'tgan zamon fe'li

382- mashq. O'qing. Fe'llarni topib, asos va qo'shimchalarga ajrating. Fe'llardan anglashilgan harakat qachon bajarilgan?

Beysbol Amerikada juda taraqqiy etgan. U sportning bir turi. 1999-yili O'zbekistonda beysbol federatsiyasi tuzildi. O'zbekiston jahon va Osiyo federatsiyasiga a'zo bo'ldi. Beysbolchilarimiz 2001-yil xalqaro maydonga chiqishdi. Ular 2001-yil Indoneziyaning Jakarta shahrida o'tkazilgan beysbolchilar musobaqasida qatnashdilar.

Toshkent shahrining Rohat ko'li bo'yida beysbolchilar shaharchasi qurilgan. („*Gulxan*“dan)

Fe'llardagi **-di**, **-gan** qo'shimchalari qanday ma'noni bildiriyapti?

O'tgan zamon fe'li nutq so'zlanib turgan paytdan oldin bajarilgan (yoki bajarilmagan) harakatni bildiradi.

-di, **-gan** — o'tgan zamon qo'shimchalaridir.

383- mashq. Matni o'qing va ko'chiring. Fe'llarni aniqlab, qavs ichida zamonini ko'rsating.

Dilnozaning uyiga Sarvi xola chiqdi. Dilnoza Sarvi xolaga odob bilan salom berdi. U darrov ichkaridan ko'rpacha olib chiqdi.

Dilnoza tezda dasturxon yozdi. Noz-ne'matlarni

keltirdi. Sarvi xola ko'p o'tirmadi, lekin Dilnozani maqtadi. (*Nasiba Ziyovuddinovadan*)

Aytilishi bilan yozilishi mos kelmagan fe'lni ayting.

384- mashq. 4- sinf „O'qish kitobi“dan o'tgan zamon fe'llari qatnashgan to'rtta gap topib yozing.

385- mashq. O'qing. Ko'chiring. Fe'llarni topib, o'tgan zamon qo'shimchasini belgilang. Ularning aytilishi va yozilishini taqqoslang.

1. Maktab so'zi o'zbek tiliga arab tilidan kirib kelgan. 2. Bu nihollarni bobom bilan kech kuzda ekanmiz. (*Safar Barnoyev*) 3. Bobur „Boburnoma“ asarida O'shning binafshasi, lolalari, oqar suvlari, qizil toshlari haqida yozgan. (*Pirimqul Qodirov*)

Fe'l asoslarining qaysi tovush bilan tugaganiga diqqat qiling. Fe'llarga o'tgan zamon qo'shimchasi qaysi shaklda qo'shilgan?

386- mashq. O'qing. O'tgan zamon fe'llarini aniqlang. Ularning gapdagi vazifasini ayting.

RAHMDILNING DARAXTI

Rahmdil onasi bergan pulga etik va yegulik olish uchun bozorga bordi. U bozorda ochlikdan madori qurigan kampirni uchratdi. Rahmdil kampirga achindi va undan terak ko'chatlarini sotib oldi. Rahmdil ko'chatni tomorqaga o'tqazdi, tagiga suv quydi. U tongda hovliga chiqdi.

Teraklarni ko‘rib, hayratdan turgan joyida qotib qoldi... (*Olloyor Begaliyevdan*)

Rasm asosida ertakni davom ettiring.

O‘tgan zamon qo‘shimchasi **k** tovushi bilan tugagan fe‘llarga **-kan**; **q** tovushi bilan tugagan fe‘llarga **-qan**; boshqa fe‘llarga **-gan** shaklida qo‘shiladi.

387- mashq. O‘qing va ko‘chiring. So‘roqlar yordamida fe‘llarni toping.

Yurtimizda yog‘och o‘ymakorligi san‘ati qadimdan rivojlangan. Xiva shahri o‘zining yog‘och o‘ymakorligi bilan butun dunyoga tanilgan.

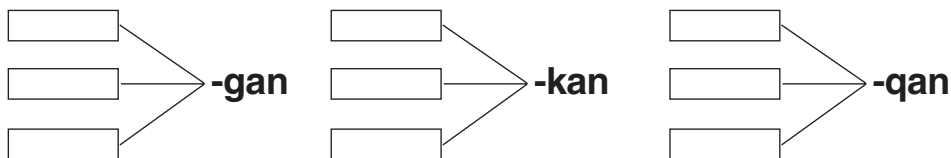
1937-yil xivalik ustalar ishlagan naqshinkor ustun Parijda oltin medal bilan taqdirlangan.

Xivalik ustalar Alisher Navoiy teatrini bezashda ham qatnashganlar. („*Gulxan*“dan)

O‘tgan zamon qo‘shimchasining tagiga to‘lqinli chiziq chizing. Ularning aytilishi va yozilishini qiyoslang.

388- mashq. Berilgan qo‘shimchalar bilan o‘tgan zamon fe‘llarini hosil qiling va yozing.

Yozgan fe‘llaringizning aytilishi va yozilishini izohlang.

389- mashq. Nuqtalar o‘rniga qavs ichida berilgan qo‘shimchalardan mosini qo‘yib o‘qing. Shu fe‘llarni ko‘chirib,

aytilishi va yozilishini tushuntiring. O'tgan zamon qo'shimchalarining tagiga chizing.

Suvi qurigan ariqlarning bo'yiga 22-maktab o'quvchilari 200 tacha chinor ekib ketish.. (-di, -ti). Chinorlar ham gaplashar ekan:

— Hammalaring eson-omon joylashib oldilaringmi? — dedi novcha nihol.

— Bolalar ekishayotganda mening bitta shoximni sindirib qo'yish.. (-ti, -di), — deb zorlan.. (-di, -ti) singan niholcha.

Ertasiga quyosh nurini soch.. (-di, -ti).

Bir necha kundan so'ng niholchalar:

— Suv! Suv! Suv! — deb baqirish.. (-di, -ti).

Ularning ovozini hech kim eshitmadi. Nihollar tik turganicha qotib qoldilar. (*Xudoyberdi To'xtaboyevdan*)

Maktab o'quvchilarining qilgan ishlariga o'z munosabatingizni bildiring.

390- mashq. O'qing va ko'chiring.

Bahor keldi. Giloslar **g'arq** pishdi. Ali gilos daraxtiga chiqdi. Shox uchlaridagi giloslar unga kattaroq, shirinroq tuyuldi.

Ali sekin-sekin daraxtning uchiga chiqdi. **Daraxtning** shoxi **qarsillab** sindi. Ali yerga yiqilib tushdi. (*„Gulxan“dan*)

O'tgan zamon fe'llarini aniqlab, zamon qo'shimchasining tagiga chizing.

Ajratilgan so'zlarni yozishda qanday xatoga yo'l qo'yishingiz mumkin?

Hozirgi zamon fe'li

391- mashq. O'qing. Fe'llarni toping. Qaysi gaplardagi harakat siz so'zlab turgan vaqtda bajarilyapti?

Derazamning oldida bir tup o'rik o'sgan. U erta bahorda oppoq bo'lib gullaydi. Shu o'rik gullaganda jonimni hovuchlab turaman.

Mana, qor aralash yomg'ir yog'yapti. O'rik bechora oppoq, nozik gullarini qayoqqa yashirishni bilmayapti. Buni ko'rib mening yuragim ezilmoqda...
(Muxtor Xudoyqulovdan)

Hozirgi zamon fe'li nutq so'zlab turgan paytda bajarilayotgan (yoki bajarilmayotgan) harakatni bildiradi.

-yap, -moqda hozirgi zamon qo'shimchalaridir.

392- mashq. O'qing. Fe'llarni topib, zamonini ayting.

Ikki daryo — **Sirdaryo** va **Amudaryo** oralig'idagi o'lka insonlarning yashashi uchun qulay makon bo'lgan.

Amudaryo qirg'oqlarida katta-kichik qo'rg'onlarning qoldiqlari topilyapti. Arxeologlar qadimgi madaniyatimiz haqida ma'lumot beruvchi ashyolarni izlashmoqda. (M. Xayrullayevdan)

Hozirgi zamon fe'llari qatnashgan gaplarni ko'chiring. Zamon qo'shimchalarini belgilang.

393- mashq. *Izla, gapir* fe'llarini hozirgi zamonda qo'llab, ikkita gap yozing.

394- mashq. O‘qing. Ko‘chiring.

Bahor. Quyosh charaqlab nurini sochmoqda. Uning nuri shunday yoqimlik, undan dov-daraxtlar yayramoqda. Daraxtlar qizg‘ish tusga kiryapti. May-salar nish uryapti. Hamma yoqqa o‘t-o‘lanlarning yoqimli hidi taralmoqda. Osmonda yakka-yakka op-poq bulutlar quvlashmashoq o‘ynashmoqda. (*M. Tur-sunovdan*)

Fe‘llarni topib, hozirgi zamon qo‘shimchasining tagiga chizing.

395- mashq. Ko‘rganlaringiz, o‘qiganlaringiz asosida „O‘lkamizda bahor“ mavzusida hikoya yozing. Bunda o‘tgan zamon va hozirgi zamon fe‘llaridan foydalaning.

396- mashq. O‘tgan va hozirgi zamon fe‘llari qatnashgan gaplarni ko‘chiring. Zamon qo‘shimchasining tagiga chizing.

BULBUL

Qo‘shni tomondan bir qushning yoqimli ovozi keldi. Qobiljon devorga tirmashdi, lekin chiqolmadi.

— Dada, nega bizning bog‘imizga bulbul kelmaydi? — dedi Qobiljon.

— Bulbul sendan qo‘rqadi. Axir sen qushlarga kesak otib, mayib qilyapsan, — dedi dadasi.

Qobiljon o‘ylanib qoldi. (*Hakim Nazirdan*)

397- mashq. Navro‘z urf-odatlaridan birini yozing.

Kelasi zamon fe'li

398- mashq. O'qing. Nima qilmoqchi? so'rog'iga javob bo'lgan fe'llarni toping.

Biz yaqinda „Tengdoshlaring hayotidan“ nomli kecha o'tkazmoqchimiz. Kechaning birinchi qismida Nodira tengdoshlarimizning darsdan tashqari vaqtlardagi mashg'ulotlari haqida so'zlamochi. Sarvar o'zi yozgan she'rini o'qib bermoqchi.

Shu fe'llardan anglashilgan harakat qachon bajariladi?

Kelasi zamon fe'li nutq so'zlab turgan paytdan keyin bajariladigan (yoki bajarilmaydigan) harakatni bildiradi.

-moqchi kelasi zamon qo'shimchasidir.

399- mashq. „Mening orzum“ mavzusida hikoya yozing. Hikoya tuzishda quyidagi savollardan foydalaning.

1. Siz nimalarni orzu qilib yashayapsiz? 2. Bu orzu sizda qanday paydo bo'ldi? 3. Orzuingizning ushalihi uchun nima qilmoqchisiz? 4. Siz hozir qaysi fanlarni qunt bilan o'rganyapsiz?

Tuzgan hikoyangizdagi fe'llarning tagiga chizing. Qavsda fe'llarning zamonini yozing.

400- mashq. „Dala ishlari“ mavzusida hikoya yozing. Unda *yumshat*, *ek* fe'llarini kelasi zamonda qo'llang.

401- mashq. Matnni o'qing. Unga sarlavha toping.

Azimning otasi cho‘pon. U Qizilqumning „Yulg‘unli“ degan joyida qo‘y boqadi.

Bir kuni otasi Azimga yaylovdan ikkita kiyik bolasini keltirdi. Azim ularni ko‘rib sevindi.

— Ota, bitta kiyikchani o‘zim boqmoqchiman, ikkinchisini Azizga bermoqchiman. Lekin kiyikchalar mendan hurkib qochyapti, — dedi Azim.

— Sen ularga sut ber, boshini sila. Shunda kiyikchalar senga asta-sekin o‘rganadi, — dedi otasi. *(Safar Barnoyevdan)*

Azimjonning gaplarini ko‘chirib yozing, fe‘llarning qaysi zamonda qo‘llanganini ayting.

Qaysi so‘zlar imlosida xatoga yo‘l qo‘yishingiz mumkin? Ularning yozilishini yodingizda tuting.

402- mashq. O‘qing. Yaqin ma‘noli fe‘llarni juftlab yozing.

Namuna: *gapirmoq — so‘zlamoq*

Gapirmoq, yanglishmoq, eslamoq, tayyorlamoq, takrorlamoq, istamoq, chanqamoq, hozirlamoq, so‘zlamoq, qaytarmoq, adashmoq, tinglamoq, xotirlamoq, suvsamoq, eshitmoq, bajarmoq, xohlamoq.

403- mashq. Fe‘llarni o‘qing va ko‘chiring. Ulardagi bo‘lishsizlik, zamon qo‘shimchalarini belgilang.

Namuna: *chaqirdim*

Chaqirdim, sinamoqchiman, aytmading, ko‘rgan-san, quvmayapti, kuzatyapti, tanlamoqdasiz.

Shu fe‘llardan qatnashtirib, ikkita gap tuzib yozing.

FE'LLARNING SHAXS-SON QO'SHIMCHALARI BILAN QO'LLANISHI

404- mashq. Gaplarni o'qing. Harakatni bildirgan so'zlarni toping. Ularni ega bilan birga ko'chiring.

1. Men qushlarga don berdim. Sen kelgusida qaysi kasbni tanlaysan? U kattalar mehnatini qadrlaydi.

2. Biz ozod va obod Vatanda yashayapmiz. Siz qaysi kitoblarni o'qigansiz? Ular qishloq tongini kuzatdilar.

Fe'llardagi oxirgi qo'shimchalar nimani bildiriyapti?

Jadvalni kuzating. Shaxs-son qo'shimchalarini bilib oling.

Shaxslar	Sonlar	
	Birlik qo'shimchalari	Ko'plik qo'shimchalari
I	<i>o'qidim, ishlayapman,</i>	<i>o'qidik, ishlayapmiz,</i>
II	<i>o'qimoqchiman</i>	<i>o'qimoqchimiz</i>
III	<i>o'qiding, ishlayapsan,</i>	<i>o'qidingiz, ishlayapsiz,</i>
	<i>o'qimoqchisan</i>	<i>o'qimoqchisiz</i>
	<i>o'qidi, ishlayapti,</i>	<i>o'qidilar, ishlayaptilar,</i>
	<i>o'qimoqchi</i>	<i>o'qimoqchilar</i>

Fe'llardagi **-m, -man, -ng, -san, -di(-ti), -k, -miz, -ngiz, -siz, -di(lar)** shaxs-son qo'shimchalaridir. Shaxs-son qo'shimchalari harakatning uch shaxsdan biri tomonidan birlik va ko'plikda bajarilgan yoki bajarilmaganini bildiradi.

405- mashq. Harakatni bildirgan soʻzlar oldiga kishilik olmoshlaridan mosini qoʻyib, gaplar tuzing. Feʼning qaysi shaxs-sonda ekanini ayting.

Aytdi, yozmoqchi, arralayapti.

Jadvaldan foydalangan holda shu feʼllarni I va II shaxs birlik va koʻplik qoʻshimchalari bilan qoʻllab yozing.

406- mashq. Oʻqing. Ajratib koʻrsatilgan feʼllarga soʻroq bering.

TIL VA TISH

Til tishlarga dedi:

— _____ qachon oʻz holimga **qoʻyasiz**. Siz doim yoʻlimni **toʻsasiz**. Men oʻzim xohlaganimdek sizning manfaatingizga xizmat qilishni **istayman**.

— _____ aqlning yoʻl-yoʻrigʻi bilan ish tutamiz. Arzingni aqlga ayt, — chugʻurlashdi tishlar.

Til bu javobdan oʻngʻaysizlandi va Aqlga yorildi. Aql **uqtirdi**:

— _____ seni oʻz vaqtida tiyib turmasak, sen egamizning yuzini shuvut qilasan, uni elning nazaridan qoldirasan. (*Gʻani Abdullayevdan*)

Shaxs-son qoʻshimchalari yordamida harakatning qaysi shaxs tomonidan bajarilganini aniqlang va namunadagidek yozing.

Namuna: Siz qoʻyasiz.

407- mashq. Oʻqing. Matndagi feʼllarning shaxs-sonini ayting.

Dam olish kuni men doʻstim Rahmatilla bilan Parkentga bordim. Biz u yerda har xil dorivor

o‘tlarni terib yurgan bolalarni uchratdik. Ular bilan tanishdik.

— Sen nima teryapsan? — deb so‘radim Rustamdan. U momaqaymoq — qoqio‘t terayotganini aytdi.

— Sen nima teryapsan? — so‘radi Rahmatilla To‘lqindan.

— Men qorao‘t teryapman, — deb javob berdi u.

Fe‘llarni ko‘chirib, shaxs-son qo‘shimchalarini tegishli belgilang. Siz qanday dorivor o‘simliklarni bilasiz?

408- mashq. She‘rni o‘qing va yoddan yozing.

Gullarga suv **tashiyman,**
Qo‘lda **jajji** chelagim.
Charchamayman sira ham,
Juda **kuchli bilagim.** (*Ollobergan Po‘lat*)

So‘roqlar yordamida ajratilgan so‘zlarning turkumini aniqlang va tahlil qiling.

Shaxs-son qo‘shimchalari tuslovchi qo‘shimchalardir. Fe‘llarning tuslovchi qo‘shimchalar bilan qo‘llanishi **tuslanish** deyiladi.

409- mashq. Nuqtalar o‘rniga shaxs-son qo‘shimchalaridan mosini qo‘yib, gaplarni ko‘chiring.

1. Men xalqimga nafim tegmagan kunni umrimning hisobiga qo‘sholmay... (*M. S. Salmon*)
2. Sizlar ilmlar uyini boshqarishni o‘z zimmangizga ol... Avlodlar sizning nomingizni sharaf bilan yodga ola... 3. Fozil va komil odamlari bo‘lgan mam-

lakat to‘g‘ri yo‘ldan adashmay.. . 4. Siz bilimni mukammal egallamoq uchun mehnat qil.. .

410- mashq. She‘rni ifodali o‘qing. Uning nima haqida ekanini ayting.

Tog‘laringda **kezganman**,
Bog‘laringda kezganman,
Ona diyor, mehringni
Har qadamda **sezganman**.

Sevdik seni umrbod,
Sen borsanki ko‘ngil shod.
Ne **buyursang** biz tayyor,
Biz — baxtiyor yosh avlod! (*Shukur Sa‘dulla*)

Ajratilgan so‘zlarga so‘roq berib, turkumini aniqlang. Ularga mos kishilik olmoshlari topib, birga yozing. Zamon, shaxs-son qo‘shimchalarini tegishlicha belgilang.

411- mashq. Berilgan fe‘llarni uch shaxsda birlik va ko‘plikda tuslab yozing.

Kul, yozgan, chopmoqchi.

412- mashq. „Qadimiy shaharlarga sayohat“ mavzusida hikoya tuzib yozing. Bunda quyidagi fe‘llardan foydalaning: *Bordik, tomosha qildik, qurilgan, hayratlandik, qaytdik.*

413- mashq. Matnni o‘qing. Bolalar, Bahorgul, Yozbek, Kuzbeka qanday qilib topildi?

Yilbobo to‘rt farzand ko‘ribdi. Ularni Bahorgul, Yozbek, Kuzbeka va Qishjon deb nomlabdi.

Bir kuni Yilbobo sovg'a-salom olish uchun shaharga ketibdi. Bolalari esa bekinmachoq o'ynashibdi.

Bahorgul Qishjonning oq po'stini tagiga bekinibdi. Yozbek Quyosh nuriga osilib, oppoq bulutning ustiga chiqibdi. Kuzbeka qovunning urug'i ichiga yashirinibdi. Qishjon sanoqni tugatib atrofga qarabdi. Hamma yoq jimjit emish.

Qishjon ularni qidira-qidira terlab, oq po'stinini yechibdi. *(Olloyor Begaliyevdan)*

Nima qilibdi? so'rog'iga javob bo'lgan fe'llarni topib ko'chiring. Matndagi fe'llar qaysi zamon va shaxs-sonda qo'llangan.

414-mashq. Gap-larni o'qing va ko'chiring. Fe'llarni topib, tagiga chizing. Shaxs-son qo'shimchalarini belgilang.

1. Biz mustaqilligimizni mustahkamlashga bor kuchimizni sarflaymiz. 2. Men quyosh botishini ko'p kuzatganman. Quyosh botayotganda alvon tusga kiradi. Siz quyoshning botishini kuzatganmisiz? 3. Biz yerni sabzavot ekish uchun tayyorladik. Yerni chopdik, kesaklarni maydaladik.

415-mashq. Nuqtalar o'rniga shaxs-son qo'shimchalaridan mosini qo'yib, matnni o'qing.

Laylak odamga o'xshab so'zlab..:

— Meni qo'yib yubor. Nima tilasa.., shuni ber.. .

Laylak cholga qaynarxumcha, ochildasturxon, urto'qmoqni berib.. .

Rasm asosida ertakni davom ettiring va unga sarlavha toping.

Shaxs-son qo'shimchalari qanday vazifani bajaradi?

Fe'llardagi shaxs-son qo'shimchalari gapda so'zlarni bir-biriga bog'laydi.

416- mashq. O'qing. She'r nimaning tilidan aytilgan?

BAHOR SO'ZI

Tog'lar bag'ri — adirlarda
 Lolaman, **lovullayman.**
Ko'piraman, guvullayman,
 Sho'x soyday **shovullayman.**
Uyg'onaman, ko'z ochaman,
 Go'zal, sirli tong bo'lib.
Tovlanaman kamalakday,
 Turfa-turfa rang bo'lib. (*Rauf Tolib*)

Ajratilgan fe'llarni II shaxs birlikda tuslab, she'rni qayta o'qing va yozing.

She'r endi kimning tilidan aytilди? Unga qanday sarlavha qo'yish kerak?

417- mashq. Gaplarni o'qing va ko'chiring.

1. Men bolalarimni, nabiralarimni sog'indim. (*Mir-muhsin*) 2. Biz tekis yo'ldan so'lim Yakkabog' qishlog'iga bordik. (*A. Aminov*) 3. Qirda suruv-suruv qo'ylar barra o'tlardan boshini ko'tarmaydi. (*Nosir Fozilov*) 4. Sen qachon darslaringni tayyorlaysan?

Fe'llarni aniqlab, tagiga chizing. Shaxs-son qo'shimchalarini belgilang. Shaxs-son qo'shimchalari qanday vazifani bajaryapti?

418- mashq. Rasmni kuzating. Rasm asosida hikoya tuzib yozing. Hikoyangizga sarlavha qo'ying.

Hikoyangizda *to'xtang, ogoh bo'ling, yordamlashing, o'ting, qarang* fe'llaridan foydalaning. Shu fe'llarni o'z maqsadingizga muvofiq shaxs-sonda qo'llang.

419- mashq. O'qing. Nuqtalar o'rniga shaxs-son qo'shimchalaridan mosini qo'yib, topishmoqlarni ko'chiring, javobini toping. Qavs ichida fe'lning shaxs-sonini ko'rsating.

1. Osmonda tosh yumalar, lekin ko'rmadi...
Gumburlab to'p otilar, undan qo'rqmadi...

2. Tunda ko'rib cho'g' dey..
Tongda ko'rib yo'q dey..
3. Vujudimda tura..
Duk-duk qilib yura..

420- mashq. 4- sinf „O'qish kitobi“dan to'rtta gap yozing. Fe'llarni topib, shaxs-sonini belgilang.

FE'L YASOVCHI QO'SHIMCHALAR

421- mashq. O'qing. Fe'llarni aniqlab, ularning bo'lishli-bo'lishsizligini, zamoni, shaxs-sonini ayting.

1. Ayni yoz — saraton chog',
Suluvlangan dala, bog'.
2. **Yiltillagan** husayniga boq,
Donasidan go'yo bol tomar. (*Obid Rasul*)

Ajratib ko'rsatilgan fe'llarni ko'chiring. Ularning asos va fe'l yasovchi qo'shimchalarini tegishlicha belgilang.

422- mashq. O'qing. So'roqlar yordamida fe'llarni toping.

1. Buyuk bobolarning ulug'vor ishlari bilan faxrlan. 2. Sizga muhtojlik sezgan kishilarga yordamlashing. 3. Agar joningni Vatanga fido qilolmasang, o'zingni vatanparvar hisoblama. 4. Yagona, yaxshi maqsad yo'lida birlashing. Shunda sizni hech kim yengolmaydi.

Fe'l yasovchi qo'shimchalarni olgan fe'llarni ko'chiring. Fe'l yasovchi qo'shimchalarni belgilang.

Tilimizda fe'llar qanday boyib boradi?

-la, -lan, -sira, -illa (-ulla), -lash fe'l yasovchi qo'shimchalardir.

423- mashq. Nuqtalar o'rniga fe'l yasovchi qo'shimchalardan mosini qo'yib, so'zlarni ko'chiring. Fe'l yasovchi qo'shimchalarni belgilang.

Shar.., soz.., shod.., o't.., oq.., tinch.., zavq.., chir.., viz.., bir.., ov.. .

424- mashq. **-la, -illa, -lan, -lash** yasovchi qo'shimchalar bilan fe'l yasab yozing.

425- mashq. Chiziqlar o'rniga mos fe'l qo'yib o'qing. Ularning gapdagi vazifasini ayting. Kesim orqali so'roq berib, gapning egasini toping.

Mustaqillik yillarida o'lkamizda ko'plab bog'lar _____. Buning oqibatida bozorlarda yong'oq, mayiz, turshaklar _____ va _____.

Aziz bolajonlarim! „Sharq jannati“ deb atalgan bog'larimiz o'z qadrini _____. Siz ham yangi bog' yaratishga o'z hissangizni _____.

Ega va kesimni birga ko'chiring. Fe'llardagi yasovchi qo'shimchani belgilang.

Qo'yish uchun fe'llar: *ko'paydi, yaratilmoqda, arzonlashdi, qo'shing, topsin.*

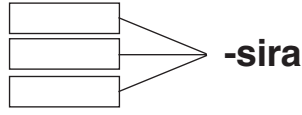
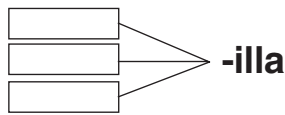
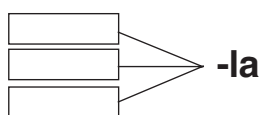
426- mashq. Nuqtalar o'rniga fe'l yasovchi qo'shimchalardan mosini qo'yib o'qing va fe'llarni ko'chirib yozing.

Iqtisodiy bilimga ega bo'lgan odam hamyonidan ayrilmaydi. Har kim iqtisodni o'z xonadonidan bosh..mog'i kerak. Elektr quvvatidan, suvdan, gazdan tejab foyda..ishni odat qiling. Ovqat..ish uchun ortiqcha narsa xarid qilmang, oshqozon buziladi. Shularga amal qilgan bolakaydan yaxshigina iqtisodchi chiqadi. (*Namoz Sa'dullayevdan*)

Fe'l yasovchi qo'shimchalarni belgilang.

427- mashq. Chizmalarni kuzating. Bir xil fe'l yasovchi qo'shimchali so'zlar guruhini tuzib yozing.

Fe'ning asos va qo'shimchalarini belgilang.

Qaysi fe'llarning yozilishida xato qilishingiz mumkin?

428- mashq. Berilgan so'zlarga fe'l yasovchi qo'shimchalar qo'shib, juftlab yozing. Ularning ma'nosini qiyoslang.

Iz, toza, yaxshi, bosh, qo'l, es, bir, ikki.

Namuna: *iz — izla, ...*

**Fe'llar qaysi so'z turkumlaridan yasaladi?
Tilimizda so'zlar qay tarzda ko'payib boradi?**

429- mashq. O‘qing. Har bir so‘zga so‘roq bering.

Guldor, guldon, gulli, gulla, gulchi, gulzor, suvsira, suvchi, suvsiz, suvli, suvla.

Avval sifatlarni, keyin otlarni, so‘ng fe‘llarni ko‘chiring. So‘zlarning asos va qo‘shimchalarini belgilang.

430- mashq. O‘qing. Matndan nimalarni bilib ol-
dingiz?

Ikkita chittak qirq tup olma daraxtini zararku-
nandalardan tozalaydi. Ular yoz kunlari erta tong-
dan to qorong‘i tushguncha „ishlaydilar“. Agar
chittakning yozda hasharotlarni ovlab uchib o‘tgan
yo‘lini bir-biriga qo‘shsak, Yer shari aylanasi-
ga to‘g‘ri keladi.

Bizda bunday foydali qushlar juda ko‘p. („*Gul-
xan*“dan)

Ko‘chiring. Fe‘l yasovchi qo‘shimchalarni belgilang.
Ular qaysi so‘z turkumidan yasalgan?

431- mashq. She‘rni o‘qing va ko‘chiring. Fe‘l yasov-
chi qo‘shimchalarni belgilang.

Salomlashib sizlashamiz,
Bir-birimiz izlashamiz. (*Obid Rasul*)

432- mashq. O‘qing. Fe‘llarni topib, tahlil qiling.

Yer yuzida tinchlik, xavfsizlik, osoyishtalikni saq-
lash uchun 1945- yilning 24- iyunida xalqaro tash-
kilot tuzildi. U Birlashgan Millatlar Tashkiloti deb
nomlandi. U xalqlar o‘rtasida do‘stlik va hamkor-
likni o‘rnatadi. („*Gulxan*“dan)

Osoyishtalik so‘ziga ma‘nodosh so‘z toping.

Fe'llarni tahlil qilish tartibi: *nomlandi* — nima qilindi?, fe'l, bo'lishli fe'l, **-di** — o'tgan zamon qo'shimchasi, III shaxs birlik, *nom* — asos, **lan** — fe'l yasovchi qo'shimcha.

433- mashq. 4- sinf „O'qish kitobi“dagi biror asardan bo'lishli fe'llar bilan bo'lishsiz fe'llarni topib yozing.

Shu fe'llarning zamoni va shaxs-sonini belgilang.

434- mashq. Rasmlarni diqqat bilan kuzating. „9- may — Xotira va qadrlash kuni“ mavzusida 5 — 6 gapdan iborat matn tuzing.

435- mashq. O'qing. Matn nima haqida ekanini ayting.

1999- yil „Ayollar yili“ deb nomlandi. Shu yilda Zulfiya nomidagi mukofot ta'sis etildi. Mukofot 14 yoshdan 25 yoshgacha bo'lgan iqtidorli, bilimdon, ijodkor qizlarga beriladi. Nomzodlar adabiyot, san'at, madaniyat, fan va ta'lim yo'nalishi bo'yicha tanlanadi. Zulfiya nomidagi Davlat mukofoti har yili Xalqaro xotin-qizlar bayrami kunida topshiriladi. („*Gul-xan*“dan)

Fe'llarni ko'chiring. Ularning bo'lishli-bo'lishsizligini, zamoni va shaxs-sonini qavsda yozing. Fe'l yasovchi qo'shimchalarni belgilang.

436- mashq. Quyidagi rasmni kuzating. „Maktabimizda shanbalik“ mavzusida insho yozing. Mavzuni yoritishda qaysi turkumdagi so'zlardan ko'proq foydalandingiz? Qaysi turkumdagi fe'llar gapingizni tugallashingizga yordam berdi?

437- mashq. O'qing va ko'chiring. Ajratilgan fe'llarning bo'lishli-bo'lishsizligi, zamoni va shaxs-sonini qavs ichida yozing.

Sizning bobolaringiz Alpomish avlodlari bo'lgan. Ularni arslon kelbatli, sheryurak deb **ta'riflashgan**. Chavandozlik, merganlikda ular bilan tenglashadigan odamlar **bo'lmagan**. Aql, tafakkurda ham dunyoni lol **qoldirishgan**. Siz ularga munosib voris **bo'ling**. (*Muhabbat Hamidovadan*)

Fe'l yasovchi qo'shimchalarni belgilang.

voris — ota-bobolar ishini davom ettiruvchi

Bilimingizni tekshiring!

- Tuslanish nima? Shaxs-son qo‘shimchalarini egalik qo‘shimchalaridan qanday farqlaysiz?
- Fe‘l zamonlari qo‘shimchalarini guruhlab yozing.

- O‘tgan zamon qo‘shimchalarining aytilishi va yozilishini misollar bilan tushuntiring.

O‘QUV YILI OXIRIDAGI TAKRORLASH

438- mashq. Matnni o‘qing. Matnga sarlavha toping.

Men shohdan kutubxonasiga kirishga va u yerdagi tib ilmiga oid kitoblarni mutolaa qilishga ruxsat so‘radim. Shoh ruxsat berdi.

Kutubxonaning har bir xonasidagi kitoblarni o‘qidim. Yoshim o‘n sakkizga borganda bu ilmlarni egallab bo‘ldim. *(Ibn Sino esdaliklaridan)*

Matnni qismlarga ajrating. Har bir qismdagi asosiy fikrni aniqlang. Matnning mazmunini qayta hikoyalang.

439- mashq. Hikoyani o‘qing. Hikoyada maqsadga ko‘ra qanday gaplar qo‘llanilgan?

Men Baroq degan mushugimni yaxshi ko‘raman. Uning chiroyli, uzun, qalin va momiq yunglari bor.

Baroq ovqatli idishlarga tumshug‘ini tiqmaydi. Oldiga qo‘ygan ovqatlarnigina yeydi. U yozda gilos va uzumlarni chug‘urchiqlardan qo‘riqlaydi. *(Hakim Nazirdan)*

Uyushiq bo‘lakli gaplarni ko‘chiring. Ularni gap bo‘laklariga ko‘ra tahlil qiling.

440- mashq. Gaplarni tugallangan ohang bilan o‘qing.

Bahorning har bir kuni insonlarda xush kayfiyat uyg‘otadi borliq zumrad yashillikka burkanadi dov-daraxtlarda kurtak nish uradi tollar bargak chiqaradi qizlar undan sochpopuk taqadilar mevali daraxtlar oq, pushti rangga kiradi

Har bir gapning oxiriga tinish belgilarini qo‘yib, matni ko‘chiring.

441- mashq. Matni o‘qing. Unga sarlavha qo‘yib ko‘chiring.

Hashar Sharq xalqlari orasida keng tarqalgan. Hashar yo‘li bilan uylar qurilgan. Ko‘chalar tozalanagan. Ko‘chatlar o‘tqazilgan. Ariqlar qazilgan. Yo‘llar, ko‘priklar, shifoxonalar qurilgan. (*Mahmud Sattorov*)

Gapning kesimi orqali ega va ikkinchi darajali bo‘laklarni aniqlang, tagiga chizing.

442- mashq. Matni o‘qing.

BOBUR MIRZO TUG‘ILGANDA

Yunusxon beshik ustidan bir hovuch tanga sochdi. Kanizaklar tangalarni terib olishdi.

— Nabiram bahodir sarkarda bo‘lsin! — deb duo qildi buvasi Yunusxon.

— O‘g‘lim olamgir podsho bo‘lsin! — deb tilak bildirdi otasi Umarshayx mirzo.

— Nuri diydam olim bo‘lsin! — deb niyat qildi buvisi Eson Davlatbegim.

— Bolaginam shoir bo'lsin! — deb orzu qildi onasi Qutlug'nigorxonim. (*Xayriddin Sultonovdan*)

Boburning buvasi, buvisi, otasi va onasining gaplarini ko'chiring. Qavs ichida gaplarning maqsadga ko'ra turini yozing. Gap bo'laklarini aniqlab, tagiga chizing.

443- mashq. 4-sinf „O'qish kitobi“dan gapning maqsadga ko'ra turlariga misol yozing. Ularni gap bo'laklariga ko'ra tahlil qiling.

444- mashq. Birorta topishmoqni yoddan yozing. Otlarning gapda qaysi bo'lak vazifasida kelganini tegishlicha belgilang.

445- mashq. Matnni o'qing.

Eng yirik suv havzasi Aydar-Arnasoy, Dengizko'l, Qoraqir, Shofirko'l, Tozako'l, Tallimarjon, Chimqo'rg'on kabi suv omborlaridir.

Jizzax va Navoiy viloyatida Aydar-Arnasoy ko'li joylashgan. Ko'lining suvi sho'r bo'ladi. Lekin jamiyat va tabiat uchun foydalidir. (*„Gulxan“dan*)

Otlarni ko'chirib yozing. Ulardagi kelishik, egalik qo'shimchalarini belgilang. Otlar nima uchun kichik va bosh harflar bilan yozilganini izohlang.

446- mashq. 4-sinf „O'qish kitobi“dan ikkita gap tanlab yozing. Otlarga qo'shilgan qo'shimchalarni, gapdagi vazifasini tegishlicha belgilang.

447- mashq. O'qing. Matn kim haqida ekanini ayting. Otlarni topib ko'chiring. Ularning asos va qo'shimchalarini tegishlicha belgilang.

Maktabdan qaytganimdan keyin hamisha guzarga shoshaman. Miskarlar, tunukasozlar, kosib-

larning oldida o'tiraman. Ulardan burungi zamonda bo'lgan voqealarni eshitishni yaxshi ko'raman. Miskarlar, chegachilar, tunukaso'zlar ko'p antiqa gaplarni gapirardilar. *(Oybekdan)*

448- mashq. O'qing. Sifatlarni topib, ma'no turini, gapdagi vazifasini ayting.

Bolalar o'tloqqa chiqishdi. O'tloq yam-yashil o'tlar, oq, sariq, qizil gullarga boy joy edi. Cho'qqidan oqib tushgan tip-tiniq suv qum-toshlar orasida ariqchalar hosil qilgan. Bu ariqchalar bo'yida o'tkir hidli qoramtir yalpizlar, sershox jambillar o'sib yotardi. O'tloqning sof va xushbo'y havosi kishiga orom bag'ishlaydi. *(Hakim Nazirdan)*

Sifatlarni o'zi bog'langan so'z bilan ko'chiring. Sifatlar otlarga nima yordamida bog'langan?

449- mashq. -li, -siz, -dor, -chan yasovchi qo'shimchalar yordamida sifatlar yasang va yozing. Ularning asos va qo'shimchalarini belgilang.

450- mashq. O'qing. Gaplarning maqsadga ko'ra turini ayting.

1. Qirqoyoqning ayrim turlarida 270 juft oyoqlilari ham uchraydi. 2. Siz chivinning tishi nechtaligini bilasizmi? Uning rappa-raso 22 ta tishi bor.

Ko'chiring. Raqamlarni harfiy ifoda bilan yozing. Fe'llarni topib, tagiga chizing.

451- mashq. Matnni o'qing. Abu Rayhon Beruniy ilm olishni va til o'rganishni qachon boshlagan ekan?

Men bolaligimda ko'proq bilim olishga intildim. Biz yashaydigan joyga bir yunon ko'chib keldi.

Men har xil donlarni, urug'larni, mevalarni olib borib unga ko'rsatardim. Bu narsalarning uning tilida qanday nomlanishini so'rardim. Qog'ozga nomini yozib qo'yardim. Men shunday qilib yunon tilini o'rgandim. (*Hamidjon Homidiy*)

Fe'llarni kishilik olmoshlari bilan birga ko'chiring, ularning tagiga tegishlicha chizing. Matnni III shaxs tilidan qayta hikoya qiling.

452- mashq. **-la, -illa** yasovchi qo'shimchalari bilan fe'llar yasab yozing. Yozgan so'zlaringizning asos va qo'shimchalarini belgilang.

453- mashq. O'qish darsida yod olgan she'ringizni yozing. So'zlarning qaysi turkumga kirishini qavs ichida ko'rsating.

454- mashq. O'qing. So'roqlar yordamida ot, sifat va sonlarni aniqlang. Ularni guruhlab yozing.

Dunyoda eng katta hayvon ko'k kitdir. Uning uzunligi o'ttiz metrdan oshadi. Bu ketma-ket qo'yilgan oltita fildan uzunroqdir. Bitta ko'k kit yettita vagonga yuk bo'ladi. (*„G'uncha“dan*)

455- mashq. *Besaranjom* so'zidan 60 dan ortiq so'z tuzish mumkin. Siz qancha so'z tuza olasiz? Tuzgan so'zlaringizni so'z turkumlari bo'yicha guruhlab, ustuncha shaklida yozing.

456- mashq. Ko'chiring. Gapdagi so'zlarni so'z turkumi va gap bo'lagiga ko'ra tahlil qiling.

1. Bolalar **ko'chalarni** tozaladilar. 2. Bahor **yashil ko'yilagini** kiydi.

457- mashq. Nuqtalar o'rniga zarur unli harf qo'yib yozing. Ularning aytilishi va yozilishidagi farqni izohlang.

Sam.lyot, avtom.bil, k.mandir, mug'.mbir, no'-x.t, t.rozi, m.tor, agr.nom, uyq., huq.q, tumsh.q, buyr.q.

458- mashq. Nuqtalar o'rniga zarur unli harfni qo'yib ko'chiring.

Ko'pr.k, to'l.q, bo'l.m, bo'y.n, to's.q, bo'l.q, bo'rs.q, avg.st, ah.l, ul.g', ad.r, cho'z.q.

Bir satrdan ikkinchi satrga bo'g'inlab ko'chiril-maydigan so'zlarning tagiga chizing.

459- mashq. O'qing. So'zlarni alifbo tartibida yozing. Juftlab berilgan so'zlar ma'nosini izohlang.

Yod — yot, **eg** — **ek**, sut — sud, darz — dars, **o'zdi** — **o'sdi**, yoriq — yorug'.

460- mashq. Nuqtalar o'rniga **x** yoki **h** harflaridan mosini qo'yib ko'chiring. Aytilishi va yozilishidagi farqni aniqlang.

Mad.iya, a.oli, .alol, .ashar, ra.mdil, mu.bir, ru.sat, ta.ir, .arsang.

461- mashq. Ismlarni o'qing. Tutuq belgisi shu so'z-larda qanday talaffuz uchun xizmat qilyapti?

A'zamxon, E'tiborxon, Ja'far, Jur'at, Ra'no, Ma'-suma, Ne'matjon, La'lixon, Sa'dulla, Tal'at.

462- mashq. O'qing. Yonma-yon kelgan bir xil un-doshli so'zlarning yozilishini yodingizda tuting.

Tashakkur, pilla, minnatdor, muvaffaqiyat, chaq-qon, hammom, g'ijjak, metall, tanaffus, tabassum.

Oldin yonma-yon kelgan bir xil jarangli undoshli, keyin yonma-yon kelgan bir xil jarangsiz undoshli soʻzlarni koʻchiring.

463- mashq. Oʻzingiz bir xil unli va undoshlar yonma-yon kelgan soʻzlardan topib yozing.

464- mashq. Nuqtalar oʻrniga zarur harflarni qoʻyib yozing. Soʻzlarning aytilishi bilan yozilishidagi farqni ayting.

1. Boshqa odamlarning senga koʻrsatgan ozgina ya.shiligini bir dunyo deb tan olsanggina, sen oq-koʻngil odamsan. 2. .ayotda sening aqlli boʻlishingga bemin.at .izmat qiladigan ul.gʻ ustoz kito.dir.
(Yoqubjon Shukurov)

465- mashq. Ikkinchi boʻgʻinida **u** harfi yoziladigan soʻzlar guruhini tuzib yozing.

466- mashq. Talaffuzda soʻz oxiridagi **t** va **d** tovushi tushib qoladigan soʻzlar guruhini tuzib yozing.

467- mashq. Sheʼrni ifodali oʻqing.

Tong ketidan tong otar,
nurafshon kun muborak.
Yillar oʻtar, ong oshar,
ezgu zamondan darak.
Shaxdam qadamlar tashlang,
boʻlingiz otashyurak,
Ming tomirli elatmiz,
buyuk Turon mushtarak.

(Yoʻldosh Muqim oʻgʻli Otash)

Shoir sheʼr orqali nimalar demoqchiligini tushuntiring.

LUG‘AT

A

agronom
aholi
akvarium
anhor
antenna
arslon
avtomobil
achchiq
a‘lo
an‘ana

B

baho
bahor
baland
behi
binafsha
bodring
boychechak

D

daraxt
daromad
davlat
dasht
dehqon
diktant
dorixona

E

ehtiyoj
ehtiyot

ekskavator
eskalator
e‘zoz

F

familiya
farzand
farrosh
fasl
faxr

G

garmdori
gavjum
giyoh
gulsapsar

H

hadya
halol
hammom
hamroh
handalak
harbiy
harorat
havas
havo
hayot
hayvonot
hazil
hashar
hasharot
himoya

hissa
hosil
hovli
hovuz
hovuch
hunar
husn

I

insof
in‘om
iste‘dod
istirahat
bog‘i

J

jahon
jamoat
jarroh
javon
jonivor
juft

K

kakao
karam
kasseta
konki
kosmonavt
kulrang
kungaboqar
kutubxona
ko‘hna

L

lavlagi
loviya
lug‘at

M

madhiya
makkajo‘xori
manfaat
mavsum
mashaqqat
ma‘no
ma‘yus
mehrison
metall
me‘mor
minnatdor
mudofaa
muhandis
mukofot
muqaddas
murabbo
muvaffaqiyat
muxbir
mug‘ambir
mo‘jiza

N

naqsh
navbat

na'matak
ne'mat
nihol
no'xat

O

oltinrang
omad
oqko'ngil
oromgoh

P

parashut
payvand
poytaxt
po'stloq

Q

qahramon
qandil
qasd
qimmatbaho
quduq
qulupnay
qumursqa
qunt

R

radio
rahm
rahmdil

rasm
rassom
respublika
rostgo'y
ruxsat

S

sahifa
samolyot
sayyoh
sirk
supurgi

T

taassurot
tabiat
tanaffus
taxir
tashakkur
ta'm
ta'til
ta'zim
tennis
timsoh
tomorqa
tomosha

U

ufq
ulug'
urf-odat

V

varrak
va'da
velosiped

X

xabar
xarsang
xayol
xayr
xavf
xazon
xashak
xirmon
xiyobon
xohlamoq
xokkey
xomush
xursand
xo'roz

Y

yantoq
yassi
yax
yaxmalak
yorug'
yovvoyi

Z

zahar
zavod
zangori
zehn
zog'orabaliq
zog'cha

O'

o'tkir
o'troq
o'chirg'ich

G'

g'amxo'r
g'ijjak

Sh

shaftoli
shamol
shaxmat
shavla
she'r

Ch

charxpalak
chavandoz
choyshab
chumchuq

MUNDARIJA

Takrorlash	3
Gap	3
Gap bo'laklari	10
Gapda so'zlarning bog'lanishi	14
Uyushiq bo'lakli gaplar	18
Uyushiq bo'laklarning bog'lanishi	24
Undalma	28
Nutq. Matn	35
Tovushlar va harflar	40
Bo'g'in	45
Alifbo	51
So'z va so'z tarkibi	52
So'z turkumlari	58
Ot — so'z turkumi	62
Otlarning egalik qo'shimchalari bilan qo'llanishi	68
Otlarning kelishik qo'shimchalari bilan qo'llanishi	79
Ot yasovchi qo'shimchalar	108
Sifat — so'z turkumi	112
Sifatlarning ma'no turlari	118
Sifat yasovchi qo'shimchalar	124
Son — so'z turkumi	131
Kishilik olmoshlari	142
Kishilik olmoshlarining kelishik qo'shimchalari bilan qo'llanishi	146
Fe'l — so'z turkumi	154
Fe'l zamonlari	157
Fe'llarning shaxs-son qo'shimchalari bilan qo'llanishi ..	168
Fe'l yasovchi qo'shimchalar	175
O'quv yili oxiridagi takrorlash	181
Lug'at	188

81.2 O'zb   **Ona tili** [Matn]: umumiy o'rta ta'lim
O-58   maktablarining 4-sinfi uchun darslik /
R. Ikromova [va boshq.]. 8-nashri. —
Toshkent: „O'qituvchi“ NMIU, 2017. — 192 b.
ISBN 978-9943-22-049-2

UO'K:811.512.133(075)
KBK 81.2 O'zb(ya71)

**RA'NO IKROMOVA, XOLIDA G'ULOMOVA,
SHAROFAT YO'LDOSHEVA,
DILOROM SHODMONQULOVA**

ONA TILI

**Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
4-sinfi uchun darslik**

Sakkizinchi nashri

*„O'qituvchi“ nashriyot-matbaa ijodiy uyi
Toshkent — 2017*

Muharrir *S. Xo'jaahmedov*
Badiiy muharrir *Sh. Odilov*
Texnik muharrir *S. Nabiyeva*
Kompyuterda sahifalovchi *Sh. Yo'ldosheva*
Musahhih *M. Ibrohimova*

Nashriyot litsenziyasi AI №291.04.11.2016. Original-maketdan bosishga
ruxsat etildi 04.04.2017. Bichimi 70×90^{1/16}. Kegli 14, 12 shponli.

AG Helvetika garniturası. Ofset bosma usulida bosildi. Ofset qog'ozı.
Bosma t. 12,0. Shartli b. t. 14,04. Hisob-nashriyot t. 8,22. Adadi 469 363 nusxa.
Buyurtma №

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligining „O'qituvchi“ nashriyot-matbaa
ijodiy uyi. Toshkent — 206, Yunusobod tumani, Yangishahar ko'chasi, 1-uy.
Shartnoma № 12–17.

**Ijaraga beriladigan darslik holatini
ko'rsatuvchi jadval**

T/r	O'quvchining ismi va familiyasi	O'quv yili	Darslikning olingandagi holati	Sinf rahbarining imzosi	Darslikning topshirilgandagi holati	Sinf rahbarining imzosi
1						
2						
3						
4						
5						

Darslik ijaraga berilib, o'quv yili yakunida qaytarib olinganda yuqoridagi jadval sinf rahbari tomonidan quyidagi baholash mezonlariga asosan to'ldiriladi:

Yangi	Darslikning birinchi marotaba foydalanishga berilgandagi holati.
Yaxshi	Muqova butun, darslikning asosiy qismidan ajralmagan. Barcha varaqlari mavjud, yirtilmagan, ko'chmagan, betlarida yozuv va chiziqlar yo'q.
Qoniqarli	Muqova ezilgan, birmuncha chizilib, chetlari yedirilgan, darslikning asosiy qismidan ajralish holati bor, foydalanuvchi tomonidan qoniqarli ta'mirlangan. Ko'chgan varaqlari qayta ta'mirlangan, ayrim betlariga chizilgan.
Qoniqarsiz	Muqova chizilgan, yirtilgan, asosiy qismidan ajralgan yoki butunlay yo'q, qoniqarsiz ta'mirlangan. Betlari yirtilgan, varaqlari yetishmaydi, chizib, bo'yab tashlangan. Darslikni tiklab bo'lmaydi.